ДИКТАТОРИТЕ

КО́СТАС
ВАРНАЛИС

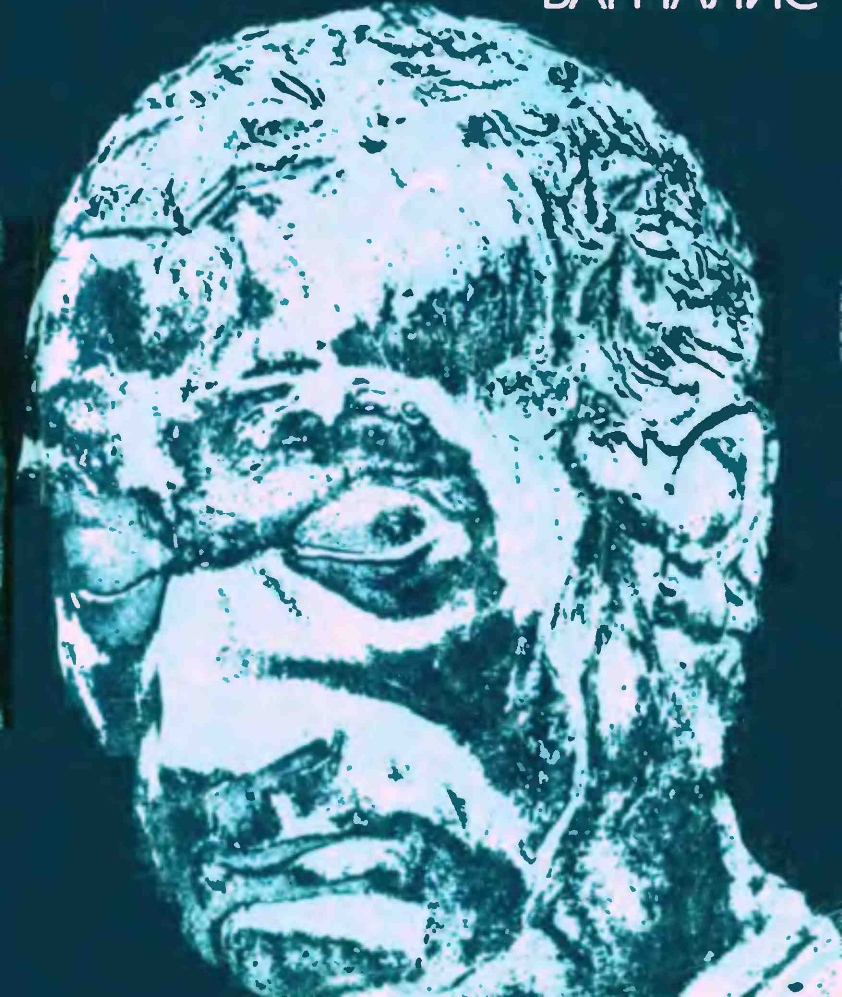

ДИКТАТОРИТЕ

© *Георги Куфов,* преводач, 1981
c/o Jusautor, Sofia

КОСТАС ВАРНАЛИС

ДИКТАТОРИТЕ

Превел от гръцки ГЕОРГИ КУФОВ

ИЗДАТЕЛСТВО НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ
СОФИЯ, 1981

ДИКТАТОРИТЕ И ОБИКНОВЕНИТЕ ХОРА

От уважение бих поставил „хора" преди „диктаторите", но доброто възпитание си има своите изисквания дори когато трябва да се говори за най-лошата част на човечеството.

А екземплярите от тази именно част на човешкия род са считали доброто възпитание, търпението, добродушието, снизходителността и сродни тям прояви за белези на малодушие и слабохарактерност и са си яли баницата. При това с чувство за превъзходство. Най-вече духовно. Физическото е било безспорно, защото без него те не биха яли и качамак дори.

А хората не само са давали баницата, но и са съдействували с наивността и благодушието си да снабдяват с ток изкуствените ореоли, с които грижливите ръце на ласкателите са окичвали силните на деня. Не знам защо са ги наричали „на деня", след като деянията им са били твърде тъмни и наименованието „силните на нощта" много по би им подхождало.

Вярно е, че ние, обикновените хора, имаме все пак някакво оправдание. Но само до известна степен. Защото, някак без да се замислим, прехвърляме обаянието на великите епохи от историята на човечеството и върху някои личности от същите тезй епохи, личности, които нямат нищо общо с величието на човешкия дух.

Възхищаваме се на най-голямата египетска пирамида и я наричаме Хеопсова, сякаш е построена собственоръчно от този фараон и забравяме, че той и приемникът му Хефрен така измъчили и съсипали поданиците си, че дори и след 2300 години египтяните, от ненавист към тези владетели, не произнасяли имената им и наричали гигантските плоскостранни конуси „пирамидите на Филит", по името на някакъв овчар, който в ония далечни времена на построяването им пасял стадото си наблизо. Но ние, 4600 години след издигането им, забравяме, че 100 000 души са работили на тримесечни смени в продължение на цели 20 години без прекъсване, и се снимаме с „Агфа-Колор" в подножието на каменните камари. При това усмихнати. За спомен. На Хеопс. Или от Хеопс.

В съзнанието на всеки културен човек древна Гърция и Рим са като два огромни стълба, на които се крепят основите на нашата цивилизация. Излишно е да припомням всеизвестните думи на Енгелс. А прехвалената Спарта е била също част от тази сияйна Елада, но не е способствувала с нищо за това сияние — не е дала нито един поет, нито един философ, нито един Аристотел или Архимед. А останалото намираме навсякъде — и у ескимосите, и у папуасите, и у пигмеите.

Рим е дал Плавт и Лукреций Кар, Вергилий и Хораций, Колизея и осемдесет хиляди километра павирани пътища, мостове и акведукти, но е дал и Нерон и Месалина; унищожаването на Картагенската култура и изгарянето на голяма част от Александрийската библиотека, гладиаторите и разпъването на кръст.

Действително, човек е съчетание на противоречия, хибрид от добродетели и пороци. Защото светци приживе няма. Всички са на небето. Но докато отиде там човек, все пак амплитудата между доброто и злото у него не трябва да бъде земетръсна.

Една приятно лъкатушна линия му е предостатъчна за цял живот. Иначе от подобни трусове пострадват най-много околните хора и местности, а най-малко той. От шестотинте хиляди войници на Великата армия, с която Наполеон тръгва в злополучния си поход срещу Русия, във Франция се завръщат само трийсет и пет хиляди души. Но се завръща и той. При това — непременно. И то, първи.

И все пак мнозина са били винаги готови да си поставят шапката напреко, да пъхнат ръка между две копчета на палтото си и да заемат тържествената поза на артилерийския поручик от Аячо. От възторг пред него. В по-нови времена някои твърде неуспешно се опитаха да сторят това, макар че не бяха дори поручици. А ефрейтори. А в още по-нови времена други пък, при все че не бяха и ефрейтори, се мъчеха да си нагласят шапката на верев. Но като че ли нямаха глава дори за такава шапка, защото им падаше й на ушите, и на очите.

Историята е учителка на народите, а повторението е майка на знанието. Но или учителката зле преподава, или учениците не си научават добре уроците, защото пък и прекаленото повторение може да ги превърне в оставачи. Парен каша духа. Затова, вместо да се парят, по-добре да духат, сиреч, да използуват такива практични наръчници по историята като настоящата книга на неповторимия Костас Варналис, където нагледно, чрез вивисекция, е показана цялата анатомия на диктаторите. Няма значение, че са древни.

Защото диктаторите се различават само по епохите си.

Георги Куфов

УВОД

Портретите на „великите мъже" на световната Римска империя, на черния фон на крайната поквареност на управниците и на крайната мизерия на управляваните, бяха написани не толкова заради интереса, който представляват от историческа гледна точка, колкото най-вече заради поуката. Те бяха написани по времето, когато италианският фашизъм се беше нахвърлил върху Гърция. Целта им бе да укрепят духа на борещата се нация и да разпалят омразата ѝ към насилието на агресорите.

Тази цел остава същата и днес, защото и насилието на империалистите остава, при това в още по-големи мащаби.

От разкриването на миналото читателят ще може да види потуленото в нашата съвременност. И от историческите аналогии на тогавашния господар на света със сегашните властелини в периода на упадъка им ще може да разбере кой е пътят на човечеството и какъв е дългът на прогресивните хора.

К. Варналис

Декември 1955 г.

ЮГУРТА

НУМИДИЙСКИЯТ МАВЪР
154 — 104 Г. ПР. Н. Е.

Югурта не е римлянин. Той е мавър, цар на Нумидия. Но е свързан повече от всеки друг с историята иа обществените нрави на владетеля на света, Рим. Той разголил и изложил целия римски Империум: консули, претори, сенати, трибуни и така ги оплел всички, че този случай никога няма да престане да вони.

Случаят Югурта е една „афера Ставицки" от онова време. Югурта е познавал много добре римските политици. Знаел е тяхната алчност и безсъвестност; знаел е, че те живеят от „нещастията на отечеството", както казва Салустий. И така, подкупвайки римските управници, Югурта вършел найразлични неща в ущърб на Рим и успявал, все тъй с подкупи, да се отървава безнаказано. И дори се хвалел, че ако искал, можел да подкупи целия Рим.

Югурта не бил обикновена личиост. Притежавал всички качества, но и всички недостатъци на своето време. Бил племенник на цар Микипса. Микипса забелязал ума и смелостта на племенника си, осиновил го и го направил наследник на царството наравно със собствените си деца — Адхербал и Хиемпсал.

Но осиновил змия. Щом старият умрял, трите момчета си поделили царството му — Нумидия, днешен Алжир.

Салустий ни дава следиия портрет на Югурта: „Той бил красив, силен и умен, и не се оставил да бъде покварен от разкоша и безделието! Прекарвал времето си с коне и в надбягвания и лов на диви зверове. Бил първи по подвизи, но последен се хвалел с тях...“

Но тогава имало много млади мъже (така се наричали онези, които за първи път заемали някоя от високите политически длъжности), при това благородници, които предпочитали парàта пред честта. Интриганти в Рим, тирани спрямо съюзниците му. Те убедили Югурта, че ако убие Микипса (втория си баща, този, който го осиновил!), щял да остане единствен господар на Нумидия... „В Рим тогава всичко се продаваше.“

Югурта не сметнал за разумно да убие „баща“ си. Ала убил след смъртта на Микипса „брат“ си Хиемпсал и взел дела му. Добро начало! Нека първо укрепне, пък сетне ще дойде ред и на другия му „брат“, Адхербал. И действително, скоро започнал война срещу Адхербал. И го победил. Злочестият победен поискал тогава помощ от Рим. А Рим тъкмо това и чакал!

Рим постоянно търсел поводи, за да се меси в работите на други държави и да ги подчинява. Но ако политиката на Рим е била винаги империалистическа и цинична, то и политиците му са били винаги грабители и подкупни. И в случая, за който разказваме, сиреч случая, когато Адхербал поискал намесата на Рим, политиката на Рим възтържествувала, но политическите му нрави станали за резил.

Щом обаче пратениците на Адхербал заминали за Рим, Югурта също така веднага изпратил свои хора, но „натоварени със злато и сребро“. Наредил им да отрупат с дарове старите му приятели и да му създадат нови, пак с подаръци, без да жалят златото и среброто. И те още щом стъпили в Рим, изпратили дарове на старите приятели на господаря си, а така също и на най-влиятелните сенатори от онова време. И положението веднага се променило. От престъпник, Югурта станал протеже на аристокрацията. Подкупените от Югурта благородници се заели с всеки сенатор поотделно и по този начин „почтеното и прадревно Събрание на старейшините осуетило наказването на черния цар“.

Така ни описва нещата Салустий.

Но злото не спряло дотук. Сенатът издал решение („сенатско предписание!“), че Югурта е имал право да убие Хиемпсал, защото Хиемпсал го обидил; и че е имал право да се бие срещу Адхербал (и да го победи!), защото Адхербал го „нападнал пръв“! Като че ли четеш нова история!

А след това самата „римска добродетел“ (virtus romana) изпратила в Нумидия десетчленна комисия, която да разпредели „справедливо“ царството между двамата съперници, Югурта и Адхербал. Новата история ни е научила, щом чуем думата „комисия“, да потръпваме. И тогава било същото.

Председател на комисията бил Луций Оптимий, човек с голям авторитет и много враждебно настроен срещу Югурта. Но Югурта познавал машинката. „С бакшишите и обещанията си (за по-големи бакшиши, но след като свършел работата!), той го накарал да пожертвува репутацията, честта и дълга си! Но и останалите членове на комисията били подкупени по същия начин“ (Салустий). И така при подялбата на царството, Югурта взел най-богатите и най-гъсто населени области.

Въпреки този си успех, Югурта нямал намерение да си седне на задника. Искал ни повече, ни по-малко, да остане единствен владетел на цяла

Нумидия и знаел, че нямало да бъде много трудно да постигне това с парите си — като купи съгласието на покровителя Рим!

И отново започнал война с Адхербал. Пред това стремително нападение на „брат“ си, Адхербал се видял принуден да изостави своите земи и да се затвори в крепостта Цирта, днешния град Константин в Алжир. Оттам успял да изпрати по двама доверени свои хора писмо до Сената, с което молел за незабавна помощ от... покровителя Рим! Адхербал обяснявал, че нападението на Югурта срещу него било нападение срещу самия Рим.

Всичко това било хубаво. Но подкупените от Югурта сенатори направили всичко възможно, за да предотвратят вземането на каквото и да е решение против Югурта. И Салустий добавя тъжно: „И този път обществените интереси били пожертвувани пред личните интереси.“

И така „подкупените оръдия“ на черния цар успели да осуетят обявяването на война на работодателя им. И вместо войска възнамерявали да се изпрати нова... комисия, съставена от достопочтени членове на Сената, която да посредничи между противниците и да наложи волята на Рим. Ала те си правели сметката без кръчмаря. Югурта възприел хамитската тактика на яваш-яваш. Протакал преговорите, докато превземе Цирта и постави с това комисията пред свършен факт. И действително, превзел Цирта, хванал в плен самия Адхербал и го убил, след като го изтезавал, а на туй отгоре изклал и цялото население на града — нумидийци и римляни!

Когато в Рим се узнало за това ново и най-дръзко дотогава предизвикателство на африканския монарх, Сенатът се събрал, за да разисква какви мерки трябва да се вземат срещу него. Но „агентите“ на Югурта се заели да пречат на работата с всички възможни начини и средства. Разискванията продължили много дни, докато се заличи първото впечатление от това страшно злодеяние. „Толкова силни били приятелите и покровителите на царя“ — отбелязва Салустий.

Но понеже „народният трибун“ (избран от народа за следващата година) Гай Мемий разкрил пред народа всички интриги на благородниците и управниците, които имали за цел да издействуват опрощаването на Югурта, Сенатът се уплашил от гнева на народа и решил да изпрати в Нумидия консула Луций Калпурний.

Консулът Луций Калпурний, когото римляните изпратили в Нумидия да наложи с оръжие „правото“ (!), „притежавал големи добродетели“, ни казва Салустий, „ала един негов недостатък развалял всичко — користолюбието... Неуморим, с енергичен дух, предвидлив, той познавал добре военното дело и не трепвал пред опасностите и неочакваните обстоятелства. И само блясъкът на златото го заслепявал, тогава той губел самообладанието си и се отдавал тялом и духом на него“.

Това е портретът не само на един римски управник (политически или военен); това е портретът на всички тях.

Калпурний нахлул стремително в Нумидия. Завзел крепости и градове, заловил много пленници, но щом Югурта поднесъл пред очите му блясъка на златото, тогава се появили трудностите в този военен поход! Този човек, който имал страст към парите, се оставил да бъде съблазнен! И не само той, ала и „princeps“-ът на Сената, сиреч първият по старшинство сенатор, Марк Скаврий, който бил прочут с неподкупността си и бил изпратен тъкмо затова — да предотвратява подкупването и измените на Калпурний!... „Единственият, който в една продажна среда се бил показал дотогава непримирим враг на царя — но и той накрая претърпял корабокрушение върху скалата на златото и загубил и чест, и уважение (Салустий)."

Щом Югурта успял да подкупи дори и Скаврий, нищо вече не можело да го спре. Престрашил се и отишъл в лагера на Калпурний. Там за очи бил подписан мир, съгласно който Югурта се предавал на римския народ, но в действителност си оставал независим. И цялата му загуба (военни репарации) била да заплати някаква смешна сума и да предаде голям брой овце и говеда, и двайсет слона!

Така първият управник на Рим, консулът Калпурний, и първият сенатор от всички „записани отци", Марк Скаврий, предали отечеството си за пари! И ако в тази работа се бяха замесили и други „първи", и те щяха да извършат същото предателство, както вършели това и „вторите"...

Когато в Рим узнали за този позор, народът започнал да негодува — и сенаторите се изплашили. И тогава „народният трибун" Гай Мемий почнал да настройва народа срещу управниците и изобщо срещу продажната класа на патрициите.

„Червя се, като си помисля, че от петнайсет години насам сте играчка в ръцете на шепа хора! И треперите пред тях, вместо вие да ги накарате да треперят! Не казвам да грабнете оръжието, а да ги сразите със същите средства, които те използуват срещу вас... Чрез съдилищата... Виновните да бъдат дадени под съд и да бъде призован тук като свидетел самият Югурта... Патрициите искат да бъдат винаги ваши господари. Третират съюзиците ни като врагове, враговете — като съюзници. Днес държавата е продажна и ако не накажем виновниците, тогава ще бъдем вечно техни роби, а те — вечно наши царе. Казвам царе, защото само царете не носят отговорност...“

Така казвал Мемий на народа и предизвикал буря от негодуване в Рим. В Рим съществувала опасност от бунт, а в това време военачалниците, които Калпурний оставил в Африка — той се бил върнал в столицата — „вдъхновени от примера на командира си, вършели най-различни скандални злоупотреби. Едни върнали на Югурта двадесетте слона, които бил предал съгласно клаузите на мирния договор, а други — пленниците (и всичко това за пари!), а трети, по-дребните, го ударили на плячкосване и ограбили страната, една страна, която формално била сключила мир с римляните“.

Междувременно откритата и смела критика на Мемий, която изнесла на улицата скандала със сенатските първенци и патрициите, дала резултати. Сенатът, изплашен от народното негодуване, изпратил претора Луций Касий в Нумидия с нареждане да доведе Югурта в Рим, за да бъде съден. С това си действие Сенатът целял да успокои народния гняв.

Касий отишъл в Африка, срещнал се с Югурта и му предал заповедта на Сената.

— За твое добро ти казвам, ела в Рим. След като и съгласно договора си се предал в ръцете на римския народ, за теб ще бъде по-добре да се уповаваш на снизходителността на народа, вместо да откажеш да дойдеш и по този начин да изпиташ силата на римското оръжие.

Хитрият нумидиец приел. Не само защото притежавал голяма душевна сила и безстрашие, но и защото много разчитал и на непобедимото си злато. Бил сигурен, че лесно ще се отърве, понеже добре познавал всички тези римски „патриоти“.

Югурта обаче не бил човек, който би се задоволил да се отърве лесно. Искал да постигне и други определени неща. Още щом стъпил в Рим, първата му работа била да подкупи първенците! И подкупил трибуна Гай Вевий. Това било голям успех. И ето защо. Когато процесът започнал и попитали нещо Югурта, Вевий станал и извикал:

— Забранявам му да говори! Veto!

Такова било всемогъществото на длъжността трибун! Отрицателно наистина, но страшно! Когато само единият от двамата, а по-късно от десетте архонти ставал и казвал „Вето!“ — всичко спирало.

Поради тази забрана, която трибунът наложил на Югурта, процесът бил прекратен за „неопределено време“ и Югурта се спасил. Спасил се, но не мирясал.

В Рим имало един внук на цар Масиниса, на име Масиба. След падането на Цирта той успял да избяга в Рим. Там консулът Спор Калвиний, приемник на Калпурний, убедил Масиба да поиска от Сената короната на Нумидия, сиреч Масиба убедил Калвиний да му помогне да заеме престола!

Този именно опасен „кандидат за трона“ му решителният Югурта си наумил да елиминира. Но това не било лесна работа. Не можел да разчита на подкрепата на бившите си „приятели“, защото поквареността им била разобличена и сега не смеели да му помогнат. Били много изплашени от общественото негодуване срещу тях.

И така той се заел сам с тази работа. Възложил на един от свитата си, Вомилкар, да му намери няколко наемни убийци, за да го отърват от този досаден роднина Масиба. Политически убийства — най-обикновеното нещо „през вековете“.

Убийци се намерили веднага. Устроили засада. И намушкали с нож Масиба. Масиба заминал за царството на Плутон. Ала властите заловили един от убийците. И с познатите „през всички векове" средства убиецът бил принуден да признае истината, един от редките случаи, когато „истината" му била... истинска!

Тогава обвинили Вомилкар, че бил моралният извършител на убийството, но Югурта сварил да му помогне да избяга в Африка, преди да го заловят и го дадат под съд. Не ще и дума, че за това бягство помогнали и „приятелите" му. Тази негова постъпка не бивало да се узнае, главно защото тогава всичките му поданици и всичките му престъпни оръдия биха загубили вяра в сатанинските му способности.

След това негово предизвикателство Сенатът му наредил да напусне пределите на Италия. Тъкмо когато се озовал отвъд стените на Рим, слънцето изгрявало. Черният владетел се извърнал по едно време назад и дълго гледал красивата столица на света, огряна от Аполон! Поклатил презрително глава и казал:

— О, продажен град! Скоро ще престанеш да съществуваш, ако се намери подходящ купувач!

Щом си заминал, Рим веднага изпратил подире му консула Спор Калвиний да завърши войната. Но хитрият африканец кога с нападения, кога с отстъпления, кога с разни предложения и безкрайни преговори за мир накарал противника си да изгуби цяла година време, без да постигне никакъв резултат. И тогава мнозина в Рим отдали тези неуспехи не на нехайството или на неспособността на консула, а на парите на нумидиеца.

След като изтекла годината му, консулът Калвиний се завърнал в Рим и оставил на свое място брат си Авлий за заместник-консул. Но Авлий нямал нито глава, нито военен опит.

Тогава Югурта подкупил много от офицерите — хилядници и стотници — и много от войниците на Авлий и заповядал нощна атака срещу римския лагер. Поражението на римляните било пълно. Но какво станало в същност? Когато нападението на Югурта започнало, едни от подкупените офицери и войници си плюли на петите, а други преминали на страната на врага.

Победеният Авлий бил принуден да подпише унизителен договор с царя-варварин (110—109 г. пр. н. е.). Но Сенатът отказал да утвърди този договор. Попречил на това пак един от народните управници, трибунът Гай Мамилий Лиментан. Този трибун предложил да се разследват всички онези, които са взели пари от Югурта и по този начин са го окуражили да се държи презрително с Рим и да воюва срещу него.

Под натиска на този народен трибун, Сенатът се видял принуден да продължи войната срещу Югурта. И изпратил в Африка способния консул Метел, който в много сражения победил Югурта. А това ще рече: не се оставил да бъде подкупен!

Метел обсадил град Сотул, където се намирала хазната на Югурта. Югурта побързал да предложи преговори за мир, като изпратил на Метел 200 000 фунта сребро. Но Метел държал Югурта да капитулира. Така войната продължила. Когато изтекла годината на консулстването на Метел, римляните изпратили на негово място легата Марий, а за квестор „лисицата“ Сула.

Когато Югурта загубил почти цялата си територия и се затворил зад стените на Цирта, Бокх, царят на Мавритания, съюзник на Югурта, изпратил посланик в Рим и поискал да му дадат короната на Нумидия. Но Сенатът му отвърнал, че щели да му сторят хатър тогава, когато и той им направи една подобаваща услуга.

А подобаваща услуга означавало намек за Бокх да им предаде Югурта. Така и станало. Марий отвел окования във вериги Югурта в Рим. Там хвърлили нумидийския цар в мрачния затвор Тулиан, където го оставили да умре от глад! По такъв жесток начин си отмъстил Рим за позора на войската на Лиментан, която Югурта накарал да премине „под ярема“, нанасяйки най-голямата обида на римляните.

И тъй черният цар имал такъв черен край — получил заслуженото за злините си. Ала никой от продажните му приятели не пострадал. Този случай бързо се забравил, както обикновено става. А достойнството и честта на страната все тъй се продавали от управниците или, както днес бихме казали, — „все тъй се изкарвали на търг“.

СУЛА ЩАСТЛИВИЯ

138—78 Г. ПР. Н. Е.

Покварата, алчността и жестокостта на римските властници може, разбира се, да се обясни с основните белези на тази власт — безотговорността и абсолютизма ѝ; но все пак тази власт не е възникнала изведнъж. Последица е от гражданските войни; гражданските войни — от военщината; а военщината — от римското имперство. Това имперство укрепнало, сиреч покварило неимоверно много олигархията, а олигархията, за да има подкрепата на народа, покварила самия народ.

По този начин разни военачалници (победители, консули или претори), опрени на оръжието на легионите си, се стремели да свалят демократичния строй и да съсредоточат в ръцете си абсолютната „власт на един мъж". Но за да стане притежание само на „един мъж" тази власт, трябвало е да изчезнат другите „мъже". Така пламнал дълъг низ от граждански войни, които разделяли хората и ги карали да се избиват помежду си. А от това разделяне и взаимно изтребление винаги народът на Италия и на провинциите понасял щетите — и когато част от него побеждавала, и когато бивала победена. Той плащал разноските за победата или поражението — както става навсякъде и всякога.

Сред тази драма, продължила около век и половина, се появил Единият, който унищожил всички останали, Октавий, и установил пожизнената си диктатура под името империя.

На тези именно граждански войни започваме историята — защото тъкмо тя ще ни даде възможност да разберем особеностите и смисъла на имперската институция. И освен това ще ни позволи да разберем, че покварата, алчността и жестокостта на владетелите на Рим не са били нещо ново и „незаконно“, а узаконяване на стара, с много дълбоки корени поквара на римската цивилизация.

Започваме от Луций Корнелий Сула (138—78 г. пр. н. е.). Той е най-свирепият и коварен звяр от периода на гражданските войни. Едновременно лъв и лисица, жесток към слабите и ласкател на силните. Най-властолюбивият, най-користолюбивият най-сластолюбивият, най-вероломният, и особено най-лицемерният от всички управлявали някога Рим. Аристократ, егоист, отмъстителен, кръвожаден, недоверчив към приятелите си и непризнателен към покровителите си, човек, който е гледал само личния си интерес и пет пари не е давал за всичко останало, за „гръмките“ думи за достойнство, чест и общо благо. „И затова — казва Плутарх — той причинил повече зло на Рим, отколкото му били причинили войните дотогава.“ Изклал десетки хиляди граждани, не само тези, които му пречели, но и които не му пречели. Колел и за удоволствие, най-вече богатите, за да им вземе имуществото.

Червенокос и синеок, с остър поглед (изпълнен със злоба!), който белотата на кожата му правела още по-страшен, Сула бил покрит целият с пъпки, и затова атиняните го нарекли „брашнена мутра“. Винаги намръщен, но и винаги деен, когато пиел, ставал приветлив, но и неспособен за каквато и да е сериозна работа.

Много грабел, но още повече дарявал. Неуравновесена личност — малките простъпки наказвал с обезглавяване, но големите прощавал, като гледал само собствения си интерес.

След като унищожил съперниците си и преустроил режима — направил го още по-аристократичен, — Сула почнал да прекарва времето си в гуляи, пиянства и в компанията на шутове и артисти, като вършел най-непристойни неща, без да се срамува.

До такава степен вярвал в богинята на Щастието и считал себе си за неин любимец, че се нарекъл Щастливия (Felix). И наистина, щом след толкова престъпления, сторени от него, не бил наказан с нищо, ще рече, че наистина имал късмет. А щом е имал късмет, нямал е нужда нито от съвест, нито от угризения.

Но той не е единственият, нито първият и последният щастливец от този род в римската история. Сула е обикновеният тип на Щастливия Римлянин, на безотговорния Римлянин. Той тържествено открива периода на Щастливите Господари на света, онзи почти петвековен период, който завършва с разпадането на империята.

Сула е предшественик на по-сетнешните коронувани зверове. По негов образец са издялани Тибериевци, Калигуловци, Нероновци, Домицициановци, Хелиогабаловци. По негов образец са издялани и безбройните второстепенни властници: консули, претори, трибуни, чийто живот е низ от безчестия, и които, известни и неизвестни, съставляват един тъмен свят на зли хора, направили нещастни хиляди семейства на свободни граждани или роби, заради собственото си щастие. Един такъв „второстепенен“ злодей е бил трибунът Сулпиций, съвременник на Сула и негов съперник, водач на партията на Марий, властник, който нямал равен на себе си по подлост. Той поддържал три хиляди главорези и голям брой млади конници като телохранители, готови за всякакъв вид злодеяния — и сам ги наричал „Антисенат“.

Този Сулпиций, трибунът с „Антисената“ си от три хиляди главорези и няколкостотин кавалеристи, с които тероризирал хората, също така е един малък Сула, но от другия лагер, който повече по име, отколкото по дела е бил „демократичен“. Защото в основата си борбата между Марий и Сула е била борба между двама „диктатори“ с различни опори. Сула се опирал на аристокрацията, а Марий на народа.

И така Сулпиций откривал сергия сред пазара и там продавал открито обществените длъжности и разни звания. И при всяка продажба броял, също така открито, получените пари. Този Сулпиций успял да прокара гласуването на закон, който забранявал на сенаторите да имат дълг, по-голям от 3000 драхми. Но когато той самият умрял, оставил дълг от три милиона драхми! Така че и дълговете, които правел, били един вид кражба „чрез взлом“.

Всички тези неща ни ги съобщава Плутарх. И тъй, читателят започва да си представя политическата поквара, която открито царяла в онази епоха и подготвяла възникването на империята. А Сулпициевци не са били един и двама. Така че Сула не би могъл да не бъде... Щастливия, щом е представлявал цвета на всички римски добродетели.

Пъпчивият синеок образ на Сула озарява със зловещия си блясък бъдещето на римската държава.

Противникът му Гай Марий бил селянин, необразован и недодялан. В една епоха, когато римската аристокрация се „елинизирала“, той имал пренебрежително отношение към гръцкия език, като към език на роби. Ала той е един от най-добрите военачалници в древността. „Груб и суров по нрав“, както го характеризира Плутарх, Марий бил калѐн човек и споделял с войниците си техния живот, трудностите и лишенията им. Копаел заедно с тях валове, ядял корав хляб и спял върху слама. Затова войниците му го обичали и предано го следвали. Заради тази му каленост и упоритостта му го нарекли „мулето Марий“.

Бил водач на демократичната партия. Но бил повече демагог, отколкото демократ. „Искал да се представя за народен човек, но бил много малко такъв.“ Преструвал се на демократ, за да крепи властолюбието си на поддръжката на народа. Преструвал се, че води суров живот, но „имал разкошно жилище с всички удобства за разгулен живот, а не за живот на суров воин, и достатъчно богатства, заграбени от много царства“.

Но бил толкова алчен, че дори когато издъхвал, „оплаквал собствената си съдба, че умирал беден и обременен с данъци .

С други думи, и той е бил толкова двуличен, лъжлив, алчен, свиреп и жесток, колкото и Сула, и всички останали от този занаят.

Сула не бил селяндур като Марий. Той бил много образован. Познавал както никой друг от онова време римската и гръцката литература. „Просветен дух, красноречив, но коварен и неизмеримо лицемерен“, казва за него Светоний. Бил е не само тип на Щастливия Римлянннн, но и на образования римлянин. Културата му обаче не оказала голямо влияние нито върху характера му, нито върху духа му. При толкова култура Сула е бил суеверен; и макар че бил такъв елинист, никак не се посвенил да разруши и разграби огнището на гръцката култура — Атина.

Казахме вече, че Сула е бил патриций. Един от прадедите му, Руфиний, бил консул. Но той не е известен толкова с тази си „чест“, колкото с „безчестието“ си! Защото открили, че притежава, макар че бил „беден“, повече пари, отколкото законът разрешавал. И го изгонили от Сената.

Така или иначе, родителите на Сула не били богати. Младият Сула прекарал младежките си години в големи лишения. Ала когато навлязъл в политиката, сиреч в авантюристичния стадий на всички „достойни“ млади хора от онази епоха, и станал ковчежник на Марий, който воювал с Югурта в Африка, Сула се завърнал много богат в Рим. И тогава някой го оскърбил:

— Как може да си честен, след като имаш толкова много пари — та нали баща ти не ти остави пукната парà!

Тези думи биха могли да обидят всеки друг, но не и Сула! И Плутарх ни обяснява: „Макар че животът беше загубил предишните си чисти нрави и беше потънал в сластолюбие и разкош, все пак продължаваше да се счита за позорно човек да загуби състоянието си или да не поддържа бедността на дедите си!“

Когато бил още млад и неизвестен, Сула дружел с артисти и смешници и гуляел заедно с тях. Когато станал господар на всичко, диктатор, развратничел пак с такива и „позорял званието си“. Един от тази негова разхайтена компания, Митровий, бил, съобразно с тогавашните нрави, негов любовник. Този Митровий бил „лисиод“, сиреч актьор, който играел женски роли. И Плутарх добавя: „Макар че бил вече навлязъл в години, Сула продължавал да го обича и никак не криел това.“

Когато се завърнал от Нумидия, Сула изцяло се отдал на политиката. И най-напред успял да бъде избран за претор с познатите методи на онова време: чрез купуването на народните гласове. Нали сега разполагал с много пари. Това не било тайна за никого. Когато веднъж заплашил един свой политически противник с думите:

— Внимавай, защото ще използувам срещу теб силата си! (искал да каже „народа").

Другият му отвърнал:

— Ами, разбира се, че е „твоята" сила — нали си я купил!

Но такива „дребни неща" като извратените нрави, грабежът, подмамването, подкупите и политическите убийства, не правели вече впечатление. Защото не били изключения; били законът! И никой политически деец и пет пари не давал какво ще мисли за него... съседът му. Защото и съседът му, ако не бил като него, тогава бил глупак! И ако случайно се намирал някой, който да морализаторствува като Цицерон, или Сенека по-късно, то и той бил омесен от същото тесто, и чисто и просто правел литература!

Трябва обаче да подчертаем и следното: не само общественият живот на римляните е бил покварен, ала и личният им; и не само аристокрацията е била покварена, ала и народът. И войската.

Политическата олигархия отдавна успяла да поквари народа, но първи Сула покварил войската.

На петдесетгодишна възраст той успял да бъде избран за консул (88 г. пр. н. е.). И понеже по това време Митридат, царят на Понт, открито обявил война на Рим, Сенатът възложил на Сула да ръководи похода срещу Митридат. Прекрасен случай, в смисъл за грабеж и плячка, но и прекрасна предпоставка за бъдещата кариера на Сула. Затова престарелият и увенчан с лаври пълководец Марий счел за лична обида тази постъпка на Сената.

„Отците“ трябвало да възложат ръководството на него, опитния и прославен победител на Югурта, на кимврите и тевтонците. Той бе спасил римското отечество от позорното положение, в което го бе поставил черният цар, и от заплахата от северните нашественици.

И тогава прословутият трибун Сулпиций, този до немай къде покварен приятел на Марий и предател на народа, подтикнал тълпата към бунт срещу Сената и Сула; и принудил „със сила и меч“ Сената да отнеме водачеството от Сула и да го предаде на Марий.

Ала Сула не бил от хората, които се колебаят или се примиряват със свършения факт. Измъкнал се бързо от Рим, за да не го заловят, и отишъл в Нола, в Кампания. Там се намирала войската му. И без да губи време, вдигнал легионите си и ги повел срещу Рим — срещу отечеството, дето се казва!

Народът не го искал. И когато влязъл в Рим, демократите го замеряли с камъни от прозорците и покривите. И тогава Сула извикал на войниците си:

— Какво чакате? Подпалете къщите им!

Грабнал една запалена борина и пръв пристъпил напред. Стрелците му почнали да хвърлят върху дървените къщи запалени стрели, сиреч, на чийто връх били поставени насмолени кълчища, за да предизвикат пожар. По същия начин четири века преди това Ксеркс опожарил дървените стени на Акропола.

И какъвто бил болезнено чувствителен и отмъстителен, Сула не правел разлика между приятели и врагове и подпалвал всичко наред.

Тогава, за да успее да се справи с тези злодеи, Марий обявил робите за свободни. Но не сварил да ги въоръжи. И победеният Марий бил принуден да напусне Рим. Тогава Сула свикал Сената и го заставил да гласува осъждането на смърт на Марий, Сулпиций и техните привърженици. Казахме, че Марий успял да избяга. Ала Сулпиций бил предаден от някакъв роб и му отсекли главата. А пък същия този роб Сула първо освободил, а след това убил — хвърлил го от една скала! „Гневът и настървението — казва Плутарх — диктували всички негови постъпки. Обръщал внимание само на враговете си, никак не се интересувал от приятелите си и не проявявал милост към никого.“

Ето един пример на непризнателност от негова страна: когато Сулпиций се надигнал срещу Сула, Сула отишъл да търси убежище в дома на Марий. Марий го приел с почит и му помогнал да избяга в Нола. А сега, когато се завърнал победител, Сула забравил всичко и обявил парична награда за главата на Марий! А Марий по това време се намирал в Африка и не разполагал с никаква военна сила. Тогава Сула вдигнал легионите си и ги повел срещу Митридат Понтийски.

Първата му работа била да омиротвори Гърция. Защото началникът на флотата на Митридат, Архелай, завладял Цикладските острови и Евбея, а тиранът на Атина Аристион или Атинион вдигнал въстание срещу римското владичество.

Но кой е бил този Аристион или Атинион? Един авантюрист, който служел в двора на Митридат и когото Архелай изпратил в Атина с 2000 войника и с тяхна помощ Аристион се обявил за тиран, или диктатор, както бихме казали днес. „Заради този тиран — казва Плутарх, — атиняните били принудени да приемат чуждото господство.“

Интересно е да видим какво е било отношението на Сула към гърците. Би било странно да мислим, че Сула би се държал по-човешки с гърците, отколкото със собствените си сънародници.

Обсадил Атина, и понеже не успял да я превземе, защото войската на Аристион изгорила всичките му обсадни машини, Сула изсякъл всички „свещени гори“ на атиняните, а така също градината на Академията на Платон, за да си направи нови машини и укрепления. И понеже му трябвали пари, изпратил свои хора да ограбят най-богатите храмове в Гърция: в Епидавър, в Олимпия и в Делфи. Задигнал всички скъпоценни дарове и всички съкровища от тези общогръцки светилища.

Сула прибрал всички тези неща с оправданието, че при него щели да бъдат най-сигурно запазени и че щял да ги върне още по-многобройни. В Делфи Сула изпратил Кафис от Фокеа да прибере съкровищата и даровете, след като ги преброи и претегли добре, за да не би... да го изиграят!

Но Кафис не дръзнал да се докосне до тези свещени скъпоценности. Амфиктионите обаче го молели да ги вземе. А той се просълзявал.

Някои уверявали, че били чули китарата на Аполон да свири вътре в храма. Изплашеният Кафис седнал и написал на Сула за това чудо, за да изплаши и него. Но Сула, който бил реалист до немай къде, му отвърнал подигравателно: „Чудя ти се как не си разбрал, че щом богът пее, това ще рече, че е доволен и следователно ни дава всичките си богатства от все сърце...“

Междувременно обсадата на Атина предизвикала голям глад сред жителите ѝ. Тези, които имали храни, ги укрили и по този начин цената им достигнала невиждани размери. Един медимн[1] жито в мирно време стрѝвал 5—6 драхми. А сега цената му се покачила на 1000! Хората почнали да ядат само диви треви, а сетне обувките си и кожените мехове за дървено масло, които сварявали. А в това време диктаторът Аристион всеки ден гуляел и танцувал; но оставил свещения светилник на Атина да угасне поради липса на масло, и когато булевтите и жреците отишли да го помолят да се смили над града и да се споразумее с обсадителите, той ги замервал със стрели и ги прогонил до един.

---

[1] Мярка за вместимост при атиняните, равна на 52,82 литра. — *Б. пр.*

Когато най-сетне съпротивата на Аристион била прекратена и Сула влязъл в града откъм Керамикос, той подложил жителите на клане. Те платили за греховете на поставения отвън тиранин. „Не знаем — казва Плутарх — точно колко хора е изклал, но можем да предположим техния брой по пролятата кръв. Само кръвта на тези, които са били избити на Агората, заляла цялото пространство при Керамикос, чак до Дипилос. Много атиняни се хвърляли в краката на Сула и го молели за милост.“ Също така всички сенатори, които придружавали консула, го молели да прекрати това злодеяние. Най-сетне, след като се наситил на мъст, дал заповед да не се колят останалите. И произнесъл със сатанински сарказъм:

— Подарявам живота на останалите заради... прадедите им!

След Атина превзел и Пирея и изгорил много къщи.

Но тези исторически събития ни интересуват дотолкова, доколкото ни разкриват жестокостта и грабителския характер на предшествениците на римските императори и техните безмилостни методи на управление.

От Гърция Сула преминал в Азия през Дарданелите. И за да предотврати бедата, която щяла да го сполети, Митридат приел условията за мир, предложени от Сула. Едно от условията било Митридат да заплати 2000 таланта обезщетение. Но извън тази сума Сула наложил глоба на цяла Азия в размер на 20 000 таланта! Освен това задължил жителите на Азия да дават подслон на войниците му, да ги хранят и да им плащат по 12 драхми на ден. Много голяма сума. Така Сула научил войската си да живее на чужд гръб. И тъкмо така я покварил.

Когато се завърнал в Гърция от Ефес, пак през Дарданелите, той отишъл отново в Атина и ограбил прочутата библиотека Апеликон, в която се съхранявали всички произведения на Аристотел и Теофраст. Ограбил също така и много шедьоври на изкуството, статуи, картини, колони, и, натоварил се добре с книги, произведения на изкуството и пари, Сула потеглил за Италия, като преди това се отбил в Едипос, за да направи бани, понеже страдал от подагра. Веднаж, когато се разхождал край брега, няколко рибари му поднесли в дар прекрасни риби.

— Откъде сте? — запитал ги той.

— От Алея!

— Ами че има ли още живи алейци?

Защото Сула бил разрушил този град заедно с други два, Ларимна и Антидона.

Като видели учудването на Сула, рибарите се разтреперали. Помислили, че тиранинът съжалявал, задето има останали живи хора от тези градове. Но Сула им казал усмихнато:

— Вървете си с добро! Няма нищо. Подаръкът ви е хубав!

Ала положението в Италия се било променило през време на отсъствието му. Марий се върнал в Рим и сложил под нож привържениците на Сула.

Придружавала го постоянната му лична охрана, роби-копиеносци, все избрани злодеи (каквито имали и Сулпиций, и Сула!). Те обезглавявали без всякаква друга процедура всеки гражданин, който поздравявал Марий, но комуто Марий не отговарял с поздрав. Това бил знакът.

Такъв ужас обхванал римляните, че всички бягали да се скрият, дето сварят, или да напуснат града, за да се спасят. Улиците били изпълнени с обезглавени трупове и хората, които бягали, се препъвали в тях.

Такъв страх и такива злодеяния Рим не бил виждал дотогава. Но отде да знаел какво го очаквало, когато се завърнел Сула!

И тогава станало това, което често виждаме да става и в нашата нова история. Нито приятелски, нито роднински връзки имали значение вече. Малцина били тези, които не предали на касапите на Марий приятелите и роднините си, потърсили убежище при тях. Всеки гледал да предаде другия, за да спаси себе си.

Касапите на Марий не само колели, но и обезчестявали децата и жените на жертвите си и грабели всичко, каквото им попаднело. Злото взело такива размери, че Цина и Серторий, приятели на Марий, се уговорили и нападнали нощем лагера на негодниците и ги избили до един. Междувременно обаче старият Марий умрял и водачеството на партията му поел неговият син, Марий младши.

Завръщайки се в Италия, Сула мислел само за едно — за отмъщение. И така започнала новата гражданска война (82 г. пр. н. е.). И само след няколко сражения Сула излязъл победител. Останал единствен господар на Рим, той обявявал проскрипции в продължение на цели шест месеца, сиреч в продължение на цели шест месеца публикувал списъци на „врагове“, които всеки можел да убие срещу определено възнаграждение. Тези проскрипции били един вид обявления за награда за главата на еди-кой си. А като последица от убийството му, конфискацията на имуществото му. Тази била основната цел на проскрипциите.

И тъй като на това зло краят му не се виждал, веднаж един млад човек, Гай Метел запитал Сула в Сената:

— Кога ще престане това зло? Не щем да спасим от смърт тези, които си решил да убиеш, но поне да избавим от тази мъчителна агония онези, които нямаш намерение да убиеш!

А Сула отвърнал:

— И аз не знам още!

А дотогава бил избил 5000 души!

Сула обявявал проскрипции не само в Рим, но и в цяла Италия. Искал да изтреби демократите — колцина са сторили като него същата глупост и в миналото, и сега! „Не останал нито храм, нито дом неосквернен от кръв — мъжете бивали избивани до жените си, а децата — до майките си!“ В какво били виновни жените и децата? Колкото бяха виновни жените и децата на победените народи, и победените от победените — евреите, на Хитлер!

Онзи, който укривал гражданин, чието име било включено в проскрипциите, бивал наказван със смърт — независимо от това, дали искал да спаси баща си, брат си или сина си. А онзи, който убивал такъв гражданин, получавал като награда два таланта — независимо от това, дали роб убивал господаря си, или син — баща си!

Главната цел на проскрипциите била, както казахме, конфискацията на имуществото на убитите. Убийците казвали: „Този го уби къщата му; онзи — градината му; а другия — топлите му извори.“ Целий Аврелий, човек, който не се месел в политиката и затова мислел, че Сула няма да го закачи, когато веднаж отишъл на площада и прочел и своето име на таблото за проскрипции, се провикнал:

— О, нещастие мое! Изяде ме имотът ми на хълма Албан!

Не сварил да стори и две крачки и един убиец го сграбчил и го заклал.

Междувременно успели да заловят Марий младши. Но той предпочел да се самоубие, вместо да се остави да го убият.

А всемогъщият Сула отишъл в Пренест да раздава правосъдие, сиреч да коли. И тъй като не желаел да си губи ценното време, като коли „обвиняемите“ един по един, събрал ги всичките на площада, около дванайсет хиляди души, и ги изклал наред, като овце!

От конфискациите на имуществата на „враговете на отечеството“ Сула събрал около триста и петдесет милиона сестерции! И когато не останал вече нито един „враг“ за колене, обявил себе си за диктатор, след като от 120 години насам това изключително звание не било давано на никой римлянин — давало се само във време на извънредно голяма опасност, когато „спасението на отечеството било върховният закон“ — salus patriae summa lex esto!

След това устроил един изумителен триумф и говорил на народа, събран на форума. И докато аристократите, които благодарение на него се завърнали в Рим и си възвърнали имотите и привилегиите, го наричали „спасител“, той поискал от народа за в бъдеще да го нарича „Щастливия“ и „Прекрасния“.

Сула задържал диктаторската си власт цели три години — години на терор, оргии и наслади. Женил се пет-шест пъти, имал деца, но дружел и гуляел с актьори, музиканти и шутове. И от всички тях комикът Росций, главният мимик Сорикс, и лисиодът Митровий (когото, макар и вече остарял, диктаторът продължавал да обича) имали голямо влияние над Сула.

От оргиите плътта му се скапала, напълнил се с въшки и гной. Никакво лекарство, никакъв лечебен извор не му помогнал. Ден и нощ цял куп роби му пощели въшките, но те се размножавали още повече. Този малък враг го победил с числеността си. И така човекът, който причинил нещастия и скръб на милиони хора и смъртта на хиляди, бил наказан от собственото си тяло и бил изяден от най-отвратителните гадини.

Щастливият и Прекрасният предал черната си душа на въшките в 78 г. пр. н. е. И макар че знаел, че ще умре, починал, без да се разкае — пишел спомените си и ги прекъснал едва два дни преди смъртта си.

И ето какво последно злодеяние направил на смъртния си одър — съобщили му, че архонтът Граний не изплащал задълженията си към държавата, като чакал Сула да умре, за да не ги изплати въобще.

Тогава Сула го поканил в дома си, в спалнята си, за да поговорят. Около леглото му стояли няколко роби. И когато Граний влязъл, Сула им дал знак и те го удушили. Но от яростта, която изпитал при отмъщението и от резките движения гнойникът вътре в него се спукал и Сула повърнал много кръв. И на сутринта починал, след като прекарал много мъчителна нощ — единственото възмездие, което изпитал!

Щом узнали за смъртта му, демократите се разтичали, за да попречат на погребението му. Но Помпей ги възпрял. А на гроба му издълбали следния надпис, за който казват, че бил съчинен от самия Сула: „Никой не е навреждал толкова много на враговете си и не е облагодетелствувал толкова много приятелите си, колкото Сула.“

Нека отбележим още два случая, които показват по какъв начин са се заемали по онова време най-високите политически длъжности. Знаем как Помпей е отговорил на Мамертините, че мечът му е законът. Нещо подобно казал на Сената и един висш офицер, изпратен от Цезар да поиска продължение на срока на командуването му. Сенатът не давал продължение. И тогава пратеникът потупал с ръка меча си и казал:

— Това тук ще го даде!

По същия начин и Лепид, когато след смъртта на Сула поискал да заеме мястото му, вдигнал войската си и я отвел пред стените на Рим. И изпратил известие на Сената:

— Или ме направете консул, или... ще вляза вътре!...

Такава била „демокрацията“, „Res Publica“-та, „свободната държава“ в края на дните си! Плячка за всеки авантюрист побойник!

Великият Помпей имал недостоен за действителното си величие край. Преследван от Цезар, той избягал в Александрия и потърсил закрилата на Птоломей. Но царят чуждопоклонник, за да задоволи победителя Цезар и да получи възнаграждение, изпратил наемни убийци, които ударили Помпей в гръб още щом слязъл на кея. В гръб — такова било мъжеството на слугите на чужденците.

ЛУКУЛ

РИМСКИЯТ КСЕРКС

108—58 Г. ПР. Н. Е.

А сега започваме портрета на един друг римски политически деец от онази епоха — на Лукул.

Луций Лициний Лукул (108—58 г. пр. н. е.) е известен с приказните си богатства. Същински азиатски монарх. И затова съвременниците му го нарекли „Римския Ксеркс“, сиреч Ксеркс,облечен в римски дрехи.

Имал наистина несметни богатства, но пък и умеел да ги пилее с царска ръка. Това негово прахосничество направило името му историческо. Когато казваме „лукуловско угощение“, разбираме разкошно угощение, на което има и от пиле мляко! Но ако на тези негови угощения наистина не е имало от пиле мляко, то е имало от пиле език, както ще видим по-нататък.

Действителността на неговото великолепие надхвърля границите на въображението. Защото въображението на простосмъртните няма мерило, с което да направи сравнение, за да си представи разточителството на Лукул. Един такъв човек, който, за да си направи удоволствието, разхищавал по цели състояния всеки път, не е трудно да разберем, че бил човек егоист, суров, безмилостен и груб материалист. Но това, което не бихме допуснали, е фактът, че Лукул е бил един от най-образованите хора и един от най-големите ценители на изкуството на своето време — но само за себе си!

Ала къде и как се е сдобил с несметните си богатства? Не ги получил в наследство от баща си! Натрупал ги сам, с личните си способности, както са ги трупали тогава и ги трупат всякога Крезовците по метода „в мътна вода риба се най-лесно лови“. Стига само да има „мътна вода“ или пък да умеят да я правят.

Баща му бил осъден за кражба, а майка му нямала много добро поведение.

От такива родители явно нямало какво да наследи. Но Луций бил момче с бъдеще. И богатството си, както казахме, спечелил сам, като всички „новобогаташи“ от „блестящата“ епоха! Спечелил го като политически деец и управител на провинции и най-вече като ръководител на военни операции. Всичко това означава плячкосване и ограбване на държавната хазна и на чуждите народи!

Лукул бил най-користолюбивият от всички тези политиковоенни негови съвременници, и следователно най-големият аристократ разбойнически главатар. Във войната срещу Митридат, цар на Понт, и Тигран, цар на Армения (74—66 г. пр. н. е.) единствената му цел била да завземе богатите азиатски градове, тоест съкровищата на богатите граждани.

А Плутарх, който явно му симпатизира (Плутарх е историк римофил), го определя като „човеколюбив и добър по природа“.

Лукул бил красив мъж и голям оратор. И нещо рядко за оратор, умен. Говорел и пишел на гръцки със същата лекота, с която говорел и пишел на латински. Най-ценното у Лукул било благоразумието му и късметът му. Както казва Плутарх, щастието го следвало навсякъде и „съвместно с него ръководело“ всичко. Високомерен и себелюбив, презирал всички и считал всички за нищожества. Не правел компромиси нито с равните нему, нито пък ласкаел войниците си. Ненадминат опортюнист, съумял да натрупа пари, без да дава сметка никому — не изтървал този прекрасен, изгоден случай.

Лукул, както казахме, практичен и здраво стъпил на земята римлянин от онази епоха, се постарал да използува изгодната митридатска война, за да си изгради здрава база: да заграби колкото се може повече богатства и да ги задържи за себе си, а не като онзи романтик Емилий Павел, човек от старата школа, който предавал всичко, което заграбвал, по цели коли със съкровища, на държавната хазна. Не гледал толкова да побеждава вражеските войски, колкото да завладява богати градове. И затова се придвижвал напред предпазливо и бавно. Ами че как да се движи по-бързо, натоварен с толкова плячка! Накрая войниците му носели на гръб огромни богатства. А в Рим противниците му (и те бъдещи или бивши плячкаджии!) го обвинили открито, че от „користолюбие и властолюбие протака войната; завладял почти цяла Азия: Витиния, Понт, Палестина, Галатия и Армения чак до река Фасис (в Южен Кавказ). Ограбил дворците на Тигран, сякаш са го пратили да дере до голо царете, а не да воюва срещу тях. . .“

Тези обвинения не били несправедливи! Лукул действително бил един от най-големите римляни-грабители, най-добре организираният, и който никога не се занимавал с грабеж на дребно; напротив, той бил плячкаджия от голям калибър, както по-късно Атила, с тази разлика, че не бил Атила-варваринът, а Атила . . . с ръкавици!

Нека видим сега как е започнал политическата и **военната си кариера. Когато починал управителят на Киликия Октавий, мнозина искали да вземат та**зи богата провинция и ласкаели Цетег, най-силния политически деец по онова време. Този Цетег водел живот, изпълнен с безсрамия и произволи и други подобни позорни неща.

Лукул не считал самата Киликия, такава, каквато била, за някаква голяма плячка, достойна за апетита му и грабителските му способности. Или всичко, или нищо! Но все пак трябвало да почне отнякъде! Искал да вземе Киликия, защото се падала близо до Кападокия. И разчитал при това правилно, че Сенатът ще възложи на него да води войната срещу Митридат, която Сула оставил незавършена. А тази война била много... сочна!

И така Лукул направил всичко възможно, използувал всички средства, законни и незаконни, за да сложи ръка на Киликия. Той, а не друг, трябвало да вземе тази провинция. „И се видял принуден — казва моралистът Плутарх — да извърши нещо, което не било нито честно, нито достойно за похвала“, но това нещо му помогнало много в постигането на целта. По онова време в Рим живеела една жена, прочута с красотата и кокетството си, на име Преция. Животът ѝ съвсем не бил по-добър от живота на явните хетери, ала понеже имала много влиятелни „покровители“, които използувала, за да прави разни политически услуги на приятелите си, Преция станала силен политически фактор.

Един от любовниците ѝ бил и самият Цетег, който тогава се намирал на върха на силата и славата си и „водел и управлявал държавата“. Ала пък Цетег го управлявала Преция, следователно Преция управлявала Рим! Нищо не ставало без Цетег да го желае, сиреч без да го желае Преция!

С подаръци и ласкателства Лукул успял да спечели покровителството на тази именно красива, сладострастна и всемогъща жена. И Цетег веднага от враг се превърнал в приятел на младия човек и станал негов ласкател и покровител — и му харизал Киликия! И само това ли? Заедно с тази тлъста баница, Киликия, Сенатът го натоварил и с ръководството на войната срещу Митридат. Мечта!

И така „облеченият в тога римски Ксеркс" — Xerxes togatus — дължи трона си на тогавашната мадам Помпадур!

Митридат Велики знаел гръцки, както и Лукул. Но в областта на езиците надвишавал далеч своя противник. Знаел двадесет и два езика — езиците на всички народи на Изтока. Ала азиатският монарх си намерил майстора. Римският Ксеркс се показал по-голям азиатец от коронования варварин!

Този път Митридат се бил съюзил със зет си Тигран, царя на Армения. И нахлул във Витиния със 120 000 пехотинци и 16 000 конници. Всички градове не само във Витиния, но и в цяла Мала Азия разтваряли с готовност вратите си пред него. Дотегнала им била безмилостната тирания на римляните. Искали да се отърват и от управителите на провинциите, които ги управлявали „бащински", и от двата вида Харпии, които ръфали месата им: римските бирници и лихвари.

Малоазийските градове били до такава степен опустошени от римските кожодери, че когато ги превзел, сам Лукул ги съжалил за хала им — навярно защото управителите, бирниците и лихварите не оставили нищо за него!

Дотогава през повечето страни на Западна Азия били преминали разни римски плячкаджии, последният и най-големият от които бил Сула. Като практичен човек Лукул избрал „да нахлуе" в непокорени страни, за да намери богатствата им непокътнати и първи да им обере каймака! Сула, както знаем, минал преди това през повечето от тези области на Азия и „прочистил" страни и градове от всичко, което имали. Както сигурно читателите си спомнят, той грабел не само вещи и роби, но и принуждавал местните жители да дават подслон, да хранят и да дават пари за харчлък на войниците му. А освен това наложил на нещастните азиатци глоба от 20 000 таланта, близо шест милиона златни лири!

След такова безмилостно дране (тази била главната цел на войните и завоеванията на Рим) „нечувани и невиждани станали теглата на Азия“, която бирниците и лихварите ограбвали до такава степен, че обикновените хора се принуждавали да продават момчетата си и красивите си момичета, за да платят дълговете си, а знатните продавали статуите, картините и дори даровете в храмовете, докато накрая продавали и себе си в робство!

Ала преди да стигнат до този ужасен край, и знатните, и обикновените хора трябвало да преживеят още по-големи тегла. Римската власт хващала длъжниците и ги затваряла. А в затвора ги подлагали на мъчения, изкълчвали им ръцете и краката, слагали ги да стоят през лятото на слънце, а през зимата ги заравяли до шия в кал. Така че когато накрая римските управници ги продавали като роби, робството им се струвало избавление!

Искате ли сега още една ужасна подробност? Двадесетте хиляди таланта, които жителите броили на Сула, били взети взаем — тъй като хората нямали пари — от римските и местните лихвари. А на тях изплатили сумата два пъти. С други думи, глобата станала 40 000 таланта! Действително римските завоевания били „златен Пактол“!

Лукул уреждал покоряването на градовете не с война, а със споразумения. По този начин докопвал сам целия откуп, кръв не се проливала, унищожаване на блага нямало — но войниците му мърморели. „Войниците — казва Плутарх — негодували срещу Лукул, задето превземал всички градове със споразумения, а не със сила и не давал и на тях възможност да се възползуват от оплячкосването им!“

Ала и самите му войници, когато им се явявал изгоден случай, предпочитали да грабят, вместо да воюват. Веднаж Лукул преследвал Митридат, който бягал на кон, почти сам. Малко оставало вече, за да го заловят в плен. Но тъкмо тогава между Митридат и римляните попаднало едно муле, натоварено със злато. Римските войници се нахвърлили на товара и зарязали Митридат, който се спасил.

Но заловили „частния секретар“ на царя, Калистрат. Лукул заповядал да го доведат веднага при него. Но войниците го претърсили за всеки случай и намерили скрити в пояса му 500 златни монети. Взели му парàта и си я поделили, а него убили.

— Какво да ти донесем? Трупа му ли? Секретарят падна убит!

Лукул разбрал, че е попрекалил — все той да ограбва всичко и да не дава на войниците си да правят същото — и затова им разрешил да оплячкосат лагера на Митридат, изоставен от понтийския владетел, който успял да избяга на чужд кон.

Понеже не ни интересуват военните дела на римляните, а само политическата им поквареност, отминаваме как „човеколюбивият и добър по природа“ Лукул на Плутарх победил Митридат и Тигран, но и как войниците му отказали да продължат преследването на врага. А този, който разложил дисциплината на войската, бил не друг, а самият шурей на Лукул, Поплий Клодий, за когото хората разправяли, че бил любовник на сестра си.

— Какво печелим ние от тези походи? — казвал той на войниците. — Съпровождаме претоварените със злато и скъпоценни камъни коли и камили на Лукул...

Но в Рим и други плячкаджии искали да заемат мястото на Лукул, за да сварят на свой ред да се награбят. И Сенатът отзовал Лукул.

А Лукул, след като си устроил един величествен триумф, зарязал и политиката, и онази „развратна и коварна жена", оттеглил се и се отдал на насладите на живота. Разточителството и великолепието му не се поддавали на описание. Дворците, които издигал, градините, които устроил по крайбрежието и по разни хълмове, каналите и къщите му сред морето, статуите и картините му предизвикали възхищение у съвременниците му и у потомците им — и именно затова го нарекли „облечения в тога Ксеркс". „Пилеел без сметка — казва Плутарх — богатствата си, които спечелил блестящо през походите си!"

КРАС „БОГАТАША‘

115—55 ПР. Н. Е.

Сула бил наречен „Щастливия“, Лукул — „Ксеркс“, а Крас, по-просто, но по-изразително — „Богаташа“. И много правилно. Той бил най-богатият човек на своето време.

Садистът Сула ограбвал провинциите, чуждите страни и свободните римляни, за да разполага в изобилие със средства, с които да поддържа политическото си господство. Лукул, епикуреецът, грабел, за да има в изобилие средства за своите физически и духовни наслади — за да задоволява чувствата и суетността си. А користолюбивият Крас извършвал многобройни доходни сделки и също така оплячкосвал чуждите земи, за да трупа богатства и да може по този начин да бъде първи в икономическо отношение в Рим, но трети в цялата държава — след Помпей и Цезар.

И Сула, и Лукул постигнали това, за което жадували. Но Крас не постигнал това, за което жадувал. Успял да стане най-богатият човек в Рим, но не успял да стане най-силният. Не бил способен да се радва на несметните си богатства, така както се радвали на своите Сула и особено Лукул. Защото бил страшен скъперник. Не харчел дори за себе си; само за политическите си интереси — и то пак, за да може да спечели хилядократно повече. Това му сребролюбие му изяло главата. Понеже искал да направи несметните си богатства още по-несметни, отишъл да се бие в дълбините на Азия срещу най-войнствения народ в древността, партите. И там паднал убит безславно — загубил и живота си, и богатствата си, и първенството, към което се стремял.

Крас имал обикновен ум, средно силна воля, но бил крайно славолюбив. Съвременниците му казвали за него, че всичките му добродетели били „засенчвани“ от само един негов порок — „сребролюбието“. Ала Плутарх поправя римляните и казва: „Всичките пороци на Крас били „засенчвани“ от този най-голям негов порок.“ А в същност истината е следната: всичките „неспособности“ на Крас били компенсирани от една голяма негова способност — предприемчивия му дух.

Егоист и користолюбив той се кланял на единединствен бог — на Мамона. Трупал чрез безброй измами и нечестни дела пари и само пари. И ги харчел, за да печели благосклонността и гласовете на народа. Веднаж дал обед на римския народ, „пиршество“, и за тази цел трябвало да си набави 10 000 маси! Друг път в продължение на три месеца давал даром на всеки римлянин ежедневната му дажба храна! И всичко това вършел от празна суетност. Искал да получава в изборите повече гласове от великия Помпей! А Помпей бил горд и не се стремял да бъде първи с парите си, а с меча си. И не ласкаел народа. А Крас обратното, дружал с хора от народа и се мъчел да запомни всеки и да ги поздравява по име! Такива неща, но най-вече парите, се харесват винаги на покварените народи.

Но нека проследим кариерата на Марк Крас. Тя е много показателна не толкова за неговата ловкост и умение, колкото за нравите на онази епоха и за начина, по който е бил устроен стопанският живот тогава.

Крас е асът на... спекулантите в Рим. Цялото му бащино наследство не надвишавало триста таланта. Но ги умножил толкова много, че преди да тръгне на поход срещу партите, седнал и пресметнал цялото си богатство, всичко! След като отделил една десета част от парите си, която принасял в дар на Херкулес, след като спаднал и стойността на житото, което, както казахме, давал на всеки римлянин в продължение на три месеца, открил, че му остават 7100 таланта, както ни съобщава Плутарх, или 200 милиона сестерции, както пише Плиний.

Ала как натрупал всичките тези пари?

Най-напред се отдал на политиката. Застанал на страната на Сула. Но когато Сула напуснал Рим и се намирал в Гърция, където воювал срещу Архелай и Атинион (с войската и съюзниците на Митридат), Марий се възползувал от това и се завърнал в Рим. Изплашен да не би привържениците на Марий да го убият като приятел на Сула, Крас офейкал и потърсил убежище в Иберия. Ала когато след митридатската война Сула се завърнал победител и отрупан с трофеи в Рим и станал почти абсолютен владетел на римската държава, Крас също се завърнал в столицата. Това било чудесен случай за грабеж!

Но какво ставало всъщност? Сула бил обявил проскрипциите — избиването на враговете му и конфискацията на имуществата им. И същите тези имущества Сула продавал на търг. А Крас в това отношение имал две предимства: първо, бил политически приятел на тирана, и второ, бил „пострадал“ — но преднамерено „пострадал“! — и като „пострадал“ имал привилегии при публичните търгове. И така този голям спекулант и хищник купувал за парче хляб имуществата на убитите. По този начин според закона на джунглата, който гласи: „Твоята смърт е моят живот“, Крас превръщал смъртта на съгражданите си в свой живот. А живот за него била парата!

Както лешоядите и враните следват войските, за да изядат убитите, така и Крас следял списъците на обречените на смърт, за да им изяде имуществото.

Огънят и войната били двата главни източника на богатството му. Видяхме вече как забогатял от гражданската война и ще видим как забогатял и от войната срещу партите, но как е забогатял и от огъня? Ето как:

Улиците на Рим представлявали тесни сокаци, а къщите, особено в кварталите, дето живеел простият народ, били дървени. И пожарите били често явление. Когато пламвал пожар, огънят не можел да се локализира. Изгаряли цели квартали. Плутарх нарича пожарите в Рим „ендемични бедствия“ ...

След пожара обгорелите останки, а и самите места за строеж, имали нищожна стойност. Също така онези, които имали къщи в съседство с огнището на пожара, искали да ги продадат на каквато и да е цена, защото не знаели какво ще ги постигне утре. Утре можели да загубят всичко.

И така Крас се явявал купувач на развалините за парче хляб. По този начин успял да стане собственик на огромна част от Рим, а след това да препродава местата едно по едно на много по-високи цени. И печелил несметни пари.

Друг важен източник на доходи за Крас били книгите. В онази епоха имало голямо търсене на ръкописи и всеки благородник, всеки политик и всеки образован човек искал да има своя библиотека.

Намирал, значи, Крас роби-краснописци, купувал ги евтино и сетне им вадел душата от работа, като ги карал да правят преписи на най-известните произведения. Играел, така да се каже, ролята на „издател“ в онази епоха. Работа и достойна, и доходна.

Освен сделките с места, изкупуването на имуществата на „обречените“ и издаването на ръкописи, Крас вършел още една също така много доходна работа — имал сребърни мини и много ниви, които обработвал. И като връх на цялата тази дейност, давал в заем пари с огромна лихва: играел ролята и на лихвар, и на банкер.

Банкерът давал в заем големи суми на влиятелни приятели и политици, на разни платежоспособни дружества и дори на цели градове. Когато давал пари в заем заради политическите си интереси, не вземал лихва — по-късно получавал от кредитираните от него политици или управлението на някоя провинция, или ръководството на някоя приходоносна война! Ала когато нямал нужда от длъжника си, кредиторът Крас си искал обратно всичките пари! Така че „безлихвените заеми ставали по-лоши от лихвените“.

И така виждаме, че за епохата си Крас е притежавал много предприемчив ум и се залавял за всяка „сочна“ работа. Но вършел и нещо по-просто — грабежи! Ще възкликнете: „Грабежи ли?!“ Защо не! Каквото вършели големите римски пълководци в Италия и провинциите, същото вършели и най-големите вълци в града, които се възползували от бъркотиите. Големите военачалници грабели посредством войската си, а големите сребролюбци грабели посредством бандите си.

Докато Цина отсъствувал, Крас организирал една шайка от 1500 души, хора от кол и въже, и с тях обикалял из Италия и ограбвал градовете. Както се възползувал от положението на пострадалите от пожарите, така и сега се възползувал от анархията, която царяла по онова време.

Но такъв изгоден случай не бил единствен. Когато Сула се завърнал от Азия и станал господар на Рим, Крас се присъединил към него. И като „фактор“ в партията събрал известен брой хаймани и ограбил град Турдеция в Умбрия и задържал цялата плячка.

Но този отвратителен негодяй не бил само разбойник, а и нещо по-лошо — убиец! Когато Сула час по час публикувал своите проскрипции, Крас карал да убиват и други хора, които не били включени в списъците, но пък били богати. И всичко това, за да купи имуществото им при публичния търг.

Когато Помпей и Цезар си поделили държавата, взели за свой трети съдружник Крас. Не, разбира се, заради военните му способности или заради политическия му ум, а заради богатствата му. Това е така нареченият първи триумвират.

И когато другите двама съдружници му възложили управлението на Азия, радостта на Крас била неописуема. Ще обяви война на партите и ще оплячкоса необятната им страна. Това ще рече парà, а не това, дето има сега!

Мнозина в Рим негодували против тези опасни и безсрамни планове на Крас. Защото се готвел да се бие срещу хора, които не били извършили „никаква несправедливост и освен това имали сключени договори с римляните“! Ала и партите не били неподготвени за подобна изненада! Познавали много добре методите на римляните — „че не съблюдават договорите, които подписват“.

Партите и арменците, които Крас отивал да смаже в собствените им земи, били не само най-войнствените народи в Азия, но и най-политичните. Били въоръжени до зъби, биели се яростно за родните си огнища срещу завоевателя и използували всички средства, позволени и непозволени (измами, шпиони, засади и др.), за да подмамят глупавия римлянин в една безбрежна пустиня и да го разгромят.

В началото успял да ограби Теиодоция, голям град в Осроин, в северната част на Месопотамия, и да продаде в робство жителите му. Ала за тази си безчовечна постъпка, израз на безчовечния римски завоевателен дух, Крас заплатил твърде скъпо, заплатил за греховете на всички римски пълководци дотогава.

Партите, посредством агентите си, които лековерният и маниакално славолюбив плутократ привлякъл за свои доверени съветници, го примамили във вътрешността на страната си, в една безбрежна пустиня без вода, дървета и планини, където конницата им можела да се разгърне нашироко, и там изклали 20 000 римляни и заловили в плен други 10 000 — между тях и сина на Крас, Поплий, и дори самия Крас.

Това било най-голямото поражение дотогава в историята на Рим. И Плутарх заключава меланхолично: „Това станало пример за повечето хора за изменчивостта на щастието, а за умните — пример за необмисленост и крайно честолюбие. Защото Крас не се задоволил с това, че бил познатен и по-силен от милиони други хора, и все смятал, че нямал нищо, след като всички признавали, че има двама души, които стоят над него — Помпей и Цезар.

КАТИЛИНА

„ОБЩЕСТВЕНИЯТ ВРАГ“

108—62 Г. ПР. Н. Е.

Луций Сергий Катилина е съвременник на Сула, Помпей, Цезар, Антоний, сиреч на всички онези, които с меча си са заграбвали върховната власт и със същия меч са пращали на другия свят хиляди хора.

Ала Катилина е най-оклеветеният „обществен враг“ в древния Рим. Всички, които са управлявали Рим от Сула насетне са били „обществени врагове“. Но щастието ги е съпровождало винаги. Били са победители! Докато Катилина е бил победен. Претърпял е неуспех, макар че е използувал и той, като Сула и съвременниците му и другите след тях, всички познати средства в областта на политиката. И станал изкупителната жертва в римската история, човекът, върху когото стоварили греховете на всички.

А историята му не е написана от самия него (както Сула и Цезар), нито от неговите хора, а от победителите и враговете му.

Салустий и Цицерон представят бунта на Катилина като някакъв заговор на злодеи, чиято единствена цел била избиването на граждани и заграбването на имуществата им! И все пак този заговор, като всички останали, е бил политически заговор. А що се отнася до избиването на граждани и заграбването на имуществата им, трябва да се каже, че Катилина само го е желаел, докато другите са го сторили. Там е разликата. Убийствата и грабежите не са били измислени от Катилина, а са били главното средство на политическия кариеризъм в онази епоха, и при това тези, които са се борели против него и са го убили и са разказали „историята“ му, не са били в никакъв случай по-добри от него, напротив — много по-лоши.

Затова трябва да бъдем резервирани и снизходителни спрямо този страшен Катилина. И найвече, защото провалът на заговора му и смъртта му не донесли нищо добро на държавата. Напротив, политическата поквара и разпуснатостта на нравите още повече се усилили и увековечили, като по този начин подготвили почвата за възникването на самодържавието, а по-късно — и за разпадането на огромната империя.

Поквареният до мозъка на костите си Салустий седнал и написал „Заговорът на Катилина“. А Цицерон, този голям сребролюбец, държал „Катилинските“ си речи в Сената. И двамата са майстори на стила и имат обиграни пера. И все пак от техните текстове не можем да разберем що за „страшен“ заговорник е бил Катилина, чието име е останало пословично в историята — символ на политическите гангстери за всички времена и страни.

В тези красиво написани и образцови в жанра си произведения на римската литература не виждаме като в огледало зловещия лик на Катилина, а зловещия лик на епохата и на враговете му.

Катилина бил благородник от старо и аристократическо семейство. Родоначалникът на това семейство, Сергест, бил един от другарите на Еней — сиреч родоначалникът на семейството е бил и основоположник на Рим! Разбира се, тази подробност нямала историческо значение, ала имала психологическо... С подобни праотцовски легенди разни властолюбци се стремели да вземат властта в ръцете си, и онези, които успявали в това, или предците им били богове, или пък те самите ставали богове.

Катилина, както ни го описва Салустий, бил изключителна личност: „Той притежаваше голяма физическа и умствена сила, но беше покварен по природа. Още от най-ранната му младост гражданските войни, с убийствата и грабежите си, били неговото забавление. С тях беше откърмен. Имаше желязно тяло, способно да издържа на студ, жега и безсъние, до степен, която човек просто не може да си представи. Беше смел по дух, недоверчив и колеблив; умееше да лицемери и да прикрива всичко. Хвърляше око на чуждите богатства и пилееше своето. Пламенен в страстите и красноречив, но без никакъв здрав разум. Неукротимият му дух търсеше постоянно изключителни, невиждани, химерични неща. От деня, в който Луций Сула установи тиранията си, този човек бе обладан от манията да вземе в свои ръце върховната власт. И за да постигне тази си цел, той никак не подбираше средствата."

Това обаче е не само портретът на Катилина, а портретът на всички патриции от онази епоха — на целия Рим! И ето какво казва още Салустий, без да крие, че не описва един-единствен човек, а цялата римска държава:

„Катилина вземаше пример от покварените нрави на една страна, която беше плячка на две смъртоносни и противоположни страсти — разточителството и користолюбието..."

И Салустий продължава: „Противоестествената любов, похищенията и всички онези изтънчени наслади бяха обладали до крайност душите на хората.

Мъжете проституираха като жени, а жените не криеха позора си. Младите изяждаха бащиното си наследство, а сетне го удряха на грабеж..."

И Салустий продължава описанието на нравите на своето време: „Сред един такъв град, толкова огромен и толкова развратен, за Катилина не бе трудно да събере около себе си всички грехове и престъпления. И действително прелюбодейците, комарджиите, похитителите, всички покварени и „извратени" типове бяха пръснали на вятъра бащиното си наследство и бяха натрупали огромни дългове. А дълговете бяха направили, за да могат да откупят безчестията и престъпленията си. Освен това в Рим се бяха събрали отвред всички отцеубийци и светотатци, едни от тях бяха вече осъждани, а над други висеше опасността да бъдат осъдени; а също така и онези, които живееха от ръката си или от езика си, сиреч чрез убийства и лъжесвидетелствуване. Но при Катилина отиваха най-вече младежите. А Катилина даваше на единия жени, на другия — коне, и т. н."

След това описание на нравите на епохата и на привържениците на Катилина следва изводът, че той не е бил виновник за тази поквара, а само един вид организатор и частен случай на всеобщото разложение. Впрочем тъкмо от тази кал властолюбците набирали побойниците и убийците си.

Но в историята на Катилина Салустий прекалява с ораторствуването си. Привърженици на Катилина не са били тези, които той ни посочва, тоест каймакът на покварено римско общество, а по-скоро недоволните от анархията, от унищожаването на демокрацията и от деспотизма на патрициите, с една дума, пострадалите от хищността и безсъвестността на патрициите. Катилина е бил по-скоро един народен водач, който е искал да смаже силата на олигархията, на рода и богатството, и да възвърне на народа предишното му чувство на сигурност и по-почтен начин на живот. Ето какво казал на народа Катилина, както донася за това самият Салустий:

„Откакто държавата падна в ръцете на патрициите, на тях плащат дан чуждите царе, управителите на областите и покорените народи . . . Те, патрициите, лапат обществените средства и си строят царски дворци . . . А на нас остават само съдебните процеси, присъдите, нещастията . . .“

С такива думи се е стремял Катилина да въодушеви последователите си. А пък и това, което казвал, не било лъжа. Но не бил нито първият, нито последният, който извършвал държавен преврат, за да вземе властта. А също така нито първият, нито последният, който, за да завземе властта, би извършил убийства и който и след завземането на властта би извършил убийства и . . . конфискации, за да я задържи в ръцете си. Така или иначе не извършил нищо. И в това се състои грешката му. Но дори и да бе извършил, не би могъл да надмине Сула.

А че Салустий преувеличава нещата, се вижда и от следната „басня“, и човек може само да се чуди как така един сериозен историк е вярвал на такива скроени работи! „Разправят, че след като завършил речта си, за да свърже съучастниците си с ненарушима клетва, Катилина им дал да изпият по чаша вино размесено с . . . човешка кръв!“ Нещо подобно ще кажат по-късно и за християните — че ядат деца, и за евреите — че пият човешка кръв! . . . Но и в наши дни победителите не казват по-добри неща за жертвите си!

Тази „басня“ поставя на голямо изпитание историческата обективност на Салустий, който като управител на провинцията Нова Африка ограбил поданиците си и отнесъл в Рим несметни богатства, построил си дворци и си направил великолепни градини на хълма Квиринал. Самият той извършил същите неща, в които обвинява Катилина, че искал да ги извърши, и каквито вършели патрициите. Чисто и просто Салустий говори със злоба срещу подстрекателя на народа Катилина, защото Катилина заплашвал патрициите, че ще им вземе всичко. А пък Салустий имал твърде много!

Ала това, как Цицерон разкрил заговора на Катилина и как го осуетил, е въпрос, който не ни интересува. За нас е от значение обстоятелството, подчертано и от самия Салустий, че римският народ, плебеите, подкрепяли бунта на Катилина, защото мразели произвола на Сената и алчността на патрициите. Този метеж е бил подкрепен и от някои недоволни патриции и имал съдействието и на самия Юлий Цезар, който искал да се възползува от него!

През януари 62 г. пр. н. е. е станало много кръвопролитно сражение при Пистория между привържениците на Катилина и легионите ма Гай Антоний. Катилиина бил победен. Но нито той, нито привържениците му потърсили спасение в бягството! Проявили удивително мъжество, което ще рече, че не са били плячкаджии! Самият Катилина с малък брой свои привърженици се нахвърлил с меч в ръка върху най-гъстите редици на правителствените войски и всички загинали като храбреци.

ВЕЛИКИЯТ ПОМПЕЙ

106—48 Г. ПР. Н. Е.

Катилина паднал, сражавайки се храбро, „за да не посрами рода си и старото му достойнство“, ни казва Салустий. И в тази подробност се съдържа цялата същност на „заговора“. Сиреч, не се касае за някаква разбойническа организация, а за политически преврат.

Най-сетне римското патрицианство от I век преди нашата ера се отървало от страшния „обществен враг“ — Катилина! Но не се отървало нито от предишните, нито от следващите. Римското владичество над целия свят обаче останало. А то било най-големият обществен враг на човечеството.

Ако Катилина е престъпник-гангстер за римските историци, то Помпей е най-големият държавен мъж на Рим; най-големият и за римските, и за гръцките историци. Да, най-големият. Ала начинът и средствата на политическия му възход са от същото качество като на другите политически дейци, включително и тези на Катилина! Но Помпей е действително най-големият държавен деец, по-голям и от Цезар, и от Август, с други думи, по-малко лош от другите. Той притежава нравствено величие, което никак не изобилствувало в неговата епоха.

Помпей произхождал от знатен род. Бил съвременник на Сула, Цезар, Антоний и Катилина. Бил красив, висок и може би затова народът го обикнал още отначало. „Красивото му лице имаше израз, изпълнен с достойнство и царственост“, ни казва Плутарх. Приличал много на Александър Велики и затова мнозина, за да го закачат, го наричали Александър. Помпей приел с удоволствие този прякор.

Умен, смел и голям стратег, Помпей преливал от здраве и жизненост, и първата му любовница, Флора, хетерата, си спомняла на старини за някогашния си приятел и се хвалела, че след всяка тяхна среща ставала от леглото с лице и тяло целите в синини от хапаниците му! . . . Но когато възмъжал, Помпей избягвал да се оставя да бъде „побеждаван от женските прелести“. Но това не му помогнало. Защото враговете му го клеветели, че заради женени жени занемарявал държавните работи и че дори предавал управлението в техни ръце.

Още от малък следвал баща си в походите му (в гражданските войни, естествено!) и още тогава проявил и храброст, и благоразумие, и самообладание! А когато баща му умрял, Помпей се присъединил към Сула. Цина най-напред, а сетне и Карбон, един от друг по-тиранични, измъчили до такава степен цяла Италия, че походът на Сула срещу тях бил желан от всички. Защото вече не се считало за малко благо да сменят господаря си! „Бедствията докарали страната до такова положение — казва Плутарх, — че отчаяни от свободата, хората желаели някакво по-малко робство.“

Всички тези стари работи, които толкова напомнят на днешните, са много поучителни.

Всички знатни и видни граждани, сиреч аристократите и плутократите, тичали да намерят спасение в лагера на Сула. Там пожелал да отиде и младият Помпей. Но не като беглец, а като военачалник — като равен!

Помпей, както и всички, които са управлявали държавата, знаел тази неотменима догма: „Държавата, това съм аз!“, и я приложил много преди самият той да стане „държава“. Нямал още 23 години, когато се самопроизвел генерал! И издавал и свои заповеди до народа! И набирал войска „с меча си“! И вършел това в Южна Италия по времето на гражданската война и на всеобщата анархия, по времето на „всеки гледа да удари кьоравото“ ...

И тъй, почнал да набира войници изсред жителите на Пицена и пиценийците му се подчинявали, защото им вдъхвал доверие, макар че знаели за обвиненията на страшния Карбон срещу него. И когато някой си Виндий казал пренебрежително за Помпей: „И таз хубава! Имаме си началник, който идва направо от училищната скамейка!“, войниците се ядосали и го убили. И, естествено, Помпей намерил това за ... естествено!

Отивал от град на град, правел списъци на гражданите и ги вземал във войската си, като сам назначавал стотници и командири. По този начин набрал три батальона и ги снабдил с всичко необходимо — храни, коне, коли. Откъдето минавал, всички му се покорявали. И след като победил трима пълководци, тръгнали срещу него, Помпей се отправил към мястото, където бил Сула, за да се съедини с него. Когато се срещнали, скочили и двамата от конете си и се поздравили.

— Здравей, императоре! — казал смело Помпей.

— Здравей, императоре! — отвърнал му Сула.

С други думи, Сула му дал същата титла, която самият той изисквал от Марианците и Сципионовците!

И по този начин самопроизвелият се генерал получил своя чин от Сула, без да е заемал дотогава някаква държавна длъжност и без да е член на Сената. Защото само избраните от народа консули и претори имали по право и чина генерал.

Великият Помпей действително извършил големи военни дела. Може да се каже, че без него нито Цезар, нито Август биха успели да затвърдят пожизнената си еднолична власт. Защото Помпей избавил римската държава от три смъртни опасности: робите, пиратите и Митридат. Всички те се възползували от анархията и разпадането на държавата по време на гражданските войни и едва не унищожили Римската империя.

Колкото и смел и надарен да е бил, Помпей не би могъл да сполучи в кариерата си, ако не бе извършил произволи, ако не бе станал и той човек на насилието, както всички негови съвременници, един от друг по-жестоки.

Ето един случай, който показва неговата жестокост. Перпена, водачът на остатъците на опозиционната фракция на Марианците, намерил убежище в Сицилия, и от ден на ден оказвал все по-опасна съпротива. Помпей бил изпратен срещу Перпена. Ала Перпена, вместо да приеме сражението, се измъкнал от Сицилия с войската си. И тогава всички градове на острова започнали да се предават един след друг на Помпей. Само мамертините, войнствено племе по месинското крайбрежие, не приемали да се подчинят, тъй като никой закон не ги задължавал да сторят това. Помпей хванал меча си и им казал:

— Какво ми дрънкате за закони, щом държа меч!

А това означава, че по онова време „великите мъже“ записвали законите на старите си подметки. Върховен закон бил мечът на по-силния.

Но с тези мечове и войниците на Помпей, като войниците на всички пълководци, тръгнали из чужди и свои земи, колели и ограбвали жителите на Сицилия. Добродетелният Помпей се видял принуден да запечата мечовете и ножовете им и да наказва онези, чийто печат е бил измит... от кръвта, естествено.

Такава е била златната епоха, която подготвила „златния век“!

Помпей не бил навършил още 24 години, когато Сула го изпратил да унищожи избягалите в Африка привърженици на Марий, начело с Домиций. За четиридесет дни прочистил Либия и подчинил владетелите на Нумидия, а сетне дни наред се занимавал с лов на лъвове и слонове, за да „покаже и на зверовете силата и сполуката на римляните“!

Когато се завърнал от Африка, Сула го посрещнал с големи почести и го нарекъл Magnus, сиреч велик. Но този епитет му бил даден първо от войниците му. И сега го приел официално и се подписвал така.

Ето как, значи, сам станал генерал и почти сам се обявил за велик! Но когато поискал да извърши и триумф, Сула му отказал.

— Не можеш да устроиш триумф, защото не си нито консул, нито претор.

— Обаче съм слънце, което изгрява, а ти си слънце, което залязва.

Сула не чул добре думите му. Но забелязал, че лицата на присъстващите пребледнели.

— Какво каза той? — запитал ги Сула.

— Това и това!

И самият Сула, също изплашен, отвърнал два пъти:

— Да си устрои триумф! Да си устрои триумф!

И Помпей си устроил триумф... незаконно.

Само това оставаше — законите да забраняват нещо на тези, които ги бяха отменили изцяло!

Ала великият Помпей престъпвал не само законите, но и думата си. След смъртта на Сула, когато Лепид вдигнал бунт и един от военачалниците му Брут (бащата на Брут, убиецът на Цезар), се предал на Помпей заедно с войската си, Помпей го оставил да се оттегли в някакъв град в Падо, но след това изпратил хора да го убият.

А когато пък в Иберия му се предал Перпена, приемникът на Серторий, Помпей убил и него по следната причина: в ръцете на Перпена попаднали много писма от „най-видни" римляни до Серторий, водача на въстанието в Иберия, с които те го канели да дойде в Рим и да „раздруса" нещата, та да се възползуват от изгодния случай и сменят режима. И тъкмо затова го убил — за да не се узнае за предателството на римските „патриоти"!

Помпей завършил „робската война" през 71 г. пр. н. е., а сетне, през 67 г. пр. н. е., за три месеца и пиратската! Но нека отбележим една подробност за тогавашните атиняни, защото показва докъде ги било довело чуждото владичество. На път за бреговете на Азия, Помпей минал и през Атина. Народът се събрал, за да го види. И Помпей държал реч („за безсмъртните прадеди" и прочие!) А пък атиняните били написали на градската врата по случай пристигането му няколко възхвалителни моностиха като тези, дето се пишат и днес при подобни обстоятелства:

„Казваш, че си човек, но си бог!"

„Очаквахме те, приветствуваме те, видяхме те, изпровождаме те!"

ЮЛИЙ ЦЕЗАР

„ПОТОМЪКЪТ НА АФРОДИТА“

„Виждате ли го този? — казал веднъж свирепият Сула, като посочил Юлий Цезар, който минавал наконтен и благоухаещ. — Пазете се от този младеж с полуразвързания пояс!“

Защото Юлий Цезар бил най-изисканият денди на своето време. Носел тога, украсена с дълги ресни, и пояс върху широк хитон — сенаторски хитон — без да го пристяга, така за... красота. Ето как ни го описва Светоний: „Бил висок, с налято тяло и лице, с мека и нежна кожа и черни пламенни очи. Бил здрава натура. Едва към края на живота си почнал да страда от внезапни припадъци и имал неспокоен сън. Полагал големи грижи за себе си, но само едно нещо го тормозело — бил плешив. Затова имал навика да взема „в заем“ малко коса от слепоочията си и майсторски да покрива челото си. И когато Сенатът и народът му отдали невиждани почести като на бог, нищо не го зарадвало толкова, колкото даденото му право да носи всеки ден лавровия венец, който другите победоносни пълководци можели да носят единствено в деня, в който устройвали триумфа си. По този начин Цезар можел да прикрие плешивостта си с венеца.“

Цезар бил най-елегантният младеж на своето време. Той давал тон на модата преди Петроний. Бил един вид „арбитър на изящността“. Но той давал тон не само на елегантността, но и на изнежеността. Никой не би повярвал, че този страшен боец е най-голямото конте на „хай-лайфа“.

Започваме историята на императорите от Юлиянската династия от нейния основател — Юлий Цезар. Макар че „божественият“ (divus) Цезар не приел никога титлата цар или император, в действителност той е първият цар и император, тъй като станал „пожизнен диктатор“, следователно поставен над всякакъв закон и отговорност, като при това, в качеството си на пожизнен трибун, бил свещен и неприкосновен!

В живота и дейността на Цезар има велики дела от всякакъв род, но и позорни петна от всякакъв род — и най-вече позорните петна, присъщи на неговото поколение. От потомците му само един, Август, онаследил и добродетелите на „втория“ си баща. Останалите сякаш полагали всички усилия да надминат предшественика си по злодеяния и безчестия, и то до такава степен, че в цялата история на човечеството те продължават да стоят на върха на Злото.

Още от младини Гай Юлий Цезар казвал, че иска да бъде по-скоро пръв в някое село, отколкото втори в Рим. И успял да стане първи в своето време: като пълководец, като политик и като писател — но и първи в любовта. Така че почел в излишък своята... прамайка, богинята на любовта, Афродита!

Цезар е една от най-големите исторически личности на всички епохи. Бил е от онези хора, които наричаме всестранно надарени. Първи във всичко. Първи и в доброто, първи и в злото. Той представлява най-съвършения тип на римлянин от епохата на разцвета, подготвила упадъка, ала римлянин от по-нов тип — елиноримлянин, сиреч просмукан от гръцка култура.

Цезар завиждал на Александър Велики, задето успял да покори Азия толкова млад. Но Александър се родил цар и наследил баща си още на шестнайсетгодишна възраст. С други думи, седнал иаготово иа трона. Първо станал цар, а след това завоевател на света. Докато пък Цезар първо завоювал света, а след това станал цар — макар и без титлата цар — и основоположник иа каноните иа императорската власт.

Така или иначе, но на възрастта, на която Александър Велики станал цар, Цезар станал... поп! Жрец на Дионисий. И оттам насетне започнал да се изкачва стремително по стълбата на политическите и военните длъжности и когато стигнал най-висшата длъжност, консул, не се спрял. Преминал още по-нагоре и станал пожизнен диктатор и пожизнен трибун, сиреч абсолютен монарх като диктатор, и свещен и неприкосновен като трибун. Заповядвал и забранявал каквото си щял, без да държи сметка за нищо и никого.

Плутарх обаче ни го описва малко по-различно. Наистина имал бяла и мека кожа, но не бил здрава натура. Страдал често от главоболие и имал епилептични кризи. Всичко това обаче не му пречело да се излага на всички опасности и трудности на военните походи. И войниците му го обичали и се възхищавали от него, защото знаели, че понасял всичко с мъжество и упоритост, които надвишавали силите му. Чрез дългите уморителни походи, оскъдната храна и лагерния живот под открито небе, Цезар се мъчел да надмогне физическата си слабост.

Бил ненадминат ездач. Можел да препуска с отпуснати поводи, сиреч, без да ги държи, с ръце, поставени зад гърба си!

Бил винаги спокоен, ведър, в добро настроение и усмихнат и затова народът го обичал. Цицерон се уплашил от спокойната външност на една кипяща от честолюбиви замисли душа и пръв открил и предупредил, че под жизнерадостта и човеколюбието на Цезар се крие суров характер, който не би се поколебал пред нищо. Той казвал:

— Във всичките му мисли и политически планове съзирам тираничен дух. Но когато гледам така грижливо сресаните му коси и го гледам как се почесва с малкия си пръст, все ми се струва, че не е възможно един толкова изискан човек да си е наумил такова голямо зло: да унищожи обществения строй!

Цезар действително успявал да скрие плановете си, но не можел, пък и не се стараел да крие разпуснатите си нрави. Пръскал извънредно много пари, за да спечели благоразположението на народа. При това нямал пари — вземал ги в заем. Когато го назначили пропретор в Испания, дължал толкова много пари, че кредиторите му го сграбчили за яката, дето има една дума, и не го пускали да замине.

— Първо ще платиш!

Дължал 830 таланта, или около 35 милиона златни франка, а бил едва на 36 години! И тогава свръхбогаташът Крас, който предвиждал голямото бъдеще на Цезар, станал негов поръчител и така го пуснали да замнне.

Казахме, че Цезар не криел разпуснатите си нрави. И защо да ги крие? Никой не ги е криел! Цялата аристокрация била безсрамна. А по-късно, по време на императорите, безсрамието ще стане правило! И не само не се криели един от друг, но всеки знаел пороците на другия.

Когато го назначили за управител на Галия, Цезар толкова се зарадвал, че се похвалил на неколцина сенатори:

— Отсега нататък ще ходя по главите на римляните.

— Но това ще бъде малко трудно за една... жена — отвърнал му някой, раздразнен от наглостта на заплахата.

— И Семирамида е била жена, но царувала над Асирия; и амазонките са били жени, но царували над по-голямата част от Азия.

И изрекъл тези думи, смеейки се и с такъв цинизъм, какъвто трудно бихме могли да открием другаде в древността.

Цезар бил една изключителна и гениална личност, изпълнена с крайни противоречия. Бил най-волевият човек, ала и най-отдаденият на насладите; най-далновидният политически ум и най-забърканият в сделки политик; най-храбрият и най-закаленият пълководец и най-женственото и натруфено конте; най-кроткият и най-суровият повелител; най-рафинираният аристократ и най-вулгарният събирач на гласове пред избори.

Ухажвал тълпите, за да има на своя страна народа. Но за да си набави необходимите средства, или вземал в заем огромни суми, или ограбвал провинциите. Вземал пари в заем, за да купи политическите длъжности, и обирал провинциите, за да устройва празненства на тълпите и да раздава жито, месо, дървено масло и пари.

Крайно безсъвестен, но изискан и в обноските си, и в речите си, и в писанията си. В речите и писанията си проявявал не само изяществото и изтънчеността на гръцката си култура, но и широта и мъжество на мисълта.

Винаги проявявал лична заинтересованост и като пълководец, и като държавник. Оплячкосал Испания, за да се разплати с кредиторите си. Ограбил Лузитания (Португалия), макар че градовете й разтваряли с готовност вратите си пред него. В Галия обрал от храмовете най-ценните им дарове. Разрушил крепости и селища, не за назидание на другите, а единствено за грабеж.

Събрал несметно количество злато на кюлчета, а го продал в Галия и Италия на монети, сиреч по-скъпо, отколкото струвало. По време на първото си консулство взел от капитолийския храм три хиляди фунта злато, а на негово място по-късно сложил същото тегло позлатен бронз.

Продавал съюзничеството на Рим, продавал царства. Само от Птолемей Авлет, бащата на Клеопатра, взел шест хиляди таланта, за да го обяви чрез Сената за „покровителствуван от Рим". Ето така Цезар си набавял пари, необходими му за зрелищата, които давал на народа, така се снабдявал със средства за триумфите си и за... гражданските си войни.

Всичко това ни казва Светоний. И добавя и една друга подробност. Юлий Цезар се заел да завладее Англия единствено за да обере бисерите й. Луд бил да ги сграбчва в шепите си и да си играе с тях. И както разправят, веднъж купил един огромен бисер за осем милиона златни франка и го подарил на една жена.

Бил е страстен любител на скъпоценностите и на произведенията на изкуството. От всеки град, където минавал като военачалник, задигал най-хубавото — статуи и картини, млади роби и робини.

Но пръскал всички тези богатства със същата лекота, с която ги събирал: обаче само за своите политически интереси. Повечето от длъжностите, които е заемал, е получил срещу парите си, с други думи, купил ги е. А когато бил далеч от столицата, като управител на някоя провинция, подкупвал римските управници, за да го защищават, в случай че някой от враговете му би поискал да му навреди, възползувайки се от отсъствието му. И не само им плащал, но ги карал да подписват разписка, че са получили пари от него и за каква цел са ги получили, та по този начин да ги държи в ръцете си.

Когато станал за първи път консул (59 г. пр. н. е.), първата му демагогска постъпка била да раздаде земя на 20 000 ветерани и бедняци. Политическите му противници, и най-вече съконсулът му Бибул, оказали бясна съпротива. Тогава Цезар изпратил своите побойници в дома на Бибул и те го държали затворен там. И за да неутрализира и останалите, накарал някой си Ветий да заяви, че са му дали пари, за да убие Помпей и Цезар! Ветий предал списъка на „заговорниците“, но без никакви доказателства. И понеже имало опасност машинацията да бъде разкрита, Цезар отровил Ветий и така разправията била прекратена.

Нека разгледаме сега баснословните му разходи, правени обаче винаги с демагогска цел. Но преди това е нужен един малък увод.

Цезар, Помпей и Крас образували първия си триумвират в 60 г. пр. н. е., а втория — в 56. А това значи, че тези трима най-силни политически мъже в Рим си поделили огромната римска държава. Цезар взел Галия, Помпей — Италия, а Крас — Азия. Ала Крас паднал убит, докато воювал с партите, и тогава другите двама, Помпей и Цезар, почнали да се дебнат кой да изяде другия и да остане единствен господар на света. Цезар изял Помпей. Това е втората гражданска война, траяла почти три години, от 48 до 45 пр. н. е.

След победите си Цезар си устроил в Рим пет невиждани дотогава триумфа. Раздал на всеки свой войник по 24 000 сестерции (около 5000 златни драхми); раздал на народа по десет медимни[1] жито „на глава", още по толкова дървено масло и по 400 сестерции. Опростил сумите за наем, които народът на Рим и на италийските провинции дължал. Раздал месо, и най-сетне дал угощения с 22 000 маси!

Освен тези разточителства устроил и празненства и зрелища, които стрували фантастични суми.

Организирал театрални представления на разни езици, гладиаторски игри и бой с диви зверове. В Рим се събрали толкова много хора, че нямало къде да спят и мнозина спели по улиците, а също така и мнозина умирали, задушени в блъсканицата на празненствата.

Изобщо имал много широка ръка. Пръскал парите, без да прави сметка. Всички банкрутирали и покварени хора, всички корабокрушенци в живота — и аристократи, и плебеи, търсели убежище при Цезар, за да ги спаси. И Цезар давал на всички. Давал и на освободените роби, и дори на самите роби, за да оказва влияние върху господарите им и да ги шпионира.

Издигал величествени обществени сгради, пазари, амфитеатри и други не само в Рим, но и в цяла Италия. Давал и от собствения си джоб и от държавната хазна, без да пита никого. Издигал прекрасни паметници в двете Галии, „предалпийската“ и „задалпийската“, в Испания, в Гърция и в Азия. Възстановил Картаген, който Сципион бил опожарил, а също така и Коринт, опожарен от Момий.

---

[1] Мярка за вместимост, равна на 52, 53 литра. — *Б. пр.*

Възнамерявал да прокопае Коринтския провлак, с което по-късно се заел Нерон. С тези си прояви на щедрост той се стремял да стане любимец на всички народи в империята. С други думи, искал да закрепи абсолютната си монархия не чрез страха, а чрез любовта на народите. И успял. Имал изключително обаяние, но никакви угризения на съвестта.

Това е едната страна на неговото лице, добрата. Но има и друга — лошата. Цезар бил безмилостен егоист. Всичките му действия имали само една подбуда — личния му интерес. И за постигането на целите си не се спирал пред нищо.

Повечето историци ни представят Цезар като някакъв герой, живял и загинал за най-възвишени човешки и патриотични идеали. Това е една традиция на историческия романтизъм, която се обяснява с възхищението, породено от гения на Цезар и от способността му да превръща в действителност, с риск на живота си, и най-невероятните си мечти.

Обаче между това положение и схващането, че Юлий Цезар е поставил гения си в услуга на човечеството, съществува голяма разлика.

Но нека продължим анализа на характера му, който е и критерий за делата му. Въпреки лустрото на гръцката си култура, Цезар е в същност най-представителният тип на римлянин. Той е една смес от противоречия. Съчетание на великодушна благост със садистична жестокост. Когато преминал Рубикон и тръгнал срещу Рим като „враг на отечеството“ и превзел столицата, всички очаквали, че ще сложи под нож противниците си, според обичая на победителите в разните граждански войни, ала той не наказал тези, които се били против него. Този факт предизвикал всеобщо изумление. Римляните не били свикнали на такива необясними обноски! Марий и Сула изклали като овце хиляди свои политически противници. Но Цезар бил по-политичен от тях. Искал да породи в душата на народа едно трайно чувство на уважение с оглед на бъдещите си планове. Когато стигнал в Александрия, преследвайки Помпей и убийците на великия му противник побързали да поднесат главата му, Цезар се просълзил. И веднага издал заповед да издигнат отново върху постаментите им паметниците на Помпей — защото след победата на Цезар римляните ги били повалили.

Ала Цезаровото великодушие си имало своята политическа целенасоченост. След като Помпей бил вече мъртъв, нямало защо да се страхува от един покойник и затова проявил съчувствие, за да покаже на помпейците, че осъжда убийството на техния водач.

Но при други случаи се показал истински палач. Осеял цяла Галия с купища трупове. При това, без да има абсолютно никаква нужда от подобни действия. Единствено, за да тероризира варварите. В Укселодун в келтска Галия, както и на други места, отсякъл дясната ръка на хиляди пленници. Също така без никаква причина изклал всички старейшини на венетите (в днешния департамент Ван в Бретан) и продал в робство всички жители!

Спрямо усипетите и тенктерите, германски племена, проявил такова лошо отношение, че то петни цялата му военна и политическа слава. Подписал договор за мир с тях, и една от клаузите на договора гласяла, че усипетите и тенктерите трябва да предадат оръжието си. Щом им взел оръжието, нахвърлил се върху тях и изклал четиристотин и тридесет хиляди души — мъже, жени и деца.

И тогава Катон предложил на Сената да вържат Цезар и да го предадат вързан на тези нещастни два народа, за да си получи заслуженото.

Шест години воювал в Галия, докато я покори. За това време превзел 800 селища, подчинил 300 държавици, избил един милион души и продал още толкова в робство. Верцингеторикс, вождът на всички гали, въстанали срещу римското владичество, Цезар държал затворен и окован във вериги цели шест години в Рим. И накрая вместо да се съжали над него и да го помилва, хладнокръвно заповядал да му отсекат главата. Това му злодеяние ни се струва днес много по-отвратително, отколкото на неговите съвременници.

Ето още един пример за неговата жестокост. Младият трибун Метел направил запитване в Сената:

— Има ли право Цезар да си присвоява държавната пара за така наречените му военни цели?

Цезар присъствувал на заседанието. Изправил се и му казал хладно:

— Ако упорствуваш да питаш, ще те убия! И знай, млади човече, че ми е по-неприятно да ти кажа това, отколкото да го извърша!

Но това, което най-много петни гения на Цезар, е необузданото му сластолюбие! Цезар не се срамувал от нравите си дори когато те били извратени. Всички го обвинявали, че се бил „омъжил“ за царя на Витиния, Никодим, и затова враговете му го наричали „царица на Витиния“. А някой си веднаж срещнал на улицата Помпей и Цезар, които вървели заедно. И поздравил всеки поотделно, като се обърнал към тях така:

— Здравей, Помпей, царю!

— Здравей, Цезаре, царице!

А и самите му войници, когато влезли победоносно в Рим, викали по улиците:

— Затворете вратите си, жени! Водим плешивия петел, който купуваше в Галия жените с парите, които вземаше в заем в Рим!

Но най-силно го жегнал веднаж в Сената Курий:

— Мъж на всички жени и жена на всички мъже!

Цезар както в политиката и във войната, така и в любовта, не се спирал пред нищо. Осквернявал брачното ложе на най-известните жени в Рим и Галия. Майката на Брут, жената на Помпей, била негова любовница. „Той е бил неизбежният виновник за всички разводи в римската аристокрация — казва историкът Оман. — И когато четем списъка на жените, чиито имена са били споменати заедно с неговото по съдилищата и салоните на онова време, не можем да не се изумим от нравственото падение на римското общество, оставило Цезар да остарее, без да го убие. И действително, трябва да се счита за истинско чудо фактът, че се е отървал и не е бил намерен някоя нощ в някоя тясна уличка на Рим с кама в гърба!“

Тези неща са само малка част от всичко онова, което са говорели противниците му, негови съвременници, и което споменават за него древните историци. Но безнравствеността на Цезар не е безнравственост на една отделна личност, а особеност на цяло едно общество, която по-късно ще стане още по-открита. С други думи, Цезар не се е различавал от другите, само че на височината, на която той стои, пороците личат много повече, отколкото при другите, които стоят по-ниско от него.

Само един порок нямал. Не пиел. И както отбелязва Светоний, Цезар бил единственият мъж, който е управлявал света, без да бъде пиян.

МАРК АНТОНИЙ

„ПОТОМЪКЪТ НА ХЕРКУЛЕС“

80—30 Г. ПР. Н. Е.

Марк Антоний, наричан още Херкулес, прелестният и нежен Дионисий, големият военачалник, но и „разпасан звяр по душа“, могъщ борец, но и любимец на жените, би могъл да наследи Цезар и да даде друга насока на историята на света, ако недостатъците му не са били по-големи от качествата му. Той е един от най-типичните представители на развратния Рим.

Ето как Плутарх ни описва този източен монарх варварин, когото Цицерон нарича „пехливанин и касапин“: „Имаше приветливо и изразяващо достойнство лице. Червената му брада, високото му чело и орловият нос му придаваха много мъжествен вид. Приличаше на статуите на Херкулес и се обличаше като него: носеше пристегнат с пояс хитон, който му стигаше до коленете, отстрани висеше дълъг нож, а на раменете си мяташе дебел плащ, когато се показваше пред тълпите. Мъчеше се с външния си вид да потвърди старото предание, че е потомък на Херкулес, както пък Цезар бил уж потомък на Афродита.“

Великите римляни, които управлявали света, били потомци на богове, и накрая самите те също ставали богове, с храмове и попове. Антоний, който бил потомък на Херкулес, станал жрец на Цезар, а в Гърция се провъзгласил за прелестния и нежен Дионисий.

Този човек бил като Цезар, личност, изтъкана от крайни противоречия, но с тази разлика, че му липсвала воля да се обуздава. Бил е роб на страстите и чувствата си. Способен бил да понася всякакви лишения и физически несгоди, особено глад, да прояви храброст, енергичност и рядък военен талант, обаче обикновено се отдавал на леност, отпуснатост и сладострастие, които го превърнали от господар на света в играчка в ръцете на жените и шутовете. Бил изключителен демагог. С приветливостта, разточителността и гуляите си, заедно с войниците и хора от народа, съумявал да спечели обичта им. Имал онова самохвалство и онази театрална надутост в приказките си, а също така и навика да казва и да прави дебелашки шеги, които се харесват на тълпите. Но преди всичко щедростта му към войниците поставила основите на политическата му мощ. Обичал да пръска безгрижно парите, които вземал в заем или обирал от победените. Веднаж заповядал на ковчежника си да даде на някакъв негов приятел един милион сестерции „в заем“... Ковчежникът се изплашил. И за да покаже каква огромна сума представлявало това, подарена при туй с такава лекота, той струпал накуп монетите, та Антоний като ги види, да се стресне. Ала когато видял купа, Антоний разбрал замислите на ковчежника си и му казал:

— Толкова малко нещо ли представлява един милион сестерции. Сложи тогава още един!

Стилът на речите му бил такъв, какъвто бил и животът му — пищен, разточителен, показен. Още преди да стане азиатски монарх, служел си, както ни осведомява Плутарх, с онази „азиатска“ маниерност на речите, която била много на мода по онова време. Този стил приличал много на „собствения му живот, който бил изпълнен със самохвалство, високомерие, празна показност и анормално честолюбие“.

Докато бил жив Цезар, Антоний бил дясната му ръка. В битката при Фарсала (48 г. пр. н. е.), където се решила съдбата на света между Цезар и Помпей, Цезар запазил за себе си командуването на десния фланг, а левия поверил на Антоний. В битката при Филипи (42 г. пр. н. е.), където съдбата на света се решавала този път между Антоний и Октавиан, от една страна, и убийците на Цезар, Брут и Касий, от друга; Антоний поел сам ръководството, защото Октавиан бил болен. И победил. Антоний умеел да побеждава, но не умеел да се възползува от плодовете на победите си. Във военното изкуство той се проявил като един от най-добрите специалисти в обходните движения и в нападенията в тила на врага.

Споменахме, че притежавал огромна физическа сила. На някакъв общонароден празник в Атина, както ни съобщава Плутарх, Антоний се преборил с всички младежи и ги повалил до един на земята, като ги сграбчвал за врата с яките си като клещи ръце. И въпреки всичко това, този Херкулес не можел да обуздава страстите си. И моралните прегради не са могли да го задържат и да му попречат да постигне това, което е пожелавал. Приятелите му го смятали заради гуляите и разточителността му за благодушен гигант като прародителя му Херкулес, ала това бил гигант, отдаден изцяло на ядене, пиене и сладострастия, а народите на Азия, които изпитали на свой гръб грабежите му, го нарекли човекоядно чудовище, и появата му предизвиквала навред паника.

Но колкото народите треперели от него, толкова жените го обожавали. Притежавал чар, на който не могло да се устои. Където и да минел, навред изпълвал света със свои потомци, както някога вършел това и прародителят му Херкулес. И както Херкулес си сложил рокля за хатър на Омфала, така и Антоний станал роб в нозете на Клеопатра.

Смисълът на живота му бил да се наслаждава на живота. Всичките си физически и душевни сили поставил в услуга на тази цел. И когато побеждавал, обичал да се радва на плодовете на своята победа. Още от млад се отдал изцяло на удоволствията и заради удоволствията направил дългове на стойност 250 таланта, „въпреки младата си възраст“. И затова баща му го изгонил от къщи. И когато покъсно пораснал и влязъл в политическия живот на страната, „всепобедният Антоний“ обичал да жертвува всичко за удоволствията. За любовта на една жена пожертвувал цяла световна империя, която била несъмнено само негова.

Ала за варварските му забавления му били необходими пари. Как ги е намирал и как ги е харчил този ярък представител на Рим, на онзи Рим на разврата и на грубата сила? Варварски и безмилостно.

Първата работа на Антоний, щом станал голям, била да изплати дълговете си и да намери още пари за личните си нужди и политическите си амбиции. Един бил обичайният способ — властта; а посредством властта — управлението на провинции или ръководството на военни походи.

Но как така един млад човек, юноша още, като Антоний, успял да натрупа такива големи дългове — 250 таланта, сиреч десет и половина милиона златни драхми! — а Цезар едва на 34 години имал 810 таланта дългове? В онези времена всички живеели със заеми. Прахосвали първо състоянието си в политиката и за разкош, а след това прибягвали до лихварите. Тези използвачи давали заем с 4 на сто лихва месечно, сиреч 48 на сто годишно! Отпускали заеми главно на млади хора, които очаквали да получат наследство и на онези, за които личало, че ще се издигнат високо в политическата си кариера. Когато не можели да се издължат на кредиторите си, тези млади хора вземали заем от други лихвари, за да занушат устата на първите и по този начин се създавал един затворен кръг без никакъв друг изход освен поемането на ръководството на някоя война или провинция, или пък вдигането на въстание. Катилина не бил нито първият, нито последният, който искал да завземе властта, за да опрости дълговете. И Сула, и Марий, и Антоний, и Октавиан, са гонели само една цел с проскрипциите си — конфискацията на имуществата. С други думи, дълговете се изплащали или с външна, или с вътрешна война!

И тъй Антоний, „доброто момче“, много преди да започне политическата си кариера, започнал плячкаджийската си. Съпроводил като „началник на конницата“ проконсула Габиний, който тръгвал за Сирия. Там сваленият цар на Египет, Птолемей Авлет, предложил на Габиний 10 000 таланта, за да му помогне да си възвърне трона. Всички командири във войската били против тази операция. Единствен младият Антоний настоявал да се заемат с нея, защото мечтаел за големи работи. И убедил Габиний, когото десетте хиляди таланта били „пленили“, както пише Плутарх, да потеглили към Египет.

Този поход към... десетте хиляди таланта представлява първия му финансов успех. Вторият бил след убийството на Цезар, когато самият той станал консул, а двамата му братя, Гай и Луций, — негови помощници в управлението, първият — висш военачалник, а вторият — трибун. Тогава отнесъл в дома си книгите и ръкописите на Цезар и цялото му състояние, 4000 таланта, сиреч 168 милиона златни драхми! Третата му финансова операция са проскрипциите, които обявил заедно с Октавиан и Лепид, когато тримата съставили в Болоня така наречения втори триумвират (43 г. пр. н. е.) и си

„поделили помежду си — както казва Плутарх — цялата държава, сякаш им била бащино наследство“. И всеки от тях използувал удобния случай, за да избие враговете си. И за да задоволи съдружниците си, всеки от тримата „пожертвувал честта на роднините си и любовта на приятелите си“. Октавиан предал Цицерон на Антоний, а Антоний на Октавиан чичо си Луций Цезар, а пък Лепид получил разрешение да убие... брат си. Павел! Когато Цицерон бил убит, Антоний наредил да му отрежат главата и дясната му ръка, тази същата ръка, която пишела пламенните речи срещу него! И когато му ги донесли, той им се любувал и ликувал, и се смеел гръмко, извън себе си от радост! А след това заповядал да ги окачат на Форума, над самата трибуна, от която великият оратор говорел. Безспорно подобен хуманизъм и такава цивилизация не биха били голям успех за народите, ако се повтореха и в наши дни! И като си помисли човек, че Антоний, според историка Делий, бил „най-добрият и най-човеколюбивият от всички властници“! Можете да си представите какви са били пък другите!

Обаче най-голямото икономическо начинание на Антоний било покоряването на Азия. Членовете на триумвирата си поделили света, Октавиан взел Италия, Лепид — Африка, и Антоний — Азия. Антоний повел със себе си многобройна войска и обещал на всеки войник голяма сума като подарък! Нужни му били, значи, големи източници на средства. И затова смазал от данъци азиатците. Когато влязъл тържествено в Ефес, жителите на града го нарекли „прелестния и нежен Дионисий“, и действително бил такъв за малцина, за приятелите си; обаче за повечето хора, за поданиците, бил жестокият и див Дионисий, тоест човекоядец! „Защото вземал — казва Плутарх — имуществото на знатни люде и го подарявал на негодяи, на хора от кол и въже, и на ласкателите си!“

И за да си набавя пари, които пръскал безразсъдно, направил следното... нововъведение: задължил азиатските градове да му плащат двойно дължимия годишен данък. И тогава ораторът Хибреас от град Миласа в Кария в защита на интересите на родината си казал на Антоний:

— Щом можеш да вземеш два пъти данъка за една година, тогава навярно можеш да направиш така, че да имаме две жътви и два пъти да съберем плодовете на земята!

Във всеки случай благодарение на това безмилостно дране събрал баснословната сума от 200 000 таланта, или около осем и половина милиарда златни драхми! И при това, без да дава сметка никому! Изяждал ги, изпивал ги, раздавал ги! Въобще водел живот на азиатски монарх, както ще видим. Само ще добавим, че веднаж, когато обсаждал комагенския цар Антиох в столицата му Самосата, съгласил се да вдигне обсадата и да го остави на мира срещу 300 таланта!

И турил в джоба си и тези таланти в името на величието на Римската империя и в името на... човеколюбието.

„На добродетелните и на разумните хора — казва Цицерон, а такива добродетелни и разумни хора като него не били много в Рим! — Антоний не се нравел, поради начина си на живот; напротив, те го мразели заради гуляите му, заради безумствата и разточителството му, и задето се въргалял с проститутки и по цял ден спял, разхождал се и пиянствувал и по цели нощи прекарвал в пируване, зрелища и сватби на актьори и смешници.“ Разправят, че една сутрин, след като пил цяла нощ на сватбата на актьора Хапий, Антоний, поканен от народа да дойде на Форума, се явил в такова лошо състояние, че повърнал пред насъбраното множество, и затова един негов приятел държал пред устата му плаща си, та народът да не гледа отвратителното зрелище. Обичал една актриса, една малка женичка, на име Китера. И вземал тази жена в носилката си и я водел със себе си от град на град, следван от цяло шествие слуги. При тези си пътешествия носел винаги златни чаши, опъвал палатки край някоя река или гора и застилал масите. Имал колесници, теглени от опитомени лъвове, както колесницата на Кибела или на Дионисий, и когато пристигал в някой град, настанявал по домовете на почтените хора своята компания — флейтистките и курвите.

За този му начин на живот Цицерон му обявил ожесточена война и убедил Сената да го обяви за враг на отечеството. Когато бягал да се спаси след битката при Мутина, Антоний се заблудил из италийските планини, и най-вече в Алпите, и тогава „се показал по-силен от себе си и се проявил като добър човек“. Защото този покварен човек на живота не намирал вода и храна и пиел тиня и се хранел с корени и кора на дървета и диви плодове, като давал чудесен пример на войниците си, които го последвали в това му премеждие.

Но когато след образуването на третия триумвират заедно с Октавиан и Лепид, станал най-силният властник в империята, отново се отдал на стария си живот на разкош и наслади. След това се отправил за източните провинции, „за да натрупа пари“, както казва открито Плутарх. Най-напред отишъл в Гърция с многобройна войска. В Атина му отдали големи почести. Нарекли го приятел на гърците и атиняните и го посветили в Елевсинските мистерии. А той се развличал, като устройвал пищни празненства, и общувал с най-просветените хора в това средище на културата. След това оставил в Гърция Цинзорин за свой заместник, а сам преминал в Азия и почнал да „събира тамошните богатства“. И тичали царе и царици при него, за да го ласкаят. Царете му поднасяли скъпоценни дарове, а цариците младостта и красотата си. И тогава в „двора“ му се събрали Анаксиноровци, певци с китари, Ксутовци, флейтисти, Метродоровци, танцьори и цяла театрална трупа от азиатци, които надминавали по безсрамие и непристойност „италийските хаймани“, които мъкнел със себе си. И цял Ефес — там бил установил конака си Антоний — кънтял от музика и песни, потънал в облаци от благовония.

Когато влязъл за първи път в Ефес, жените, които го придружавали, вървели отпред облечени — сиреч съблечени — само с една кожа от пантера като вакханки, а децата облечени — сиреч съблечени — като сатири и панове; целият град бил пълен с благовонен дим, тирси (прът с борова шишарка, забита на върха му), свирки, флейти и арфи.

И макар че бил такъв, разказва Плутарх, накрая бил обхванат от любов към Клеопатра, която събудила и разпалила в него много от дремещите му страсти и унищожила и опустошила всичко добро и чисто, останало все още в дълбините на душата му.

Ето как започнала тази прочута романтична история. Антоний изпратил своя приятел историка-писател Квинт Делий в Александрия да покани Клеопатра в Тарс, за да се защити за помощта, която оказала на Касий, убиеца на Цезар. Когато видял дребничката египетска сирена, Делий разбрал, че тя ще очарова и ще покори повелителя на Азия и я убедил да дойде на всяка цена, без да се бои от „най-ласкавия и най-човеколюбивия от всички властници“.

Клеопатра взела един позлатен кораб, с червени платна и посребрени весла,и с него заплувала нагоре по река Кидна — флейти, свирки и китари поддържали ритъма на гребането. А тя, изтегната под една златоткана шатра, била накичена като Афродита, а от двете ѝ страни малки голи момченца, представляващи амурчета, ѝ веели с ветрила от паунови пера. Най-красивите ѝ прислужнички, облечени в одеяния на русалки и грации, стояли прави едни до кормилото, други до въжетата на мачтата. А димът от благовонията, които горели на палубата,се разстилал по двата бряга на реката. И всички хора се стичали по улиците към малкия пристан, за да видят как гръцката Афродита иде да се срещне с римския Дионисий „за доброто на Азия“.

Така тази дребничка, изключително хитра и прелестна царица гъркиня със сладко гласче, която говорела на всичките езици на поданиците си и имала способността да променя всеки ден облика си и да открива все нови и нови наслади, превърнала Антоний в своя играчка. Тази малка женичка със своята непринуденост,със смелостта и хитростта си, направила Антоний роб на своя неотразим чар. И както Цезар завладявал и подарявал цели царства, без да пита никого, така и Антоний подарил на Клеопатра Финикия, Сирия, Кипър и голяма част от Киликия и Юдея. И понеже римляните почнали да се възмущават от тази „щедрост“, Антоний отвърнал, че величието на Рим се изявява не в това, което взема, а в това, което дава.

Тази любов станала гроб за Антоний. Зарязал съвсем военните си задължения и войната. Пожертвувал бъдещето си. Но потъвал в безкрайните дълбини на блаженството в обятията на тази изящна, игрива и фатална жена, заради която загубил и империята, и живота си, а и тя загубила своя. Когато Октавиан превзел Александрия, Антоний забил меча в корема си, а Клеопатра се отровила. И тогава Октавиан, който също притежавал всички пороци на римляните, станал владетел на света, защото първо можел да владее себе си.

ОКТАВИАН

„ЧОВЕКЪТ, КОЙТО БЪРЗАШЕ БАВНО“

Във Ватиканския музей се намира един бюст на Октавиан, който го представя още като младеж, на около осемнайсет години. На тази възраст, когато човек е обхванат от неудържимия плам на младостта и дързостта, когато не държи сметка за нищо и се ръководи не от разума, а от сърцето, младият Октавиан, заедно със свежестта на годините си и одухотвореното си вродено благородство — той е образец на класическа красота — притежава една сериозност, един съсредоточен и мъдър израз, далеч неприсъщ на възрастта му. Но тези неща са показвали още тогава, че този младеж си е поставил за цел да управлява света.

Погледът му е отправен далеч напред. Стиснатите му устни показват, че не обича да говори много, а да прикрива мислите си. Още от малък погледнал на живота много сериозно, а не като на някакво забавление, както обикновено правят това младите хора. Наследникът на Цезар не искал да наследи само името и парите на своя „втори“ баща, а най-вече неговия трон и политическата му мощ.

Октавиан бил племенник на Цезар и по-точно син на Ация, дъщеря на Юлия, сестрата на Цезар. Когато бил на четири години, Октавиан загубил баща си. И Цезар, който нямал деца — Клеопатра не му била родила още Цезарион! — го осиновил.

Малкият Октавиан бил страшно честолюбив и упорит. И отрано влязъл в политическия живот на Рим. Едва петнайсетгодишен станал жрец. А когато вторият му баща умрял, той бил само на осемнайсет години. С изумителна смелост и решителност Октавиан отишъл при Антоний и поискал да му предаде парите на Цезар и властта.

— Хайде бре, момчето ми — рекъл му пренебрежително Антоний, — върви да си избършеш сополите!

Но „момчето" обявило война на узурпатора Антоний. И го победило в битката при Мутине. Но в тази битка били убити и двамата римски консули. И тогава Октавиан поискал да стане консул. Сенатът и народът не му давали тази длъжност. Октавиан влязъл с войската си в Рим и ги принудил със сила да го направят консул.

Така започнал политическата и военната си кариера този младеж, комуто предстояло да стане първият император на света!

Не бива от тези първи събития да си създадем неправилната представа, че този младеж е бил крайно дързък и буен и човек на светкавичните решения. Не бива също така да останем с впечатлението, че понеже почнал кариерата си с военни успехи, е бил войник и завоевател.

Тъкмо напротив, Октавиан не бил войник, а политик. Не бил рязък и бърз; обратното, прекалено обмислял всичко. Бил затворен човек. Криел мислите си. Строг. Мнителен. Недоверчив. Безмилостен. Практичен. Грижлив във всичко. В писмата си внимателно отбелязвал не само датата, но и часа!

Имал за девизи: „Бързай бавно!", „Недоверчивостта е за предпочитане пред лековерието", „Една работа става бързо, когато става добре". Считал, че пламенността и дързостта са най-малко необходимите неща за един пълководец.

Един такъв предпазлив, методичен и подозрителен човек, който умеел да изчаква сгодния момент, за да удари, и който от малък е мечтаел да стане господар на света, ако се съпостави с Антоний, човек променчив, неблагоразумен, роб на страстите си, макар и най-добрият пълководец на своето време (след Цезар), ще проличи съкрушителното му превъзходство. Бъдещето на света принадлежало на коварния, въздържания, на разлагащия Октавиан, а не на неблагоразумния, открития, непредпазливия и безгрижния материалист и гуляйджия Антоний.

Следната подробност е доста характерна. Когато станал император, Октавиан приел за своя емблема и за свой печат изображението на сфинкс.

И самият той е бил през целия си живот един сфинкс. Мълчалив и загадъчен.

До такава степен е бил сфинкс, до такава степен прикривал мислите си, че малко преди да умре, поискал да му донесат гребен и огледало. След като сресал косите си и се погледнал за последен път в огледалото и с ужас видял остарялото си и съсипано лице и разбрал, че всичко е свършено, едва тогава казал на околните единствените искрени думи през живота си:

— Е, добре изиграх дотук ролята си в комедията на живота. Ръкопляскайте!

Разправят също така, че когато през 43 г. пр. н. е. Октавиан и Антоний се помирили и се прегърнали да се целунат, винаги недоверчивият Октавиан полекичка опипвал Антоний да не би да е скрил кама под тогата си.

Този младеж, който зарязал училищния чин в Аполония Илирийска, при устието на Аоос, и изтичал в Рим да стане консул, притежавал преждевременната зрелост на гениалните хора. Успял да застане начело на римската държава заедно с Антоний и Лепид, втория триумвира, след това само с Антоний цели 14 години, от 44 до 30 г. пр. н. е., и накрая съвсем сам в продължение на 44 години като абсолютен владетел на целия свят — от 30 г. пр. н. е. до 14 г. от н. е.,

Като си помисли човек, че римската държава в продължение на векове е била разтърсвана от граждански войни и че накрая една единствена личност е успяла да наложи нова система на управление, императорската, ще трябва да признае, че не само упадъкът на двете класи, олигархията и демократите, не само късметът, осиновяването на Октавиан от Цезар, но най-вече личните достойнства на Октавиан са изиграли решителна роля за победата му и за промяната на облика на света.

Когато осемнайсетгодишният Октавиан дошъл в Рим да поиска от Антоний ръкописите и парите на „баща" си и да настои за незабавното изплащане по 75 драхми на всеки римски гражданин, съгласно завещанието на покойника, Антоний взел за мезе голобрадия нахалник.

По онова време Антоний бил всемогъщ. Народът бил с него и затова Антоний задържал парите на Цезар и ги харчел за своите политически цели. И освен това подправил в своя изгода завещанието.

Погалил, значи, момчето и го посъветвал:

— Ние тук затрихме годинките си в служба на отечеството. А ти още и мустаци нямаш. Не бързай. И не искай невъзможни неща. Нито акъла ти е съзрял, нито пък имаш приятели, които да те подкрепят. Слушай какво: наследството и мястото на Цезар са бреме, много по-голямо от това, което можеш да носиш. Седи си на задника и гледай нас големите!

Ала Октавиан нямал нито момчешка психология, нито момчешки ум и воля. Притежавал и съобразителност, и мъдрост, и страшна воля. И при това, под прекрасната си външност криел кръвожадна душа, която не се спирала пред никаква пречка. Отношението на Антоний го превърнало в див звяр, в тигър.

Първата му работа била да плати на хора да убият Антоний. Опитът за убийство пропаднал. Тогава отишъл при ветераните на баща си, при старите му войници и бойни другари от галските и гражданските войни.

— Искам вашата помощ, аз, синът и наследникът на вашия велик водач. Трябва заедно да спасим... отечеството, което е в опасност, и да си възвърнем с оръжие парите, отнети ни от този мошеник Антоний.

Всички му помогнали и особено големият политик и оратор Цицерон, непримирим враг на Антоний. Цицерон убедил Сената да обяви Антоний „враг на отечеството".

Антоний побягнал от Рим, преследван от двамата консули, Панс и Хиртий. В битката при Мутине „правителствените" войски победили, но двамата консули паднали убити.

Светоний ни дава следните ужасни сведения. Октавиан, казва, убил двамата консули; сред бъркотията на битката убил със собствената си ръка Панс; а пък Хиртий убил след сражението, като накарал лекаря си Гликонний да инфектира раните на Хиртий.

Но ще попита някой:

Защо ще убие двамата консули, които се били в защита на неговите интереси?

Ето защо: искал да изчезнат победителите, за да припише победата изцяло на себе си... И второ: искал да изчезнат най-висшите държавни управници, да се овакантят две места, за да заеме едното от тях.

И сполучил чудесно в това. Но понеже Сенатът и народът нямали намерение нито да престъпят закона, нито да направят кефа на едно хлапе, Октавиан повторил дързостта на осиновителя си. Вдигнал легионите си и се отправил към Рим.

И по този начин ги принудил да го направят консул.

Когато съдружниците във втория триумвират, Антоний, Октавиан и Лепид, победили при Филипи, в Македония, убийците на Цезар Брут и Касий, Октавиан не можал да вземе участие в сражението, защото бил болен. Ала след битката проявил най-зверска жестокост спрямо победените. Най-напред отрязал главата на Брут, който се бил самоубил, и я изпратил в Рим, за да я поставят пред пиедестала на паметника на Цезар. А след това турил под нож пленниците. Преди да го заколят, един пленник помолил Октавиан за една малка милост:

— Позволи на роднините ми да приберат тялото ми и да го погребат.

— Бъди спокоен! За погребението ти ще се погрижат... лешоядите!

Баща и син го помолили да се смили над тях и да им подари живота.

— Бийте се помежду си и на онзи, който успее да убие другия, ще му подаря живота.

Тогава бащата, за да спаси сина си, се хвърлил върху меча си и се самоубил. Но синът не можал да преживее смъртта на баща си и също забил меча в гърдите си и умрял.

Заради тази негова жестокост, когато минавали пред Антоний и Лепид, пленниците ги поздравявали:

— Здравей, императоре!

Но когато минавали пред Октавиан, изругавали го:

— Здравей, любовнице на Цезар!

Същата безмилостна жестокост проявил и по-късно, когато завладял Александрия, през 30 г. пр. н. е. Антоний и Клеопатра, които познавали свирепостта му, се самоубили, за да не паднат в ръцете му. Синът на Антоний, също Антоний по име, се вкопчил за паметника на Цезар и почнал да се моли за милост. Октавиан го изтръгнал оттам и го предал на палачите. На палачите предал и Цезарион, синът на Цезар и Клеопатра, защото му бил „брат“, при това съвсем истински и законен, и Октавиан се боял да не би по-късно този младеж да се яви като претендент за наследството и властта на баща си.

Жестокост обмислена, хладнокръвна и методична. Жестокост на онази епоха, и на Запад, и на Изток.

При проскрипциите, направени от триумвирите, Октавиан проявил най-голяма безчовечност и безсъвестност от тях. И когато, след като изклали десетки хиляди граждани, другите двама предложили да прекратят клането, Октавиан отвърнал:

— Вие прекратете! Аз обаче ще продължа да избивам, когато сметна това за „справедливо“!

Но следният случай може да хвърли, повече от всеки друг, светлина в мрачната бездна на душата му.

Веднаж заподозрял ковчежника си Гал, че иска да го убие. По това време Октавиан бил вече император. И макар че ковчежникът бил римски гражданин и един от най-видиите управници в страната, подложил го на изтезания като последен роб. Защото според римските закони само робите могли да бъдат подлагани на мъчения, за да направят признания. И понеже нещастният Гал нямал какво да признае, императорът, който присъствувал на изтезанията, се нахвърлил побеснял върху него и му извадил очите с ноктите си!

Колел, отсичал ръце и нозе, давел в Тибър с един камък на шията когото си искал, и то по най-дребен повод. Нали бил император, абсолютен господар на живота и честта на поданиците си!

И все пак този кръвожаден и безмилостен артист успявал да мине за човек справедлив, добродетелен, ласкав и... великодушен!

Август бил човек с много трезв разум. Съумял да стане монарх, без да промени почти нищо от „формите" на свободното управление. Отменил само един основен закон на републиката — „едногодишния срок за държане на властта". Сиреч народът давал всички държавни длъжности само за една година. С този закон и с още един друг, този за „съвместно управление" — към всяка длъжност били придадени двама или повече съуправници — основоположниците на републиката са искали да пречат на възстановяването на монархията или пък на поемането на властта от един-единствен човек.

Този основен закон бил потъпкан много преди Август от Сула и Цезар: Сула се провъзгласил за диктатор „за неопределено време", а по правило тази извънредна власт на диктатора не можела да продължи повече от шест месеца и се давала само във време на изключителна опасност за отечеството, и то на хора, считани от всички за способни да го спасят.

След Сула Цезар потъпкал по същия начин този неписан закон, който в същност бил „обичай“. Цезар се провъзгласил за „пожизнен диктатор“, сиреч, имал право да заповядва каквото си ще, при това без да дава сметка никому. И сякаш тази абсолютна власт не му стигала, взел, че се провъзгласил и за „пожизнен трибун“, с други думи, покровител на народа, свещен и неприкосновен. Но сякаш и това не му било достатъчно и се провъзгласил и за „пожизнен император“, което значи, доживотен върховен началник на войската и на държавната хазна! И накрая взел и титлата „баща на отечеството“!

А Октавиан взел всички тези пожизнени длъжности и титли на Цезар, плюс още една. Приел от Сената титлата „Augustus“, което ще рече „височайши“. И тази му титла останала в историята като негово собствено име. Така че в историята той е познат като Август, а не като Октавиан. Но направил и още нещо. Като „император“ разполагал с държавната хазна. Но поискал да тури ръка и на хазните на провинциите. И затова се провъзгласил и за пожизнен проконсул.

Тук трябва да дадем едно обяснение по отношение държавния строй на Рим. Консулите и преторите били избирани, разбира се, за една година и през това време стоели в Рим. Но след изтичането на годината им, вземали титлата проконсули или пропретори и били назначавани за управители на провинции за още една година. Като управители на провинции имали много по-голяма власт, отколкото като управници в Рим. Защото никакъв закон не ги възпрепятствувал. Можели да узаконяват каквото им скимне и да налагат данъци, колкото им душа иска. По този начин угнетявали и ограбвали до крайна степен провинциите и се завръщали като свръхбогаташи в Рим. Така че управлението на провинция било най-голямата аванта за един римски политически деец.

Като пожизнен проконсул на всички провинции, Август по закон станал пълновластен бирник на цялата империя. С други думи, вместо управителите на провинциите да обират народите, обирал ги той.

Октавиан е бил, разбира се, много щастлив „баща на отечеството“, но извънредно нещастен „баща“ на семейството си. Женил се много пъти. Взел първо Клавдия, внучка на Антоний, за да закрепи чрез това сватовство политическата връзка на триумвирата, а пък самият Антоний се оженил за сестрата на Октавиан, Октавия. Когато я взел, Клавдия била още дете. Но скоро я изгонил недокосната, защото се скарал с тъщата си и с Антоний. Тогава се оженил за Скрибония, останала два пъти вдовица, а това ще рече — жена с много сексапил. Но скоро я изгонил заради лошите ѝ нрави. Накрая се оженил за Ливия, жената на Тиберий Нерон, която била бременна от предишния си мъж. Обикнал я много и я задържал за цял живот.

От Скрибония имал една дъщеря, Юлия, която била разпасана като майка си. Тази Юлия родила дъщеря, която също се казвала Юлия, и по нрав приличала на майка си и на баба си, а след това имала още една дъщеря, чудовищна и страшна — Агрипина.

Макар че дал и на трите си момичета строго възпитание от стария тип, Август обаче не успял да промени вроденото им коварство. Научил ги на домакинските работи, да предат, да тъкат и да не поглеждат мъжете; винаги поставял при тях възпитателки, за да не могат дори да приказват свободно помежду си. Римските нрави били толкова разкапани, разложението на обществото за няколко поколения отишло толкова далеч, че вече никой не можел да го възпре нито със заповеди, нито с лицемерната „добродетелност“ на императора.

Остарелият в грехове Август искал всички да са морални и самият той да им бъде образец, а в същност бил и кръвожаден, и отмъстителен, и алчен, и женолюбец, и дори завладян от страстта на хазарта.

Враговете му го обвинявали, че заплатил осиновяването си от Цезар с най-унизителна жертва и че се бил „продал“ на Авлус Хиртий в Испания за 300 000 сестерции! По-късно придобил навика да обезкосмява тялото си в банята, и дори Ливия, любимата му жена, му изпращала момиченца.

Такъв нравоучител не би могъл да наставлява дълбоко разложеното римско общество. Дъщеря му и внучката му, двете прочути Юлии, били, както сам признавал, гангрена за семейната му репутация. И затова Август се видял принуден да ги изпрати на заточение и двете. От тези две Юлии, дъщеря му била по-лошата. Най-лошата в семейството, но не и в Рим.

Когато я изпратил в изгнание, Октавиан забранил да ѝ дават вино, а също така и всякакъв досег с мъже. И дори разисквал в Сената, дали не трябва да я убие. Народът на Рим често молел императора да прости на дъщеря си и да я върне от изгнанието ѝ. Но Август бил непреклонен. И дори веднаж ядосан, отвърнал със следните думи на народа:

— Пожелавам ви да имате жени и дъщери като Юлия!

А пък другата Юлия, внучката му, няколко месеца след като била изпратена в изгнание, родила дете. Август отказал да го признае за законно. И забранил да го кърмят. И по този начин убил бебето.

Август се сприятелявал много трудно. Но когато обиквал някого, бил му верен. Бил голям любител на литературата и изкуството и сам пишел стихове. Произведенията му нямали голяма стойност, но самият Август имал много тънък усет, с други думи, разбирал от поезия и изкуство и в двореца си събирал и подкрепял големите творци на своето време, от една страна, защото ги почитал, а, от друга, защото искал да го възхваляват! Затова с пълно право му се отдава почит за това, че е дал на света „златния век" на римската литература и изкуство, който също така с пълно право се нарича „векът на Август".

Само имената на Вергилий и на Хораций са достатъчни, за да обезсмъртят цялата духовна сфера на онази епоха и името на Август. Тази му заслуга надхвърля всички други негови заслуги — военни и политически. Заедно с мира, той дал на света и светлината на изкуството.

В яденето и пиенето бил много въздържан, защото страдал от цистит. Така че освен литературата, изкуството, малките момиченца и заровете, нямал други слабости. След смъртта си оставил голямо богатство. И щял да остави много по-голямо, ако не харчел баснословни суми за строеж на обществени сгради и паметници и ако не раздавал на народа от императорската си хазна.

На наследниците си оставил несметни имущества. Освен това и 40 милиона сестерции, за да се раздадат на латинските племена в Италия, и по 1000 сестерции на всеки войник!

През годините на неговото царуване различни негови поданици му оставили над пет милиарда сестерции. Така че Август успял да стане господар не само на душите и мислите в своята империя, но и на телата и... парите!

И ако дарил на необятната си държава благоденствие и разцвет на литературата и изкуствата, това се дължи на обстоятелството, че установил мир в цялата империя, защото се задоволил със съществуващите граници и не пожелал да ги прекрачи за нови завоевания.

ТИБЕРИЙ КЛАВДИЙ НЕРОН

„КАЛ, ЗАМЕСЕНА С КРЪВ“

Тиберий Клавдий Нерон, осиновеният син и наследник на Август, открива поредицата от коронованите чудовища от Юлианската династия, заемали престола на световната империя. Бил доведен син на Август, син на жена му Ливия, за която се оженил, когато била вече бременна от предишния си мъж Тиберий Нерон. Именно това дете, родено след втория брак на Ливия, било осиновено от втория си баща, който го направил и свой наследник.

Август имал трима внука от прочутата си дъщеря Юлия. Но първите двама, Гай и Луций, починали рано, а третият, Постумий, още от малък бил толкова безсрамен и кръвожаден, че дядо му Август се видял принуден да го изпрати на изгнание в Соренто и дори да го постави под стража. И така осиновил . . . най-добрия!

Август, разбира се, познавал високомерния, свиреп и загадъчен нрав на Тиберий. Тази хитра стара лисица не би могла да бъде излъгана. Но какво да прави?Тиберий бил сравнително най-добрият в рода. Притежавал големи способности, по-големи от недостатъците му.

Бил много способен пълководец и спечелил всички войни, които Август още приживе му възложил да води. И затова Сенатът предложил да му се даде титлата „Непобедим“. Освен военен гений Тиберий притежавал и силно развита дарба да лицемери. А стариятму пастрок знаел, че лицемерието е абсолютно необходимо за всеки, който заема най-високите държавни длъжности.

Учителят на Тиберий разбрал отрано какво чудовище представлява ученикът му. „Това е кал, замесена с кръв.“ Тази епиграмна характеристика е най-вярната.

Когато Август умрял, Тиберий бил почти старец: на 56 години! Чрез осиновяването пастрокът му го определял за наследник на богатството му, но не и на императорската титла, която не била наследствена. Но Тиберий скръцнал със зъби. Със заплахи, пари и лицемерие успял да убеди Сената да му предложи абсолютната и пожизнена власт над цялата държава. А пък се преструвал уж, че не ще:

— Не знаете какво чудовище е тази императорска власт!

Вместо да каже:

— Не знаете какво чудовище е... императорът, когото каните!

— Приеми, пък после си дай оставката! — молел го Сенатът.

И „милозливият“ Тиберий нямало как, принудил се да приеме, за да не счупи хатъра на толкова достопочтени господа.

— Не мога да гледам как цялата империя чака само от мен да я спася! Приемам, но само при едно условие — властта ще бъде поделена между мен, Сената и останалите управници в държавата.

Отначало Тиберий си давал вид, че уважава „по-вишестоящите“ от него. Когато консулите минавали край него, ставал от мястото си и им правел път. Също така, когато идвали при него, за да получат „заповедите“ му, отвръщал притеснено:

— Аз не давам заповеди. Аз давам само съвети!

Но всичко това само в началото, докато се закрепи на трона. След това показал зверските си зъби и цялата империя, управници и управлявани, треперели пред него от страх.

Светоний ни казва, че Тиберий бил много висок, много здрав и много силен. Имал широки гърди и плещи. И бил извънредно як. Само със средния си пръст можел да разбие мутрата на човек. Имал бяла кожа и дълги коси. Лицето му било красиво, обсипано тук-таме с лунички. Имал големи очи и можел да гледа в тъмното като котка или тигър, сякаш било светло. Вратът му бил дебел и як, а лицето му било навъсено. Почти не говорел. А когато говорел, разчленявал думите си бавно и ръкомахал престорено и недоволно — сиреч, показвал цялата онази прикрита суровост на душата си.

Имал желязно здраве. През целия си живот не се разболял нито веднаж.

Тиберий имал малко бавен ум и притъпена съвест. Бил фаталист и суеверен. И се боял много от светкавици и гръмотевици. Когато се разразявала буря, поставял на главата си лавров венец, тъй като смятал, че лавровите клонки прогонвали мълниите.

Говорел гръцки със същата лекота, с която говорел и латински. Пишел дори стихове на гръцки, като вземал за образци гръцките поети от периода на упадъка, чиито най-характерни белези били натруфеният стил и неясността. Подражавал главно на Евфорион, епик и автор на елегии от III в. пр. н. е., от Халкида, на Риан, също така епик от III в. пр. н. е., от Вини на Крит, на Партений, автор на елегии от I в. пр. н. е., от Никея. Тиберий обичал толкова много тези поети, че произведенията и портретите им задължително трябвало да притежава всяка обществена библиотека, а пък литераторите изследвали и разглеждали тези трима любими стихотворци на императора, за да го ласкаят.

Въпреки цялата си тази физическа сила и душевна суровост, Тиберий бил човек колеблив, мнителен и лицемерен. В началото на царуването си се преструвал, че следва пътя на старата римска добродетелност, който и самият Август лицемерно следвал. Искал да възпре упадъка на нравите с разни законодателни мерки; подобно нещо предприел и срещу прекаления разкош на богаташите. Затворил кръчмите и публичните домове. Изпращал на заточение жените, които престъпвали съпружеската вярност. Забранил чуждите религиозни обреди, проникнали в най-висшите слоеве на римското общество и в римската религия въобще. И изгонил от Рим астролозите и евреите.

А при това той бил най-големият пияница в империята. Пиел толкова много, че войниците си правели игра на думи с името му и го наричали Биберий, от Biberius — пияница, и Калидий, от Calidus — топло вино, вместо Клавдий. Толкова много обичал да пиянствува, че раздавал най-високите държавни длъжности на онези, които пиели най-много.

Този бранител на морала се погрижил веднага след смъртта на Август да убие Агрипа, внук на императора, уж по заповед на починалия, и едва тогава, след като отстранил всяко династическо съперничество, известил на Сената и на народа за смъртта на... божествения Август!

По-късно отровил в Сирия Германик, негов племенник, когото при това бил осиновил. Защо ли? Защото народът го обичал и това го плашело. Но всичко това е само началото. Следващите му злодеяния и позорните му дела в обществения, и особено в личния му живот, са безбройни.

Трябва да отбележим, че римските императори, които описваме на тези страници, са естествено, страшни и чудовищни, но не представляват изолирани и изключителни явления. Те са представители на своята епоха, на една дълбоко корумпирана и безчестна власт, управлявала света с терор, разбойничество, грабеж и смърт чрез разпъване.

Сула, Крас, Цезар, Антоний и Октавиан не са изключение в едно общество от зли люде. Били са като другите, но по-силни от тях. Силни и по отношение на своите... слабости. Груби материалисти, безнравствени и алчни до немай-къде.

Но щом веднаж безотговорната и пожизнена власт на императорите се установила окончателно, всякаква вътрешна задръжка изчезнала от психиката на отделните личности и на самата тълпа. Обществото покварило управниците си, а управниците — обществото. Императорите излизали от недрата на такова именно общество.

Намериха се историци, които се опитаха да оправдаят жестокостта на Тиберий, както пък други сториха това за Нерон. Специално за Тиберий писаха, че не бил виновен, задето зарязал по средата добрите намерения, които имал в началото на царуването си и се превърнал в див звяр. Слабостите, беззаконията, предателствата, страхливостта, клеветите, заговорите, ласкателствата и раболепието на окръжението им били толкова големи, че дори такъв разумен, упорит и методичен човек като Август не успял да промени нищо.

Всичко това отвратило Тиберий от хората и го накарало да се уедини на остров Капри.

Тиберий бил обхванат от един вид мизантропия и озлобление срещу всички. И също се отдал на всеобщия разврат, и може би не надминал другите, но пък и не останал по-назад от тях.

Разправят, че в първите години на царуването си Тиберий бил подтикнат към разни злодеяния от началника на преторианците си, Сейан. Този Сейан играл голяма роля в двора на Тиберий. Успял да стане консул и любовник на императрица Ливила. И управлявал държавата както си искал. И накрая — апетитът идва с яденето! — се опитал да завземе и престола. Но Тиберий го изпреварил. Заловил и него, и всичките му съзаклятници и ги избил до един. И хвърлил труповете им в Тибър.

Но след това, както пише Светоний, императорът не можал вече да се успокои. И станал още по-лош. Дотогава бил убил доведеника си Агрипа Постумий, племенника си Германик и царя на партите Вононий. Вононий бил изгонен от поданиците и за да се спаси, потърсил убежище в Антиохия и закрилата на Тиберий. Но Тиберий го убил, за да му вземе съкровищата. Заграбил също така имуществата на много князе в Испания, Сирия и на голям брой богаташи в Гърция, при това за съвсем незначителни обвинения. Изпратил в изгнание жена си, прочутата дъщеря на Август, Юлия, а така също и жената на Германик, Агрипина на остров Пандатерия. А там наредил на един центурион да я набие, а после сам ѝ извадил едното око; нещастницата починала на този остров. Уморил от глад двете по-големи деца на Германик, Друс и Нерон — вторият изял дори сламата на постелята си от глад.

Взел за свои лични съветници двайсет от най-знатните граждани на Рим. И избил всички един по един! Питаел голямо уважение към гръцките философи и дружал с тях. Веднаж попитал един от тях, Зенон, който пишел на един доста „макаронически“[1] език:

— Какъв е този труден диалект?

— Родоски — отвърнал Зенон.

Но понеже Тиберий бил прекарал осем години в изгнание на остров Родос, помислил, че Зенон го подиграва и затова веднага го изпратил на заточение на остров Кинара.

Имал обичай да разправя на приятелите си през време на ядене разни странни и нечувани неща. Събирал тези неща от книгите, които прочитал през деня. Граматикът Селевк, за да може да отговори на въпросите на императора, питал предварително робите какви книги е чел през деня господарят им. И по този начин знаел какви въпроси може да зададе императорът и си подготвял отговорите. Ала императорът се усъмнил. Как тъй Селевк може да знае всичко? И открил тайната му. И тогава първо го изпратил на заточение, а след това го убил, за да . . . се научи да не се прави на хитър!

И ето какви безсмислици питал:

— Коя е била майката на Хекуба?

— Кое женско име взел Ахил, когато се предрешил като девойка и се скрил сред дъщерите на цар Ликомед?

— Кои песни пеели . . . Сирените?

Тиберий не убивал само за да конфискува имуществото на жертвите си. Убивал и по други причини. Особено широко прилагал закона за „обида на величеството". Сиреч, за най-малкото нещо наказвал когото си щял под предлог, че не уважава „свещената и неприкосновена" особа на императора.

---

[1] Необичаен, смешен стил, при който на обикновените простонародни думи им се дава псевдокнижовно, окончание. — Б. пр.

Забранено било да се критикува каквато и да е негова постъпка или дума. Ако, примерно, някой гражданин отивал в един от многобройните публични домове в Рим или на баня и носел в себе си монети или пръстен с образа на Август; ако някой господар удрял роба си пред някой паметник на Август; или ако празнувал в същия ден, когато някога празнувал и Август — всички тези неща били престъпления съгласно закона за „обида на величеството". За тях се налагало смъртно наказание!

През първите две години от царуването си Тиберий не си подал носа вън от Рим. Страхувал се да се отдалечи от двореца си, защото не знаел какво може да се случи през време на отсъствието му. По-късно, когато се уединил на остров Капри, във входа на неаполитанския залив, страхувал се да отиде в Рим, защото не знаел какво може да го очаква в столицата!

Тиберий се уединил или по-скоро се укрепил на остров Капри, защото лодка можела да се приближи само от една страна до него — отвсякъде другаде островът бил обграден от високи и непристъпни скали, под които ревяло и се блъскало морето.

Там, отдаден само на наслади и оргии, той зарязал напълно управлението на държавата. Когато някой висш офицер или управник умирал, Тиберий не назначавал на негово място друг. Оставил Испания и Сирия цели две години без проконсули. Оставил партите да ограбят Армения, сарматите — Мизия, а германците — Галия. Не се интересувал за нищо или по-скоро се боял да създава победоносни пълководци, които след това биха могли да го свалят от трона с помощта на легионите си.

Само гуляел и блудствувал. Имал двама приятели, Помпоний Флак и Луций Пизон, и с тях пиел денонощно, а в същото това време се представял за „възродител на старата римска добродетелност“. Единия назначил за управител на Сирия, а другия направил градоначалник на Рим.

Канел на трапезата си най-покварените хора в Рим при условие, че ще ядат и ще пият заедно с него като у дома си. При тези пирове прислужвали съвсем голи девойки. Раздавал най-високите държавни длъжности на онези, които пиели най-много. И създал нова длъжност — „организатор на насладите“!

В Капри устроил на разни места потайни ъгълчета за оргиите си. Там събирал заедно с приятелите си и много млади момчета и момичета и ги карал да играят пред него ролите на нимфи и сатири, за да ги гледа, та да се пробужда заспалата му старческа плът. Ала най-гадното от всичките му безсрамия, което показва каква изобретателност притежавало въображението на този извратен човек, е следното: вземал бебета в банята си и ги . . . кърмел!

Светоний разправя още много други неща, които тогавашното общество е приемало, възхищавало им се или се смеело и шегувало с тях, но днес и хартията дори би се изчервила, ако бъдат написани!

— Нека ме мразят — имал обичай да казва той, — стига да ме . . . зачитат!

Да го зачитали заради непристойността и жестокостта му тогавашните римляни! Защо не? Та нали той давал тон във всичко, което представлявало смисъла на живота на всички благородници и управници!

Но макар че подобните нему го зачитали, те не по-малко го ненавиждали, защото никой не чувствувал главата си здраво закрепена на раменете си.

Веднаж както Тиберий си седял на скалите на Капри и се възхищавал, очарован от дивно синьото Средиземно море, към него се приближил един рибар. И му поднесъл в дар една голяма и още жива риба. Тиберий се ядосал, че го обезпокоили в такъв неподходящ и ... поетичен час.

— Хванете го! — заповядал той на стражите. — И му натрийте мутрата с рибата!!

Клетият рибар, с окървавено лице, започнал да се моли и да благодари на боговете.

— Благодаря ви, безсмъртни отци, за вашата помощ!

— Я чакай! — извикал Тиберий. — Защо благодариш на боговете?

— Бях уловил и един голям рак и се канех да ти го поднеса в дар и него. Боговете ме просветиха, та ти поднесох само рибата.

— Донеси бързо рака!

Рибарят отишъл при лодката си и донесъл един огромен рак, цял в бодли и шишове.

— Натрийте му сега сурата и с рака! — заповядал Тиберий.

Така нещастният рибар заплатил с живота си глупостта, която сторил, като обезпокоил господаря на света!

Жестокостта и садизмът му били толкова големи, че не минавало ден, без да убие десетина души, и то за нищо. И при това не ги убивал изведнаж. Убивал ги чрез най-ужасни изтезания — познати вече или пък измислени от самия него!

Когато осъждал някого на смърт, Тиберий не осъждал само него, а включвал в присъдата целия му род — мъже, жени и деца. Затривал, с други думи, цели семейства, за да не остават потомци, които да чакат сгода за отмъщение.

Всеки доносчик бил добре дошъл и получавал голямо възнаграждение. Всяко престъпление се наказвало със смърт. Палачите събирали телата на жертвите горе на Авентинския хълм и оттам ги хвърляли в Тибър. И почти всеки ден Тибър влачел в мътните си води десетина-двайсет трупа.

Съществувал древен обичай, да го наречем свещена традиция, да не се бесят девствениците. И за да бъде всичко „по закона“, палачите първо изнасилвали девиците и след това ги обесвали със спокойна съвест.

Единственото му занимание било да измисля нови изтезания и мъчения за жертвите си. „В Капри все още показват скалата — казва Светоний, — от която Тиберий блъскал жертвите си в морето.“ А долу под нея чакали моряци в лодки и промушвали с харпуните си онези от нещастниците, които били все още живи и се мъчели да се спасят с плуване.

Ето едно много оригинално изтезание — принуждавал жертвите си да изпият по цели оки вино, да се издуят от пиене, а след това им нанасял такъв побой, че те не можели вече да уринират и... пуквали!

Но най-сетне този звяр се разболял много сериозно. Но не казвал никому за болестта си. Криел я. Страхувал се да не би враговете му да научат, че е болен и да се размърдат, за да го убият и му вземат трона.

И за да не забележат, че е болен, продължавал да яде, да пие, да се весели и да се люби. Случило се тъй, че тъкмо в онези дни Сенатът оправдал неколцина граждани, обвинени от Тиберий. Императорът побеснял от дързостта на тези дърти бърборковци, които не се побояли да се противопоставят на волята му. И тъкмо когато се канел да накаже за пример и назидание дръзките сенатори, неочаквано хвърлил топа!

Умрял звярът — предал на земята калта ѝ!

Но естествената смърт на едно такова чудовище изглеждала твърде неестествена, особено след като настъпила така неочаквано. И затова найразлични слухове почнали да се носят сред народа.

— Умрял от глад, защото лекарите му забранили да яде.

— Отровил го лекарят му, Макрон, подкупен от Калигула.

— Какъв ти лекар! Калигула няма нужда от чужди ръце. Удушил го в леглото му с възглавниците, стоварил се отгоре му с цялата тежест на херкулесовското си тяло и онзи пукнал!

Щом се разчуло за смъртта му, целият град скочил на крак и завикал от радост.

— Да живее свободата! Долу тиранията!

И познати, и непознати се прегръщали и целували по улиците.

— Да не се позволи да бъде погребан! Да хвърлим трупа му в Тибър!

В Тибър, както знаем, се хвърляли телата на убийците и робите.

За жалост радостта на народа не траяла дълго. И оттук нататък на цели две поколения не било съдено да познаят радостта. Ужасното чудовище

Тиберий било наследено от друго, още по-ужасно чудовище — Калигула. Сега той излизал на сцената на историята с крачищата и войнишките си ботуши, за да донесе на човечеството „човечността“ на Империум романум, на римското самодържавие, с меч, огън и отрова.

КАЛИГУЛА

„ЗВЕЗДАТА НА НАРОДА“

Гай Цезар Калигула (12 — 41 г. от н. е.) имал следните титли: „Звезда на народа“, „Баща на войската“, „Най-благочестивий“, „Превъзходний“, „Най-великий“, „Римски Зевс“.но най-бил известен с името, с което го наричал Тиберий, „Змия на народа“ и „Фаетон на вселената“, сиреч безумец, който щял да подпали света! Тиберий, чичо и пастрок на Калигула, бил прав.

Царувал, за щастие на човечеството, само четири години, от 37 до 41. И за тези четири години извършил толкова много и такива зверски злодеяния, че човек се пита колко по-ужасни и по-многобройни би могъл да стори, ако царувал четиридесет и четири години, сиреч колкото царувал основателят на династията, Август.

Калигула бил син на Германик. Германик бил племенник и осиновен син на Тиберий. Когато Тиберий отровил Германик, понеже народът го обичал, осиновил сина му, Калигула. Това показва не хитростта или добротата на Тиберий, а лукавството, лицемерието и коварството на Калигула, който съумял да обезвреди всички засади и интриги срещу него от страна на царедворците в Капри. И бил толкова бдителен и в постоянна готовност за всяка евентуалност, че успял, когато Тиберий вече берял душа, да се промъкне в стаята му и да му извади пръстена от ръката, сиреч печата му, символ на върховната власт. Разправят, че Тиберий се помъчил да се противопостави на синчето си и да не му позволи да измъкне пръстена. А синчето му, за да се отърве час по-скоро от него, го удушило с възглавниците или с ръце.

Името на Калигула е прякор. Така го нарекли войниците на баща му, Германик. Защото Германик го мъкнел със себе си във всички походи още от двегодишно дете. И му обувал живописни малки ботушки — ca’igula. И оттам му лепнали този прякор, Калигула, все едно — Ботушко!

Още от малък личало, че има сурова и покварена душа. Обичал да отива в затворите и да се наслаждава на изтезанията на осъдените, а също така да обикаля нощем публичните домове за простолюдието, загърнат в широка мантия и с перука на главата, за да не го познаят. Хитрият му пастрок Тиберий, още отрано разбрал що за „цвете“ е синът му. И затова имал обичай да казва:

— Оставям Гай да живее за свое собствено нещастие и за нещастието на другите! Отглеждам една змия за римския народ и един Фаетон за света!

Гай Цезар Калигула, доказал, че „баща“ му бил прав!

Тиберий бил станал толкова омразен на народа, че възшествието на Калигула на трона било посрещнато и поздравено от всички като... избавление. Не знаели, че паднали от трън, та на глог.

През първите седем месеца от царуването си вършел това, което вършели на времето и Август, и Тиберий — правел се на преобразовател на нравите, учител по добродетелност, възстановител на законността, незлопаметен помирител на поданиците с императора им. Изгорил архивата по делото на майка си Агрипина и на двамата си братя, Друс и Нерон, убити от Тиберий, за да покаже, че няма намерение да си отмъщава и че туря пепел на миналото!

Върнал в Рим всички интернирани и издал закон за всеобща амнистия за политическите престъпления. След това организирал великолепни празненства — гладиаторски борби, борба с диви зверове, театрални представления — и дал богати угощения на народа. Раздал на всеки римски гражданин на два пъти по 300 сестерции, а също така и цели кошници, пълни с месо, хляб и... бутилки с вино. Довършил и построил голям брой обществени сгради.

Как да не го заобича народът и как да не го приеме като свой избавител?

Светоний в своята история на Калигула казва: „Досега говорих за един управник; а оттук нататък ще говоря за едно чудовище.“

Така започва разказа си за престъпленията на Калигула.

Газел бос сред купищата от златни монети и само тогава чувствувал, че е щастлив и силен! Историкът отбелязва по какъв начин трупал златото. Чрез ограбването на провинциите, чрез конфискация на имуществата на богатите и чрез принуждаване на гражданите да го обявяват в завещанията си за свой пълен наследник.

Но пак не се насищал на злато. Наложил тежки данъци върху всичките видове храни. Народът гладувал, а той се тъпчел. Вземал $^1/_{40}$ от сумите, за които се водели дела в съдилищата. Вземал — слушайте! — $^1/_8$ от това, което ежедневно изкарвали... хамалите! И вземал дори, и то всеки ден, и от всяка проститутка — а такива имало с хиляди в Рим — стойността на една визита!

Но най-невероятното от всичко е следното: в самия си дворец открил един „образцов“ публичен дом. Като „питомци“ в него се приемали само свободни римлянки и младежи от аристокрацията. И изпращал роби глашатаи по градските площади да канят паралиите старци и богаташките синчета да посетят „заведението“ на императора!

Служителите в заведението записвали в един регистър имената на клиентите. Този регистър бил един вид „Златна книга“! Онези, чиито имена били записани в него, се радвали на благоволението и приятелството на императора.

Споменахме вече за жестокостта на Калигула. И действително, той бил толкова кръвожаден, че често се оплаквал задето „първият народ в света“, римският, няма само една-единствена глава, за да му я отсече на един път, а не да си губи времето и да реже глави на отделни партиди! При това съжалявал не само заради злото, което не можел да стори лично, но се сърдел и на съдбата, задето не праща някое голямо бедствие, та да поразреди населението на Рим — пожар, мор или някакъв катаклизъм.

Убил пастрока си Тиберий, тъста си Силан, внука на император Тиберий, Гемел, за да не му отнеме трона. Убил баба си Антония и изпратил на заточение двете си сестри Агрипина и Ливила. Колел сенатори и управници за най-дребни неща.

Хранел зверовете на амфитеатъра с труповете на убитите жертви. Но скоро открил, че не е правилно първо да ги убива, а след това да ги хвърля на зверовете. И издал заповед всички осъдени на смърт да се хвърлят направо на зверовете, за да бъдат разкъсани живи, а той да гледа и да се наслаждава.

Затварял много видни граждани в ниски килии, в които те не можели да се изправят и били принудени да лазят на четири крака. Белязвал ги по челото с нажежен до бяло печат, като робите. И когато му скимнело, хвърлял ги на зверовете. Такова наказание можело да се налага само на робите. Веднаж хвърлил на зверовете един член от най-висшето съсловие в Рим — съсловието на конниците. И понеже нещастникът викнал долу от арената, че не бил виновен в нищо, Калигула дал заповед да го доведат пред него и да му изтръгнат езика, за да се научи да не протестира. И след това отново го хвърлил на зверовете.

Водел си списъци не само на задържаните граждани, но и на онези, които възнамерявал да убие. И всеки десет дни си „разчиствал сметките", както сам казвал саркастично. За щастие не успял да „разчисти" всичките си сметки, защото началникът на телохранителите му Херей го убил вечерта на 24 януари 41 година, тъкмо когато отивал на едно театрално представление.

Калигула, който си блъскал главата да измисля нови ястия и нови видове бани, не би могъл да изостане в измислянето на нови наслади. А господарят на света не можел да изпита наслада, при която нямало грях.

Имал три сестри — Агрипина младша (Агрипина старша била майка му), Друсила и Юлия Ливила. Агрипина нямала още дванайсет години, когато почувствувала, че южната ѝ кръв почва да кипи в изроденото ѝ тяло. Преждевременно пробудената ѝ чувственост веднага намерила своя укротител. Това бил брат ѝ Калигула, с три години по-голям от нея.

Но и с другите си две сестри не се отнесъл по-различно. Втората обаче, Друсила, се превърнала в голямата страст на неговия живот. Решил да се ожени за нея и заявил, че ще я направи наследница на богатството и на трона си.

И понеже баба му Антония — дъщеря на Антоний и на сестрата на Август, Октавия — жена сериозна и нравствена, му правела остри забележки заради поведението и решението му, Калигула ѝ заповядал да изпие отрова.

За негово нещастие любимката му Друсила умряла. Тогава заповядал всеобщ траур в цялата империя. Налагал смъртно наказание на всички, които се смеели, ходели на баня или се хранели с цялото си семейство на масата, а не всеки поотделно! А самият той оставил косите си да растат и си пуснал брада и оттогава нататък, когато при официални церемонии трябвало да положи клетва, заклевал се в името на Друсила.

Карал другите две, Агрипина и Ливила, да блудстват пред него с любовниците си. Но накрая взел, че ги пратил и двете на заточение.

Агрипина се омъжила за Гней Домиций Ахенобарб (Червенобрад). От него родила прословутия Нерон. Но веднаж открила, че мъжът ѝ имал противоестествени връзки със сестра си, Домиция Лепида, каквито, ако се доверим на Светоний, и тя самата, Агрипина, имала по-късно със сина си, и каквито, ако вярваме на самия Калигула, имала майка му Юлия с баща си Август; Калигула дори твърдял, че е син на Август

Чудесна империя!

Калигула обезчестявал младежи и девойки от цялата империя, а също така и омъжени жени, без да се съобразява с никого. Поканвал в двореца си най-почитаните жени заедно с мъжете им. И им давал богато угощение. След яденето и пиенето.

поканвал дамите да преминат пред него. А той ги оглеждал, за да избере най-хубавата, както търговецът на роби оглеждал човешката стока, която се готвел да купи. Много от жените свеждали очи от срам. Но младият император ги хващал за брадичката и повдигал главата им, за да ги види по-добре. След този преглед избирал най-прелъстителната и я отвеждал в една съседна стая. И когато след малко двойката се завръщала в гостната „с разрошени коси“, Калигула възхвалявал пред всички качествата на избраницата си или пък я укорявал за недостатъците ѝ!

Калигула живеел в невиждан разкош. Ала за безумните му разходи му били нужни несметни суми. И събирал колкото се може повече, като налагал все нови и нови данъци, конфискувал имуществата на богатите и принуждавал почти всички граждани да го обявяват за свой наследник.

В една от стаите на двореца си натрупал толкова много злато, че събувал обувките си и газел, щастлив и опиянен, сред този Пактол.[1]

Но най-големият източник на злато, както за Калигула, така и за всички останали римски императори, като се почне от Август, били провинциите. Тях ограбвал и им съдирал кожата до кръв.

И Светоний продължава:

„След първите седем месеца „доброта“ Калигула легнал болен. Но след оздравяването си станал същински звяр.“ Оттогава бил обхванат от манията да се счита за бог. Смятал, че титлите император и цар са вече много малки за него. Имало още толкова много царе в Европа, Азия и Африка!

---

[1] Река в Мала Азия, прочута в древността със златоносния си пясък. Крез дължал богатството си на нея. — *Б. пр.*

И докато дотогава императорите ставали богове едва след смъртта си, Калигула искал да стане бог още приживе и да му се кланят като на бог!

Изпратил хора в Гърция да съберат всички най-хубави статуи на богове, от най-прочутите ваятели, но не защото обичал изкуството, а за да им отчупи главите и да залепи на тяхно място собствената си глава! Сред тези нещастни статуи попаднал и шедьовърът на Фидий — Зевс Олимпийски! Но някои историци твърдят, че макар и да искал да вземе и тази статуя на Фидий, накрая не я взел.

В Рим си изградил свой собствен храм и поставил в него собствената си статуя, цялата от злато. Назначил попове на себе си, сиреч на собственото си божество и почти всички аристократи в Рим тичали един през друг първи да имат честта да бъдат приети в колегията на жреците на бога Калигула. А той имал обичай да седи на трона, между двете си сестри-любовници и да приема обожанието и поклонението на народа в амфитеатъра.

Мегаломанията му била толкова голяма, че през летните нощи отварял прозорците си и правел знаци на луната да слезе от небето... за да спи с него в леглото му! А през деня подхващал разговори със Зевс. Говорел му скришом, карал му се и го заплашвал!

— Ще те изпъдя, ще те върна обратно в Гърция, там, отдето те доведох! — викал му той.

Но скоро се смилявал и... прощавал на Зевс.

— Няма нищо — казвал му той. — Ще се... научиш!

И така Зевс се чувствувал много задължен на... покровителя си и го канел на гости в дома си!

„Домът“ на Зевс бил храмът на Капитола. И затова Калигула построил една галерия, която започвала от Палатинския хълм и стигнала чак до Капитолийския хълм. По тази галерия двамата велики богове си ходели на гости един на друг и въобще дружели.

От всички римски императори Калигула бил най-свирепият, но и най-слабият; най-жестокият, но и най-страхливият; най-среброЛюбивият, но и най-разточителният. Бил, с други думи, човек на крайните противоречия и най-вече способен да мрази и да обича със страстта на безумец и живите, и мъртвите.

Ето как изглеждал физически: имал едро тяло и бил висок, но краката и вратът му били тънки. Имал блед цвят на лицето и очите му били хлътнали в орбитите. Слепоочията му също били вдлъбнати. Очите му били винаги широко отворени. Тези очи не трепвали никога, както не трепват очите на рибите. Сякаш нямал клепачи.

Челото му било „високо и застрашително“, казва Светоний, а главата му плешива.

Този портрет веднага разкрива един умопобъркан и опасен човек. А и самият Калигула се стремял да си придаде още по-страшна външност. Стоял пред огледалото и пробвал различни гримаси, за да избере най-отвратителните. Епилептик от дете, бивал обхващан понякога от такава слабост, че не можел нито да се мръдне, нито дори да се държи на крака. Но най-много го измъчвало безсънието. Успявал да спи едва по три часа на денонощие. И дори този му кратък сън бил неспокоен и често прекъсван. Цяла нощ обикалял из двореца си като привидение и чакал да се зазори!

„Трябва да отдадем на помрачения му разум прекаленото доверие и прекалената обич, които проявявал“ — казва Светоний.

Този човек, който презирал боговете, щом виждал мълния и чувал гръм, започвал да трепери и се скривал под кревата си. Ако все пак за някои изражението му не било достатъчно доказателство за умопомрачението му, то облеклото му било предостатъчно, за да убеди и най-скептичния наблюдател. Появявал се пред хората облечен в копринени рокли, накичен с женски украшения, с гривни, по котурни (високи театрални обувки) и с изкуствена златна брада, а в ръка държал или мълнията на Зевс, или тризъбеца на Посейдон, или кадуцея на Хермес!

Но често пъти се обличал и като... Афродита! Също така често пъти обличал бойните доспехи на Александър Велики, които задигнал от гроба му в Александрия!

Обичал извънредно много театъра, музиката, танците и конните надбягвания. Тази негова любов към актьорите, музикантите, танцьорите и конете надхвърляла всяка нормална мярка. Прегръщал и целувал пред всички пантомимика Мненестър, както прегръщал и целувал и сестрите си. На „жокея" Китик подарил, докато гуляел и пиел заедно с други като него, два милиона сестерции!

Имал един кон, на който дал името Incitatus — Бързий. Построил му конюшна от мрамор, ясли от слонова кост, седло от порфир и му слагал гердан от перли. Създал му цял „двор" с многоброен персонал. Давал банкети в чест на коня и искал да го провъзгласи за... консул.

В навечерието на конните надбягвания ограждал „двореца" на Инцитатус с войска — за да не се приближава никой до него; искал в цялата околност да цари тишина и спокойствие, та конят да спи добре през нощта, за да бъде свеж и бодър на другия ден за надбягванията.

Един управник на империя, който се занимава с такива детински и неуравновесени неща, без това да се струва много странно на поданиците му, показва не толкова, че той е бил луд, колкото. че епохата е била епоха на раболепие. Една епоха без доблест. и една държава без закон!

Калигула не бил сам. Имал подкрепата на аристокрацията и най-вече на модерната младеж. Всички те подкрепяли собствената си безнравственост и разточителство чрез безнравствеността и разточителството на водача си. Калигула бил млад. Умрял едва 29-годишен. Мъкнел заедно със себе си към пропастта цялата аристократична младеж на своята епоха.

През целия си живот Август се стремял с познатото си рафинирано лицемерие да възстанови старата римска добродетелност, старите строги нрави. Така наречените „модерни" млади хора били принудени да се въздържат външно, да се прикриват и те. Обратното, всички старци, всички опозиционно настроени, се превърнали в стражи на нравите! Именно тези последни мохикани на нравствеността Калигула направил на пух и прах! И извадил на показ „светските" младежи на своето време. Сега те гуляели, пиянствували и устройвали оргии денонощно под предводителството на императора си.

Младият император и „модерната" аристократична младеж не представлявали пречка за естественото развитие на обществото и държавата. Били са просто авангард на това развитие към по-лошото. Те били бъдещето на империята. И действително, безнравствеността и безчестието в тази световна империя ще продължават да нарастват. И ще продължават да плащат строшеното от тази побъркана империя и това смахнато общество народите на Европа и Азия, и най-вече народите на Италия.

„Римският Зевс“, „Вторият основател на Рим“ — първият е бил Ромул — опозорил не само държавата, но и семейството си.

Кръвосмешението в Рим в епохата на императорите не било в същност нещо рядко. Това било мода, взаимствувана от египетските Птолемеи, които на свой ред я възприели от фараоните.

КЛАВДИЙ

СЛАБОУМНИЯТ ИМПЕРАТОР

10 Г. ПР. Н. Е. — 54 Г. ОТ Н. Е.

Досега видяхме да „красят“ трона на световната империя грабители, убийци, луди и всякакъв вид дегенерати. А сега ще се любуваме на друг господар на света — един слабоумен развратен старик, Клавдий. Цялото му име е: Тиберий Клавдий Цезар Август Германик.

Бил син на Нерон Друс. А пък за този Нерон Друс съвременниците му казвали, че бил не твърде законно дете на Август и на Ливия. Родил се наистина, когато Август и Ливия били вече женени, но се родил много... рано.

Родил се три месеца след женитбата на баща си и майка си. И затова по онова време се разпространил шеговитият израз „На късметлията му се раждат деца, веднага щом се ожени“, което днес отговаря на гръцкия шеговит израз: „Хайде, на сватбата ти и кръщение!“

Клавдий бил слаб и тялом, и духом. Не можел да каже две свързани приказки и се смеел с часове сам за най-незначителни неща.

Август се срамувал да представи този си внук като член на императорското семейство. Затова не му дал никаква държавна длъжност, за да не оризили и длъжността, и дядо си. Антония, майка му, го наричала „боклук“, а когато искала да нагруби някого, му казвала „по-слабоумен и от Клавдий!“

Август по едно време му дал титлата консул, но не и властта на консул. Това отчаяло и самия Клавдий, че някога би могъл да стане нещо, и се оттеглил от обществения живот. Водел частен живот в Кампания, като дружел с най-различни утайки на обществото — непрекъснато пиянствувал с тях и играел на комар.

По-късно, когато чичо му Калигула изклал почти всички членове на императорското семейство, него, Клавдий, не закачил. Оставил го жив, защото го считал недостоен да бъде почетен със смърт! И тъй, оставил го да яде, да пие, да играе на комар и да говори глупости!

Е, значи, тъкмо този смешен и жалък глупак станал император, без да си е представял някога това и без да го желае. Станал император насила, именно защото бил слабоумен. Император го направили убийците на Калигула, защото искали да имат в ръцете си едно безопасно оръдие на техните интереси.

„Преди да стане император — казва ни Светоний, — Клавдий бил посмешището на целия двор. А когато станал император, станал посмешище на жена си, страшната Агрипина, майка на ужасния Нерон и сестра и любовница на брат си Калигула.“

Когато бил още принц, канели и него на императорските угощения. След като се наяждал и напивал като скот, Клавдий заспивал на „стола“ си в триклиниума, и тогава другите го замервали по лицето с костилки от маслини и фурми и се смеели; или пък карали робите да го удрят с пръчки, за да се събуди, като преди това нахлузвали на ръцете му обувки, така че, когато се събуди и рече да си потърка очите, да ги потърка с обувките.

9. Диктаторите

Същата вечер, когато Херей убил Калигула, Клавдий, това всеобщо посмешище, се намирал с неколцина свои приятели в една от залите за хранене, наречена „Хермион“.

Когато чул силната врява по коридорите на двореца, изтичал и се скрил зад завесата на една врата. Но завесата била малко къса и обувките на Клавдий се виждали.

Минал някакъв войник край вратата, зърнал обувките, дръпнал завесата и попаднал на опулената физиономия на Клавдий. Познал го, измъкнал го оттам, паднал по очи пред него и го поздравил:

— Здравей, владетелю на света!

Клавдий помислил, че войникът му се подиграва и ще го заколи. Разтреперал се, започнал да плаче, паднал на колене пред войника и го замолил:

— Милост! Не ме заколвай! Нищо не съм сторил!

Войникът го вдигнал на крака, повел го със себе си и го закарал при другарите си. Те го сложили на една носилка и го отнесли в лагера си. Държали го там цяла нощ.

Рано на другата сутрин Сенатът, заедно с двамата консули, се събрал в Капитолия и почнал разискванията за премахването на императорската власт и за завръщането към стария републикански режим. Ала тълпата обкръжила мястото и с викове и крясъци настоявала за монарх.

И тогава войската провъзгласила Клавдий за император и му се заклела във вярност. Обзет от тази тъй неочаквана радост, Клавдий обещал да даде на всеки войник по петнайсет големи сестерции... бакшиш! А една голяма сестерция правела хиляда малки. Така че Клавдий обещал по

15 000 сестерции на всеки легионер. „Той е — отбелязва Светоний — първият император, купил с пари предаността на легионите си.“

Първият император, сиреч първият самодържец. Но не и първият политиканстващ военачалник. Защото всички властолюбиви военачалници давали пари, храни и зрелища на римските тълпи, за да купят гласовете и съгласието им за всичките си беззакония.

От историята на първите римски императори може да се направи следният извод: римляните съвсем не отдавали толкова значение на личните способности и на характера на владетеля си, колкото на самото установяване на режима на императорите. Най-голям интерес от запазването на монархията имали римските аристократи — ту аристократите от „стария тип“, както било при Август, ту „модерните“ аристократи, както било при Калигула и Нерон.

Войската била винаги оръдие на аристокрацията и плутокрацията. Подкупвали я ту едни, ту други, за да сваля и качва императорите. Ами народът? Народът получавал и той пари и храна, ругаел детронираните, ръкопляскал на новите императори, а сетне сам плащал счупеното с глад и собствената си кръв.

И така тази аристократична олигархия, която владеела цялата земя на империята и разполагала с всички грабителски длъжности, имала нужда от една здрава опора — императорската (разбирай диктаторската!) власт. Смъквала императорите, които не й вършели добре работата, но запазвала трона!

Слабоумният Тиберий Клавдий Цезар Август Германик, новият — но не и млад! — император, бил най-добрият от всички свои умни или луди предшественици. Какво се разбира под „най-добрият“? Сторил и той много зло на народа, но все пак по-малко от другите трима от Юлианската династия, сиреч от неговия род.

Страдал от манията да бъде „справедлив“. Впрочем всички властници, кой повече, кой по-малко, считат себе си за справедливи. Но Клавдий искал това да личи. Искал народът да вижда неговата справедливост. Като император, с други думи, като военачалник, той бил облечен и с властта на съдия. Всички римски военачалници, от консулите, та до преторите, и управлявали, и съдели.

Клавдий упражнявал с достойнство съдийската длъжност. Отивал и лично съдел по съдилищата гражданите. И какъвто си бил дефектен в главата, такъв неуравновесен бил и в присъдите си. Веднъж проявявал голяма снизходителност, друг път пък голяма строгост и никакво съжаление. И всичко това — без причина и без мярка.

За да се покаже безпристрастен съдник, оставял защитниците на обвиняемите да бърборят с часове на трибуната. Изтърпявал ги със стоическа издръжливост. И когато накрая вече се изморявал и ставал от стола си да се поразтъпче, адвокатите и обвиняемите го дърпали за тогата или падали на колене пред него и го теглели назад:

— Къде отиваш? Седни още малко, за да свършим!

Веднаж при едно дело. обвиняемият гражданин така се ядосал от ограничеността и глупостта на императора-съдия, че запратил връз мутрата му калема и плочите си за писане. А друг път някакъм грък, след като императорът го вбесил с дребнавостта и безсмислиците си, му извикал в самата съдебна зала:

— Ти си само един дъртак и глупак!

Въпреки всичко това веднаж Клавдий издал такава присъда, на която би му завидял и самият премъдър Соломон — случаят бил подобен на този с юдейския цар.

Една жена твърдяла, че синът ѝ не е нейно дете.

И тогава Клавдий ѝ казал:

— Щом не е твое дете, заповядвам ти да се омъжиш за него!

И тогава жената предпочела да признае, че синът ѝ е нейно дете, отколкото да се омъжи за него!

Но обикновено този пресправедлив, старателен, свръхсъвестен съдник спял в креслото си.

През цялото си царуване се занимавал само с разни дреболии и незначителни неща, които често граничели със смешното. Издал такива заповеди, които станали пословични поради глупостта им. Ще цитираме някои от тях:

„Всички римляни да насмолят добре бъчвите си, защото тази година се предвижда голям добив на вино!"

Ето и друга: „Известявам на римляните, че найдобрият лек против ухапванията от пепелянка е сок от тиса!"

И друга: „Позволявам на римляните да се облекчават свободно от газовете през време на ядене, ако почувстват нужда от това!"

И вече най-интересното — поправил един закон на Тиберий, според който шейсетгодишните не могат да поддържат законно бащинството си. И тъй Клавдий признал, че и шейсетгодишните могат да имат собствени деца. Тази поправка на закона направил заради себе си, защото бил прехвърлил шейсетте!

Такъв император предизвикал, разбира се, смях сред поданиците си. Но все пак поданиците му го предпочитали пред предшествениците му, Тиберий и Калигула. Както казахме, Клавдий не бил такова чудовище като тях, но въпреки това бил не по-малко коравосърдечен и садист от тях.

Отивал често в затворите, за да наблюдава изтезанията и изпълнението на смъртните присъди на осъдените. А на ужасните зрелища, каквито представлявали боят с диви зверове и гладиаторските двубои, пръв отивал и последен си тръгвал.

Един такъв малоумен император не би могъл да държи здраво в ръцете си „държавното кормило“. Затова държали го други за негова сметка: прословутата му жена, страшната Месалина, и освободените от него роби Палас, Нарцис и Калист. Те вършели, каквото си искали. Императорът, човек без воля и без памет, бил подчинен на тази клика. Кликата му поднасяла заповедите, които тя съставяла, а той подписвал. И след това не помнел какво бил подписал — кого убил и кого помилвал. И затова понякога се случвало да кани на императорските угощения сенатори, които вече бил изпратил на другия свят. Така и с Месалина — след като я убил, чакал я да дойде... да ядат!

Тъпоумието му стигало дотам, че сам подписал брачния договор на жена си Месалина с любовника ѝ Силий, тъй като кликата го уверявала, че се касае... за шега!

Бил висок на ръст, казва ни Светоний, и шкембелия. Белите му коси придавали на физиономията му известна красота и достойнство. Когато седял на трона и не отварял уста да брънщолеви глупостите си, имал внушителен вид. Но когато ходел или приказвал, ставал смешен. Защото коленете му треперели и освен това тътрел краката си по пода. А пък когато говорел, заеквал и не можел да каже две смислени приказки.

На туй отгоре, когато говорел сърдито, устата му се напълвала с пяна, а носът му — със сополи. Но когато бил в добро настроение, смеел се сам без причина, както се смеят глупаците.

Освен това имал един вид хорея на врата — главата му непрекъснато се тресяла и клатела.

Този, значи, идиот избил сума ти свят. През малкото години на императорствуването си изтребил триста души от най-висшата обществена прослойка в Рим — конниците, а също така и трийсет и пет сенатори. Убил тъста си Апий Силан и две Юлии — едната, дъщеря на Друс, а другата, дъщеря на Силан. Убил зетьовете си Гнай Помпей и Луций Силан, жена си Месалина и цял куп други видни римляни.

И въпреки всичко това, той бил . . . добър. Защото убивал от тъпоумие! Така или иначе, но бил по-добър и от предшествениците си, и от поданиците си!

Интересен факт в политическата история на Рим е обстоятелството, че този човек, станал император, без да е и помислял за това, управлявал света, без да може в същото време да оправи нито себе си, нито собствения си дом, станал първо император и едва след това . . . консул! Защото, както писахме още в началото на биографичната му бележка, Август не му дал никаква длъжност, за да не орезили и длъжността, и самото императорско семейство. Също така и Тиберий, и Калигула не му дали никакво звание.

И все пак имал една добра страна. Може да е бил слабоумен, но нямал покварени нрави. Бил най-малко безнравственият римлянин на своето време!

Но държал два рекорда: имал най-натъпкания стомах на своето време и най-накиченото чело.

Клавдий бил страшен чревоугодник. Ядял и пиел като вол. Но нима бил единственият чревоугодник в империята си? Всички римляни от онази епоха считали часа за хранене за най-свещения час на деня. И затова „най-прогресивните" римски аристократи и плутократи от последните години на републиката и по-късно, през периода на империята, имали обичай да се подготвят за това голямо свещенодействие. Вземали преди това една гореща баня, а сетне нещо за повръщане, за да им се отвори апетитът.

Но във всичките си прояви, от най-материалните до най-духовните, римляните били хора груби и недодялани и затова в гуляите си били по-лоши от всякога. И дори така наречените „неподражаеми", елинофили по нрави и образование, изтънчените младежи от цвета на обществото, дори и те не можели да се отърсят от римщината си.

Имали амбицията да ядат и да пият по „гръцки маниер", сиреч първо за ядат, а след това да пият и да разговарят... на възвишени теми — но не сполучвали много-много в това. Но поезията им — особено тази на Хораций — успяла да изрази „изтънчения дух на гръцката муза".

Клавдий, като всичките си съвременници, обичал да се наслаждава на яденето. Но многото злоупотреби с яденето и пиенето повредили стомаха му — най-ценното, което имал! Понякога изпитвал такива силни болки, че казвал, че ще се самоубие, за да се отърве. Ала когато болките минавали, започвал отново да яде и да се тъпче.

Давал угощения в най-просторните зали на двореца си. Защото канел много хора. Около шестстотин души всеки път. Цялото му семейство също сядало на масата. Но най-хубавото украшение за масата му за него били красивите млади момчета и момичета от аристокрацията. Много обичал млади хора, като пастрока си Август.

Римските пирове имали свой определен час. Започвали към един и половина-два на обед и продължавали понякога чак до мрак.

Клавдий обаче имал способността да яде и да пие по всяко време на деня и където се случи. Веднаж съдел на площада на Август. По едно време подушил миризма на ядене, която идвала отнякъде... Императорът, божественият свещенослужител на богиня Темида, прекъснал работата си и почнал да души въздуха като куче. Наблизо, в храма на Марс, жреците били седнали на масата и се хранели. Клавдий веднага зарязал делото по средата и се замъкнал с натежалите си колене в храма на Марс, седнал и той на масата и се натъпкал като... Харпия!

След като се наяждал и си сръбвал добре, налягала го дрямка. И заспивал в триклиниума си с отворена уста, като захърквал силно. Тогава слугите пъхвали в устата му едно перо и го гъделичкали по гърлото, за да... повърне. И Клавдий повръщал, олеквало му и отново заспивал.

Нощем обаче спял малко и се събуждал още преди да се съмне. Не се наспивал както трябва. И затова, тъкмо когато съдел, клюмвал на креслото си и заспивал. „И тогава, казва Светоний, адвокатите си раздирали гърлото да крещят с всички сили, за да го събудят.“

Като всички чревоугодници, обичал живота. И като всички жестоки хора, Клавдий бил страхлив. Тиберий и Калигула, ако си спомняте, се боели от гръмове и светкавици. А Клавдий се страхувал от земетресения. Тези човекоподобни чудовища, които не се боели нито от богове, нито от хора, треперели пред най-простите природни явления.

Клавдий бил толкова голям страхливец, притежавал толкова малко душевна сила, че и при най-незначителния неуспех загубвал кураж и решавал да се откаже от трона, за да спаси кожата си.

Той пръв поставил в трапезарията си въоръжена стража през време на храненето. Когато понякога отивал да посети някой свой болен приятел или управник, изпращал преди това хора да претършуват не само възглавниците, дюшеците и юрганите, но и самите болни, да не би да са скрили някъде нож. Същите тези хора обискирвали всички, които се намирали в къщата, дори малките деца.

Когато дал нареждане да убият Месалина, Клавдий бил обзет от такъв страх, че избягал от Рим и отишъл в лагера на легионите си, за да търси закрила. И по пътя питал минувачите:

— Наистина, все още ли съм император?

Този именно малодушен човек, този страхливец, това посмешище, да можехте само да го видите каква жестокост проявявал в амфитеатъра! Когато ранените гладиатори падали на земята, давал заповед да не ги оставят да умрат спокойно, а да ги колят пред него, та да гледа гримасите на лицата им! А при боевете с диви зверове, когато „чудовищата на Африка" разкъсвали всички, които зверогледачите им хвърляли, често пъти императорът не оставал доволен. Искал да гледа как „чудовищата" разкъсват още хора. И затова Господарят на света, най-висшият представител на римската цивилизация давал заповед, за да продължи пиршеството, самите зверогледачи да се хвърлят сред зверовете!

Но в историята Клавдий е известен не толкова като господар на света, колкото като мъж на Месалина. Този въпрос ще го разгледаме по-късно. Сега трябва да допълним портрета на Клавдий.

Този чревоугодник, този кръвожаден, сластолюбив и страхлив император проявявал освен ниските си инстинкти и влечение към литературата. Искал да се покаже просветен човек и дори писател! Предшествениците му Цезар Август, Тиберий писали кой история, кой стихове, и при това стихове на гръцки! А пък Калигула се проявявал не като поет или историк, а като критик!

От всички тези „коронovani" писачи, единствен Цезар притежавал действително писателска дарба, дарба на гений. А на Калигула не му стигало само да критикува писателите — искал и да налага мнението си и да наказва живи и мъртви! Искал да изхвърли от всички библиотеки творбите на Омир, Виргилий и Тит Ливий, защото ги считал за лъжливи и бездарни.

Клавдий написал много томове история и мемоари на гръцки език. Всичките му произведения са се загубили. Останало само голямото зло, което сторил на съвременниците си, като се оженил за Месалина и осиновил Нерон.

Жените в Рим от епохата на империята приличали по нрави на мъжете. Били жестоки и извратени. Месалина, жената на Клавдий, е един събирателен представителен тип на жена от онази епоха — развратна, сурова и разсипница.

Месалина е първата жена на император, която взела титлата Августа. Но само титлата ли взела!

Взела и властта от старческите ръце на мъжа си. И формално, и действително!

Добила правото да присъствува на заседанията на Сената. Докато била жива, тя управлявала империята — или по-скоро нейната нимфомания! Месалина била същинска бясна вакханка, която, без да се прикрива твърде много, блудствувала върху трона на императорите!

Тя била дъщеря на Марк Валерий Месала Барбат и на Домиция Лепида, внучка на великия Антоний. Домиция Лепида пък била сестра на Гней Домиций Ахенобарб, баща на Нерон. Така че и по бащина, и по майчина линия в жилите на Месалина течала кръв на дегенерати.

Била преждевременно развита физически, а и инстинктите ѝ отрано се пробудили. Още когато била неузрял плод, Месалина имала съвършено и стегнато тяло, сочно и великолепно закръглено, красиво лице, големи предизвикателни очи и гъсти черни коси. И същевременно била дръзка, невъздържана, безразсъдно смела, решителна и цинична. Не се колебаела пред нищо и не поставяла никакви юзди на желанията си.

Едва станала шестнадесетгодишно девойче и се омъжила за „принц“ Клавдий, който бил на петдесет и една. Стар котарак — млада мишка, дето има една дума. Но тъкмо такъв стар, тъп и похотлив съпруг ѝ бил нужен на Месалина, за да се отдаде на ненаситното си сладострастие. Защото ето какво ни казва сатиричният поет Ювенал: „Месалина се уморяваше от любов, но не се насищаше никога!“

С плама си, с младостта си, с красотата си и най-вече с изкуството си покварила всички младежи в императорския двор и превърнала безволевия си мъж в своя играчка. Постоянно била влюбена в някого с неудържима страст; но тази страст не траела дълго. Често сменявала любовниците си. И за да бъдем по-точни — не ги сменявала, а ги убивала! Убивала старите и си взимала нови! Не убивала само любовниците си, но и враговете си и много римски богаташи, за да конфискува имуществата им. Сиреч, в качеството си на Августа вършела това, което вършели всички Августовци!

Поднасяла на своя съпруг-идиот заповедите за убиването на този или онзи и той ги подписвал, без да ги чете, а в това време от устата му течели лиги. Гледал безсрамията на жена си, но бил толкова глупав, че не вярвал на очите си, или толкова влюбен, че се правел на сляп!

Нека изброим някои от престъпленията, извършени от Месалина. Убила сестрата на Калигула, Юлия Ливила, защото била много красива! Юлия Ливила била сестра на Агрипина, която ще срещнем малко по-късно като главен герой в нашата история. Убила любовника си Полибий, освободен роб и писар на съпруга ѝ. След това убила и заместника на Полибий, писаря Мирон. Убила красивия млад мъж Монтан, проконсула на Галатия Сабин, всички все нейни любовници, защото... им се била наситила. Но убила други двама тъкмо за противното — защото не пожелали да станат нейни любовници: Винуций, племенник на Клавдий, и Силаний, неин зет.

Но ако избитите ѝ любовници ви се струват малко на брой, то живите представляват цял легион! Нека чуем Ювенал — шеста сатира, — макар че не знаем дали нещата, които ни казва, са точни или преувеличени:

„Когато разбирала, че мъжът ѝ е потънал в сън, августейшата хетера слагала на главата си една качулка и се измъквала от двореца заедно с някоя робиня. Закрила черните си коси с руса перука, тя се промъквала в топлия публичен дом със старите завеси. Там имала запазена отделна килия. И тогава, под псевдонима Ликиска, отдавала на клиентите голо тялото, което те роди, Британике!“ Британик бил син на Месалина и престолонаследник.

Още много други неща разказва Ювенал за нощните похождения на Месалина, но не са за разправяне. Но това, което днес е трудно за казване, тогава много лесно се вършело.

Месалина загинала не заради безсрамията си. „Щастливият“ ѝ съпруг не отдавал значение на такива дреболии. Самите ѝ злодеяния унищожили Месалина. Нейната смърт била само едно обикновено политическо престъпление за онова време. Убила я Агрипина. Защото след убийството на сестра ѝ, Юлия Ливила, извършено по нареждане на Месалина, Агрипина с право се изплашила, че рано или късно щял да дойде и нейният ред. И се заела да предварди злото. Да убие, вместо да я убият. Освен това нали си имала и Нерон, неин син и любимец. Страхувала се и за неговия живот. При това не само Агрипина, но и други дворцови хора се изплашили за живота си; и най-вече двамата освободени роби, съветници на Клавдий, Палас и Нарцис, защото след убийството на събратята им Полибий и Мирон, страхували се, че и те някой ден ще загубят главите си. И така двамата съветници и Агрипина се свързали, уговорили се и организирали общ заговор срещу августейшата!

Скроили сатанински план, на който би завидял и надареният с най-богато въображение драматически писател. Устроили една великолепна клопка и на греховната императрица, и на слабоумния ѝ съпруг.

Историята, която ще разкажем, е толкова невероятна, че човек може да се запита:

— Но възможно ли е да съществува толкова глупав мъж и толкова зашеметена от похотливост жена, та да паднат в ка̀пана като мишки?

Последният любовник на Месалина — а като последен, и... най-добър! — бил един красив, очарователен и силен млад мъж. Произхождал от аристократично семейство и предстояло Клавдий да го направи консул. Казвал се Гай Силий.

Този млад човек влизал и излизал свободно от покоите на императрицата. Идиотът Клавдий виждал това непрекъснато сновене вън-вътре из спалнята на жена си, но... не му минавало нищо лошо през ума!

— Хайде бе! Обикновени работи са това! — казвал си той. — Просто едно приятелство!

Но по едно време тази твърде голяма интимност на разпасаната му съпруга с красивия млад мъж почнала да не му се харесва много-много, и то не защото ревнувал, а защото се боял за живота си. Познавал жестоката амбициозна и похотлива природа на жена си. Познавал и дворцовите порядки — близките да се избиват един друг; дете, майка, баща, мъж, всички се избивали помежду си! И затова се страхувал да не би двамата „приятели" да си опекат работата и го очистят било с отрова, било с нож, за да му вземат трона.

Най-сетне! Идиотът-император помислил веднаж поне правилно! Разбрал, че „приятелят" на жена му не би могъл да бъде и негов приятел!

По това време в Рим се било разпространило едно анонимно пророчество, че „през тази година щял да умре мъжът на Месалина". Може би това пророчество, съобразно изискванията на „войната на слухове", водена нашироко в Рим, да е било разпространено от най-главните заговорници, Агрипина, Палас и Нарцис! Така или иначе, но те не пропуснали изгодния случай да се възползуват от пророчеството.

Съобщили на императора:

— Така и така, в Рим се е разпространило това пророчество: „Тази година ще умре мъжът на Месалина!"

— Какво?! — възкликнал тъпият монарх, като треперел цял от страх. — Ще умра аз?

Клавдий повярвал на пророчеството. Така ставало в онези години на упадък не само на Рим, но и на Гърция. Хората не вярвали на очите си, но вярвали на пророчества. Гадателите, вълшебниците и астролозите имали златна работа. Защото суеверните хора от онова време, простолюдие и аристокрация, можели да приемат, че Природата греши, но прорицателите — никога!

Изплашеният Клавдий запитал:

— Ами какво да правя тогава?

Тъкмо този въпрос очаквали и двамата заговорници. Нарцис имал вече готов отговор:

— Да престанеш да бъдеш временно, за една година, съпруг на Месалина!

— Ами тогава кой ще... умре на мое място?

— Онзи, който ще заеме мястото ти до Месалина. Пророчеството ще се сбъдне именно за него.

Клавдий се почесал по главата.

— Ама трябва да се ожени за нея с всички формалности.

— Да! С всичките формалности, но само формално!

— И как ще стане това?

— Ще намерим някой млад човек, да речем Гай Силиций, и ще го принудим да се ожени за Месалина. Няма да посмее да откаже. Нито пък и ще му обясним защо. До края на годината ще умре, жертва на предопределението. И тогава ще вземеш отново... вдовицата му.

— Много хитро намислен удар! — забелязал Клавдий. — Но неприложим. Първо, обичам жена си много и не мога да понеса... друг да се докосне до нея! Сетне, майка е на двете ми деца! И най-после, и тя самата няма да се съгласи да се разведе със съпруга си император, за да вземе един бъдещ консул!

Нарцис се засмял.

— Но тя няма да научи това. Ще вземем мерки да не го узнае:

— Не разбирам.

— Няма да ѝ кажем нищо. Ти ще подпишеш брачния ѝ договор със Силий. Няма да кажем нищо нито на Месалина, нито на Силий. Тайната ще я знаем само ти и ние. Но така или иначе пред закона и боговете съпруг на Месалина ще бъде Силий, докато умре... Сиреч само за няколко месеца!

Клавдий бил във възторг. Като всички ограничени хора, които разполагат с голяма политическа или икономическа власт, Клавдий обичал софистиката и формализма. И подписал брачния договор. Ударил му и печата си. Оттук нататък смъртта трябвало да зареже него, Клавдий, и да гони другия съпруг, законния! И старикът търкал предоволен големия си корем, задето се отървал от смъртта и я прехвърлил върху един... невинен! Впрочем, както казахме, той не понасял твърде много този „невинен“, защото влизал и излизал от спалнята на императрицата, сякаш и спалнята, и императрицата били негови!

Получило се следното комично положение — Месалина и Гай Силий мамели Клавдий... законно! А Клавдий продължавал да се мами, че той мами двамата невинни, които нямали никаква излишна връзка помежду си, тъй като не знаели, че са женени. И когато Месалина деляла със Силий императорското брачно ложе, считала, че прелюбодействува, а в същност упражнявала „произтичащите от закона съпружески права"!

За заговорниците обаче това не било театрален фарс, а политически заговор. Целта на този заговор не била да се спаси животът на стария Клавдий, а да се очисти опасната императрица. И ето с каква сатанинска жестокост тласнали фарса към трагичната му развръзка.

След като подписал брачния договор, Клавдий, съвсем законен ерген вече, решил да избяга за малко от Рим и от царските си неприятности и да прекара няколко седмици в Остия, пристанището на столицата.

Било октомври месец. Бъчвите с новото вино скоро щели да бъдат отворени. Взел със себе си и две жени с по-леки нрави, за да го забавляват в уединението му.

Обаче щом заминал, Нарцис отишъл при Месалина и ѝ показал брачния ѝ договор със Силий.

— Великият ти съпруг те отстъпи от добрина на по-млад и по-силен от него мъж. И най-вече по твой вкус. Императорът, нали знаеш, е вече стар и болен. Разочарован е от всичко. Много е вероятно да наследите, заедно с младия си съпруг трона му, и то много скоро.

Няма съмнение, че този сатана Нарцис ѝ дал да разбере, че не е чак толкова нужно да чакат естествената смърт на старика . . .

Нарцис, както вече казахме, дал на Месалина да разбере, че с малко нейна „помощ" Силий би могъл да замести Клавдий на трона, както го бил заместил и в леглото.

Месалина не била нито глупава, нито искала да я молят много за тази работа. Независимо дали била вече сама помислила за това, тя възприела с възторг тази идея. И най-вече се зарадвала, когато разбрала, че Силий не бил вече някакъв незаконен любовник, а законен неин съпруг и любовник! Очарователният, младият, буйният Силий!

Но макар че се зарадвала на узаконяването на връзката си, все пак много се засегнала от обидата, която Клавдий ѝ нанесъл — да се разведе с нея и да я омъжи за друг, без да я пита! И решила да си „отмъсти".

Как?

Възнамерявала да вдигне бунт срещу императора, докато отсъствувал от Рим — това било много изгоден случай. Щом очистела старика, смятала да качи формално на престола сина си Германик, а фактически тя и Силий да вземат в ръцете си цялата царска власт като императорски наместници и регенти на непълнолетния владетел!

И за да ускори нещата, отпразнувала публично и официално брака си със Силий в Рим, а за да придаде политическо значение на този брак, устроила богати угощения за всички римляни — сенатори, управници, войска и народ! Хората се разсипали да ядат и да пият!

Когато Клавдий научил новината в Остия, просто загубил и ума и дума! Загубил и малкото ум, който имал! Усещал как империята му се изплъзва от ръцете!

И тогава онзи сатанински Нарцис се отправил бързо за императорската вила в Остия и се представил на Клавдий.

– Ако не действуваш светкавично, отиде ти тронът!

— Ами какво да правя сега аз горкият?

— Дай ми командуването на преторианците и за двайсет и четири часа ще задуша бунта още в зародиша му!

Тъпият и изплашен Клавдий веднага подписал назначението. И тогава тройката Агрипина, Нарцис и Палас не седнали да си губят времето. Хванали Силий и го убили. По този начин пророчеството се сбъднало. Мъжът на Месалина умрял през определената година — и, естествено, Клавдий бил спасен. След Силий бил редът на Месалина. И още преди влюбеният старик Клавдий да свари да ѝ прости, те я заловили и я убили. А на загубилия ума и дума Клавдий казали:

— Самоуби се!

Всичко това прилича на роман или на фарс. И все пак това е самата история. И то историята не на неколцина души, а на света — на римския свят от императорската епоха.

А сега няма да бъде безинтересно да дадем една картина на женските нрави в Рим през първия век от нашата ера.

Месалина не била най-лошата жена в Рим, както пък и Тиберий, Калигула и Клавдий не били най-лошите мъже! Повечето мъже и жени от аристокрацията били като Калигула и Месалина. Тон на цялата тази поквара давала безотговорната, безконтролната и абсолютна диктаторска власт на пожизнения император. Покварата започвала от Палатинския хълм, спускала се към богаташките къщи на патрициите и оттам се разливала по площадите, сред народа, и повличала във водовъртежа си мъже и жени.

В онази епоха най-честите занимания на жените били изневярата и отравянето — незаконна любов и отравяне на „враговете“. И тези най-главни занимания на жените били съпроводени с невиждан разкош, пиянства, политиканство, писателстване и... магии!

Старият тип на римска матрона, представен ни в такава „съвършена“ форма от една великолепна жена на „свободното общество“ (големият С. Васис така преведе respublicam на римляните), Корнелия, майката на двамата народни борци Тиберий и Гай Гракх, вече не съществувал.

Жената, която си гледала само къщата, жената, която предяла, тъчела, шиела и се грижела за възпитанието на децата си, вече не съществувала. Сега жената била излязла на пияцата. Повече или по-малко всички били неверни и не се поколебавали да извършат престъпление било от ревност, било от интерес, политически или материален.

Необузданото имперство на Рим с неговите безконечни завоевателни войни, това имперство, което укрепнало след втората пуническа война, имало за последица всеобщото покваряване на завоевателите, изчезването на „старата римска добродетел“ и разпадането на семейството.

Военният авантюризъм подсилил вродената суровост и безчовечност на римлянина, както също така подсилил и джоба му с леко придобити богатства. Грабежът, поробването, убийството, купуването на съвестите и длъжностите, се установили като най-обичайни средства за трупане на пари. Нито Юлий Цезар, нито Октавиан могли да избегнат този основен закон. Дори го надминали!

Тези войници авантюристи отсъствували понякога с години от дома си. Можели да се завърнат при семейството или богати, или сакати — или въобще да не се завърнат. Смъртта от меч или болест, или пък пленничеството била обща съдба и на победители, и на победени.

Дългогодишното отсъствие на „главата на семейството" от дома му имало за последица прехвърлянето на властта от мъжа на жената. Но заедно с властта в семейството жената поела и властта над себе си. Почнала да устройва живота си така, както намирала за най-добре. И се грижела за себе си, колкото се може по-охолно.

Така изневерите и разкошът сред жените в Рим взели големи размери. Но имало още една причина, която способствувала за отклоняването на жената от правия път. Мъжкото население намаляло много поради войните, така че мъжете не търсели чак толкова жените, и тъй като не всички жени можели да се омъжат, то те неизбежно ставали плячка на мъжете. По този начин старият патриархален бит на омъжената римлянка изчезнал.

Когато мъжете се завръщали в родината си от война, самите те били съвсем променени, както и жените им. Сиреч мъжете били отвикнали от семейния живот и навикнали да намират любовта извън дома си. И така продължавали незаконните си връзки, и то по най-грозния начин, а жените им пък не приемали по никакъв начин да се откажат от властта в семейството, нито да ограничат любовната си свобода! Не искали да променят начина си на живот, да отвикнат от това, на което били навикнали.

И така съпрузите живеели и развратничели всеки поотделно. Разводите се увеличили, докато преди това почти не съществували. Когато Емилий Павел, на когото цял Рим се възхищавал и считал за образец на семеен човек, се развел с жена си, и когато и самият Цицерон, грижливият, чувствителният и нерешителният „светски човек“ се разделил с жена си, за да се ожени за друга, съвсем млада и много богата, това вече говорело много лошо за нравствената основа на семейната връзка. Бракът бил сериозно разклатен.

Римлянките, които някога не обичали разкоша, сега ламтели за него. А когато жената иска, казва една поговорка, и дяволът иска! Съществувал един закон, законът на Опий, според който разкошът бил забранен за жените — закон стар два века! Е, значи, тъкмо този закон жените успели да премахнат!

Така че покварата на императорския Рим не е плод на епохата, а нещо много по-старо и по-дълбоко! Само че през епохата на империята злото взело големи размери.

Заедно с чуждите, ограбените богатства, в Рим били пренесени и нравите на другите народи, които били по-цивилизовани от римляните. И най-вече гръцките нрави. Така в Рим възникнала нова мода, „елинизмът“, нещо подобно на това, което днес наричаме „парижка мода“. Съгласно тази мода, „елинизма“, жените в Рим получавали по-голямо образование, учели музика, пишели стихове, ходели на театър, месели се в политиката и се явявали като адвокати в съдилищата.

Както се създал типът на „модерната жена“ в императорския Рим, така се създал и типът на „модерния мъж“. Не само жените, но и мъжете се стремели да подражават на гръцките нрави и да водят гръцки начин на живот — modo greco.

В страниците досега срещнахме доста много известни римляни, които говорели и пишели на гръцки. Всички мъже и жени, които знаели гръцки, се наричали „образовани“ хора. И тъй рамо до рамо с cultum puerum — образования младеж, вървяла и culta puella — образованата девойка. Образованието им било колкото се може по-гръцко.

Но тази гръцка култура била нещо чуждо и пришито към римската цивилизация. Грубите нрави на римляните, „националните нрави“, не можели така лесно да се изгладят. Така че римляните вземали само фасадата на гръцката култура, външния ѝ блясък. Съдържанието на тази култура не могло да проникне в дълбините на суровата душа на Ромуловите потомци.

Впрочем културата, на която римляните подражавали, била „елинистичната“ култура от епохата на упадъка на гърците, и най-вече александрийската — конвенционална и превзета. Културата на Азия от VI век и културата на Атина от V век пр. н. е. били твърде далечни за римляните. Духът, дълбочината, простотата, хармонията и човечността на класическото изкуство, култура и мисъл на гърците принадлежало безвъзвратно на миналото.

Гръцката просвета, гръцкото образование за повечето римляни от аристокрацията било един вид провинциален снобизъм.

Ювенал обвинява жените от онова време, че дори в най-съкровените мигове на интимния си живот, в най-пламенните минути на любовните ласки, въздишали на . . . гръцки:

— Ах, живот мой!

— Ах, душа моя!

След като компанията Агрипина, Нарцис, Палас убила Месалина, племенницата на Клавдий, Агрипина, поела святото задължение да се грижи и утешава брата на баща си, слабоумния си чичо император. Впрочем алкохолизмът, чревоугодничеството и властолюбието увеличили вродената му глупост, а сега нараненото му сърце не му давало възможност да събере и малкото си ум.

Съобразителната, хладнокръвна, жестока и двулична Агрипина умеела да обуздава страстите си, да възпира чувствената си природа и да прикрива безнравствеността си. Умеела да се представи за въздържана, морална, целомъдрена и покровителка на добродетелността и в очите на стария си чичо, и в очите на консервативната римска аристокрация. И с лицемерието си — лицемерието на основателя на династията, Август! — тя успяла да спечели уважението и поддръжката на всички онези, които мечтаели за възвръщането на старите нрави.

И така Агрипина застанала начело на „консерваторите“, както някога Август се обявил против „модерните“, поддържани след това от Калигула, сега от Клавдий, а по-късно — от Нерон.

С вниманието си, с грижите си, с престореното си вълнение Агрипина успяла да омотае стария глупак. И накрая му станала толкова необходима, че се оженил за нея. Направил я „Августа“. От този момент нататък фактически тя почнала да царува, още повече, че била по-способна от Месалина, а по-късно на трона щял да се възкачи синът ѝ — Нерон!

По времето, когато се омъжила за Клавдий, Агрипина била на 34 години, той на 59. От първия си брак със зловещия Гней Домиций Ахенобарб имала един разглезен хлапак — Нерон. Клавдий също така имал две деца от Месалина — Британик и Октавия. За да може потомъкът на Клавдий, Нерон, за изяде децата на... баща си, трябвало да бъде осиновен. И сатанинската Агрипина успяла да накара стария да осинови сина ѝ.

Е, вече оттук нататък работата си вървяла сама. Щом като Нерон станал законен син на Клавдий, можем да очакваме, че всичките му близки роднини ще бъдат очистени.

НЕРОН

37—68 Г. ОТ Н. Е.

Разтваряме широко двете крила на вратата на Историята, за да влезе, държейки кормилото на света и китарата на Аполон, „звярът“ от Апокалипсиса, коронованият майцеубиец, братоубиец и кръвосмесител, „Аполон и Хелиос“ — Нерон Клавдий Цезар Друс Германик.

Той е гордостта на аристократичния Рим, върхът на неговите „добродетели“, цветът на „цивилизацията“ му.

Нерон дошъл на бял свят наопаки, сиреч не с главата напред, а с краката. Това било счетено за лошо знамение. Трона си взел чрез убийство — майка му Агрипина, отровила своя чичо и мъж Клавдий със съдействието на сина си.

Тъй като бил голям чревоугодник, Клавдий много обичал редките мезета. След като осиновил Нерон и нямала вече нужда от стария, Агрипина му поднесла едно ястие, което Клавдий много обичал — гъби. Но добрата му съпруга се погрижила гъбите да бъдат отровни. И тъй го изпратила без навло на другия свят. Човекът, който живеел само чрез корема си и за корема си, умрял от корема си.

Първата работа на Агрипина, след като мъжът ѝ издъхнал, била да затвори Британик в една от стаите на двореца, за да не ѝ създаде неприятности. Той можел да се яви като законен наследник на престола.

Трябвало първо синът ѝ Нерон да бъде провъзгласен за император от преторианците, а сетне Сенатът да утвърди свършения факт. Затова именно заключила Британик — да не би да се измъкне и превари да отиде първи при преторианците и Сената.

Така и станало. Преторианците провъзгласили Нерон за император, а Сенатът утвърдил този избор. И така надеждният шестнайсетгодишен младеж, който имал желязно здраве, солидно образование и всички пороци на Ахенобарбовия и Юлияновия род, станал император на 13 октомври 54 година.

Но работите не се развили така бързо, както ги разказваме.

Много интересен е новият зловещ фарс, който Агрипина изиграла в този случай и който е не по-малко сатанински от другия — изигран съвместно с Нарцис и Палас за сметка на Клавдий и Месалина.

Клавдий, благодарение на усърдието на съпругата си, заминал за другия свят на 12 октомври. Агрипина се погрижила да запази смъртта му в тайна. Никой да не узнае за нея!

Когато на следния ден слънцето изгряло над световната столица, Клавдий си почивал неподвижно в леглото. Спокойствие царяло в двореца и в града. Никакво движение не се забелязвало по коридорите на императорските палати. Бурий, началникът на преторианците, бил поставил стражи на всички изходи.

Тогава оповестили, че височайшият владетел е тежко болен и никой не бива да го безпокои. Агрипина и останалите заговорници пратили писмо до Сената — който се събирал същия ден, — с което молели „patres conscripti“ да дадат нареждане на консулите и на жреците да отправят молитви към вечните богове за здравето на височайшия господар, за бързото му оздравяване!

А той бил още от предния ден покойник!

И за да не се породи никакво подозрение, че нещо изключително се е случило на Палатинския хълм и на света, изправили мъртвеца и го подпрели седнал с възглавници, нашарили лицето и устните му с ярки бои и поканили една театрална трупа да даде представление в стаята на „болния", за да го поразвлече, тъй като бил много притеснен, горкият.

Артистите влезли в стаята и почнали да танцуват и да пеят пред леглото. А „болният" ги гледал с широко отворените си стъклени очи. В един ъгъл на стаята свирел оркестърът — зурни, китари, цимбали и тъпани — леки и весели мелодии, за да повдигне настроението на ... умрелия!

Предаността му съпруга час по час се приближавала до него, навеждала се над лицето му и го запитвала мило с най-нежната си усмивка на уста:

— Доволен ли си?

Подобна комедия се разигравала и по улиците. Час по час дворцови служители залепяли по стените „бюлетини" за развитието на болестта на императора и осведомявали обществеността, че организмът на височайшия владетел на света се бори храбро с болестта.

Тази комедия продължила от сутринта чак до обяд, за да има време, както вече отбелязахме, убийцата Агрипина да подготви провъзгласяването на сина си за император от войската и утвърждаването на този избор от Сената.

До обяд Нерон станал император. И когато вечерта дежурният офицер се явил при новия господар на света да поиска нощната парола, щастливият император, който знаел кому дължи престола си, отвърнал:

— „Най-добрата майка!"

Той бил среден на ръст, казва ни Светоний, кожата му обсипана с лунички, тялото му нечисто, косите му кестеняви, а чертите му, взети поотделно — по-красиви от физиономията му.

Имал сини и късогледи очи, дебел врат, голям корем, тънки крака и желязно здраве. Въпреки крайните си злоупотреби във всяко отношение, почти никога не легнал болен. Само три пъти през живота си се почувствувал неразположен, и то много леко, така че не престанал нито да яде, нито да пие.

Не отдавал никакво значение на облеклото си. Представял се пред хората с кърпа на врата, без колан и бос.

Това е външният му портрет. Ала и вътрешно не бил по-различен. И вътрешно бил нечист, нехаен, безсрамен. Имал обичай да казва:

— Никой не е чист. Но всички крият това. А аз не го крия . . .

И така Нерон развратничел и вършел престъпления без никакви задръжки и предпазливост, и без лъжливи основания за пред очите на хората. Но и поданиците му не били по-добри от господаря си. Само че не били императори, сиреч безотговорни, неприкосновени и свещени, та по такъв начин да могат да вършат мерзостите си така открито, както императора им. Не всеки би могъл да има подобна „свобода“, в същата степен!

Нерон притежавал по рождение всички пороци на Юлиянския род чрез майка си и тези на Ахенобарбовци — чрез баща си. Бил жесток, безнравствен, маниак, разсипник и артист.

През първите години на царуването си се стараел да прикрива слабостите си, докато се закрепи на трона и спечели любовта на народа като „благ господар“. Щом се възкачил на престола и почнал щедростите. Раздал по 400 сестерции на всеки гражданин; намалил данъците и възнагражденията на доносчиците. По такъв начин, от една страна, облекчил народа, защото именно той плащал данъците, а от друга, задоволил и аристократите, защото доносите засягали най-вече тях.

Младият император бил луд за жени и зрелища — нали бил юноша още. И като всички свои предци имал слабост към литературата и изящните изкуства.

През неговото царуване цялата аристокрация гуляела. Императорът давал тон. Синът на Агрипина застанал начело на „модерните“, на гуляйджиите от покварената младеж, които презирали всякакъв нравствен принцип и най-вече — героичното минало на републиката.

Смятал се за голям поет, за голям трагически актьор, за голям състезател на надбягване с колесници и голям борец. Но най-вече — за голям певец. Не се стеснявал да се явява пред очите на поданиците си в публичните състезания и да се домогва с всички средства до венеца на победителя — със заплахи, с подкупи, с организирани платени клакьори. Борел се, пеел и се надбягвал с колесница с всички.

Докарал от Александрия специалисти организатори на клакьорите. Обучил пет хиляди яки плебеи — научил ги как да ръкопляскат силно. Поставил ги „под заповедите“ на аристократи от най-висшата обществена прослойка — конниците, и ги пръскал из целия театър, за да дават сигнал за ръкопляскания на предварително определени сцени от представлението. И при всеки отделен случай ръкоплясканията имали различен ритъм.

Нерон пял за първи път в Неапол. Защото там имало много гръцки колонисти, а също така и търговци и моряци от Александрия, които разбирали от изкуство и щели да му ръкопляскат. Той бил прав. След този първи опит, престрашил се и решил да отиде в Гърция, за да покаже таланта си и там.

— Само гърците разбират от изкуство и състезания — казвал той.

И действително Нерон вземал твърде на сериозно многобройните си дарования и изкуството си. Смятал, че много по-голямо нещо е да си човек на изкуството, отколкото да си император. Затова имал обичай да казва:

— Ще се откажа от трона, за да се отдам на изкуството!

Или:

— Ако някога загубя трона и богатството си, ще преживявам от . . . китарата си!

И тъй като бил, значи, голям музикант, поет, актьор, водач на колесница и борец и единствено гърците ценели изкуството и телесната сила, решил да отиде в Гърция, за да „пожъне лаври“.

През есента на 6-а година взел със себе си много от своите царедворци и голям брой обучени клакьори, качил се на кораб и потеглил за Гърция.

Спрял първо в Касиопе на остров Корфу, където пял пред народа и бил възнаграден с бурни ръкопляскания от тогавашните корфуанци, които си били доста изпатили преди немного години от Антоний и Октавиан. След това се отправил за западен Пелопонес и отишъл в Олимпия!

Кой? Господарът на Гърция!

И заповядал големите панелински игри да се състоят още същата година, за да участвува в тях! А сетне взел да обикаля из всички по-големи градове на Пелопонес — пеел и всеки път обирал лаврите!

След всяка победа на императора глашатаят извиквал:

— Императорът Нерон спечели наградата в това състезание за слава на римския народ и на света, който принадлежи нему!

Щом като светът имал такъв господар, а римският народ такава слава, човешкото достойнство било излишно — а и Нерон го бил потъпкал.

Той останал толкова доволен от приема, оказан му от гърците в Пелопонес и от безбройните лаврови венци, които спечелил, че в Коринт, където се провеждали Истмийските игри, за да изрази благодарността си към пелопонесците, извикал със силния си глас пред насъбраното множество:

— От днес обявявам Ахайя (Пелопонес) за свободна!

Това означавало, че отсега нататък пелопонеските градове нямало да плащат данък на императора.

Но такава свобода, дадена от един щур човек само защото така му било скимнало в момента, нямала стойност. Защото някой друг щур би могъл по-късно да я̀ отнеме. Така и станало. За жалост, от опита на вековете, дето има една дума, знаем, че свободата не се подарява — тя се извоюва.

Това орезиляване на императорското звание, това разточително пръскане на пари, се харесвали на римския народ, който искал само безплатно хляб и зрелища.

Но разните убийства на Нерон, които ще разгледаме след малко, ограбването на имуществата на богатите и разпуснатите му нрави, били добър предлог за враговете му, който те използували за да подготвят падането му. Впрочем той отсъствувал дълги месеци от столицата, нещо, което дало възможност на враговете му — сиреч, на претендентите за трона — да действуват тайно срещу него.

Наричали го безсъвестно чудовище, което иска да бъде равно на Аполон в музиката, на Хелиос в надбягването с колесници и на Херкулес в борбата!

Той бил толкова изкуфял, че когато се завърнал в Италия, отрупан с лаврови венци от победите си в Олимпийските, Истмийските и Немейските игри, събарял част от стените на всеки град, в който влизал, защото такъв обичай имали гърците, та сринал дори и стените на Неапол и Рим. А народът пощурявал от възторг, че има за император такъв левент, песнопоец и пехливанин!

Буйна, необуздана и покварена природа, Нерон не се отдал изведнъж на всичките си слабости и пороци, сиреч, още щом се възкачил на престола, а полека-лека и малко по-малко, както казва Светоний. „И никой не бива да се съмнява — пише Светоний, — че тези слабости на императора не се дължели на възрастта му, а на характера му."

Когато се мръквало, слагал си шапка и фалшива брада и излизал с компанията си, с „неподражаемите", по улиците, както Месалина, когато се мръквало, слагала си руса перука, намятала се с широк плащ и отивала в бардаците.

Заедно с компанията си императорът влизал в народните кръчми; там всички се напивали, трошели каквото им попадне и . . . крадели!

При едно от тези нощни скитания на Нерон с компанията му из сокаците на Рим шумните младежи веднаж срещнали един сенатор с жена му. Тайфата закачила съпругата му. Сенаторът, който бил силен човек, сграбчил императора и го направил на пух и прах. За малко не му изкарал едното око. Този случай накарал Нерон да поумнее и да прекъсне този род шеги, за да прави . . . още по-лоши!

Но нека спрем за малко тук, за да си спомним за „най-добрата майка", майката на Нерон. Агрипина съвсем не турила на трона сина си, за да управлява той, а самата тя — да трупа пари (била страшно сребролюбива!), и да развратничи. Защото сега, след като постигнала целта си да направи сина си император, Агрипина пратила по дяволите цялата си фалшива добродетелност, зад която някога се прикривала, за да спечели уважението на аристокрацията и народа за себе си и за сина си — хората биха казали, че каквато е майката, такъв е и синът! — и го ударила на любов!

Но, за да подсили моралния си авторитет, а така също и авторитета на младия император, успяла да издейства Сенатът да обяви мъжа ѝ за бог! Тогава всеки би казал:

— Каква велика, каква знаменита... съпруга!

Но и това не било достатъчно. Поискала да издигне храм на ... бог Клавдий.

Но младежите от онази епоха, а пък и самият Нерон, не вярвали на богове. Смеели се и се присмивали на Агрипина, задето обожествила ... малоумния си съпруг! Нерон и компанията му се смеели и се подигравали и с покойния Клавдий.

— Представяш ли си как слабоумният и треперящ Клавдий ще се представи на другите богове като равен с тях!

И тогава учителят на Нерон, Сенека, седнал и съчинил една сатира, „Отиквяване“, която била прочетена на римската тълпа през време на Сатурналиите, твърде разпуснати празненства, които ставали всяка година на 16, 17 и 18 декември.

Тук ще дадем кратко съдържание на тази сатира, която е остроумно и хубаво написана и представлява един от шедьоврите на римската литература, защото от нея научаваме много неща за психологията и манталитета на римската аристокрация от I век на нашата ера.

Сатирата почва със смъртта на Клавдий — как старикът бере душа в леглото си. Край него е застанала Клото, орисница, която отрязва с ножица нишката на живота. Хермес я пита:

— Защо не режеш нишката?

— Защото има още много народи, които чакат да получат права на римски граждани.

Но Хермес настоява и Клото — кръц! — отрязва нишката. И Клавдий веднага застава пред небесните врата, а боговете, като го виждат, се смайват.

— Кой е този старик с бели коси, дето си влачи краката, дето главата му се люшка наляво-надясно, а езикът му заеква и съска като език на тюлен?

Изпращат отракания Херкулес да поговори с него. Херкулес му заговорва на гръцки. Но Клавдий, както и цялата римска аристокрация, знаел отлично да говори и пише на гръцки.

— Прочели ли сте моите произведения? — пита Клавдий, зарадван, че и боговете знаят гръцки.

Херкулес се учудва. И тогава богиня Терма — Сенека избягнал да спомене за отровата, която Агрипина дала на мъжа си — обяснява на Херкулес:

— Този е един идиот!

Клавдий се ядосва:

— Заповядвам да обезглавите тази арогантна личност!

Но никой не се помръдва.

И тогава Клавдий разбира, че грубостта не минава пред гръцките богове, че боговете не са... освободени роби, които изпълняват безропотно заповедите му, и започва да им се подмилква. Ала обожественият Август не желае боговете да приемат в своя кръг един идиот и убиец.

— Тоя не може да каже две свързани думи. Избил е стотици хора. Не е достоен да стане бог.

Кой ще му се кланя на него? Кой ще вярва в него? Ако направите бог един такъв субект, тогава никой смъртен няма да ви счита вече за богове!

— Отведете го в Ада! — заповядват другите богове.

Хваща го тогава Хермес под ръка и поемат пътя към Ада. Този път минавал над Форума в Рим. Поглежда Клавдий отгоре, отвисоко и вижда, че римският народ танцува от радост и възторг.

— Какво става тук? — пита Клавдий.

Двамата пътници се спират да погледат зрелището. И чуват как радостни . . . оплаквачки нареждат:

— Оплаквайте героя, който съдеше и отсъждаше, след като изслушваше само едната страна, или дори никого! Оплаквайте го стихоплетци (poetae minores), защото кой ще ви чете в бъдеще?

Клавдий изпада във възторг, когато чува тези венцехваления . . . но Хермес го побутва:

— Върви!

И го отвежда насила в Ада. Пред вратата на Ада Клавдий вижда Цербера и се уплашва. Това черно триглаво чудовище не прилича никак на неговото малко домашно кученце. Но все пак събира целия си кураж и извиква:

— Аз съм Клавдий! Аз съм императорът Клавдий!

Скоро се появяват Месалина и Нарцис, а зад тях всички жертви на покойната императрица и покойния император.

— О! Любимите същества! — извиква Клавдий. — Как я карате тук?

Но един демон от Ада го прекъсва гневно и му казва:

— Представи се бързо на Аяк (един от тримата съдници на Ада).

Там за голямо свое изумление Клавдий чува, че го обвиняват в убийството на 30 сенатори, 315 „конници“ и безброй хора от народа.

Клавдий се опитва да се защити, но съдът не му позволява. Осъжда го, без да му даде възможност да се защити, точно както и той е осъждал своите поданици, без да ги изслушва. И го осъжда да разбърква вечно зарове във една кожена чаша без дъно!

Но в този миг се появява Калигула.

— Къде го водите? Той е мой слуга! Хиляди пъти съм го ритал по задника!

Тогава Аяк предава Клавдий на Калигула, който го назначава за писар на един свой освободен роб.

Тази сатира страшно разгневила Агрипина и я настроила срещу Сенека и Нерон. Това осмиване на съпруга й, когото и самата тя считала за идиот, това опетняване на обожествяването на императорите било опасно за авторитета на върховната власт.

Знаела, че съпругът й е извършил много убийства заради нея. Следователно сатирата осмивала и самата нея. И навярно Агрипина направила много остри забележки на лекомисления си син — и не само това било причина за неразбирателството между властната майка и гуляйджията император.

В началото на „кариерата“ си Нерон гледал твърде несериозно на ролята си. Оставял майка си да управлява, а той само гуляел — хлапашка му работа! Бил, значи, човек на плътските наслади! Още в детската си възраст бил много впечатлителен. Веднаж му се случило да види как конете на една кола се подплашили и робът, който ги карал, загинал. Нерон почнал да трепери и да плаче. А майка му, тигрицата Агрипина, изтичала при него и го дръпнала рязко.

— Не те ли е срам — казала му тя — да се страхуваш от такива неща и дори да . . . съжаляваш един роб?

Полека-лека обаче почнал да осъзнава силата и на титлата, и на волята си. И най-вече почнал да разбира необходимостта от жестокост. Защото има историци, които искат да оправдаят жестокостта на Нерон. И може би до известна степен имат право. Ако не бил по природа звяр, то трябвало да стане такъв. Защото като се почне от майка му и съветниците му и се стигне до последния му войник, всички били зверове.

Колкото повече растял на години императорът, толкова повече растели и пороците му, на които абсолютната му власт давала широки възможности за развитие. И най-главното — престанал да крие пороците си! Нито имал нужда да ги крие, нито пък и другите ги криели!

Сядал на масата на обяд и ставал в полунощ от нея. И пръскал несметни суми, за да задоволи гастрономическите си прищевки. За едно ястие, приготвено с мед, казва Светоний, Нерон похарчил четири милиона сестерции.

Събирал огромни суми пари — но както ги събирал, така и ги прахосвал. За да унищожи враговете си, сиреч, за да обсеби имуществото им, след като ги убие, използувал клеветници. За всяка тлъста жертва, предадена на Нерон, клеветникът получавал, както ни съобщава Светоний, пет милиона сестерции.

Това е може би твърде преувеличено, но така или иначе, Нерон просто пръскал с две ръце парите си.

— Само когато разточителствувам, чувствувам, че съм император — имал обичай да казва той.

За да задоволи манията си да харчи, построил ,Златния дворец", с многобройни пристройки и просторни градини, така че императорската резиденция представлявала цял град. Отвътре стените били позлатени и украсени със скъпоценни камъни и седеф. „За да си представите разкоша на този дворец — казва Светоний, — достатъчно е само да ви кажа, че в преддверието имало една статуя на Нерон, висока 120 стъпки, и че галериите на двореца, с три реда колони, имали дължина една миля!" И когато най-сетне завършили строежа на този дворец от „Хиляда и една нощ", Нерон застанал пред него и казал като актьор, какъвто си бил:

— Сега и аз имам къща като... хората!

Разбира се, разноските плащал народът на Италия и на провинциите от трите континента. Цялата империя се прегърбила от данъци, за да може разглезеният император да живее и той като... човек! След като изпразнил държавното съкровище и собствената си каса, той поставил в действие познатите средства на всички римски пълководци, диктатори и императори — жестоко облагане с данъци на народа и конфискация на имуществата на богатите. Избивал един след друг най-заможните граждани, за да обсебва всичко, каквото имали, като при най-незначителен повод ги обвинявал в „обида на величеството", сиреч на свещената особа на императора. И накрая ограбил от храмовете всичките им дарове.

В тази му дейност най-добри негови сътрудници били доносчиците и отровителките. Легендарната в ония времена отровителка Локуста била най-голямата „придворна доставчица". Нерон ѝ подарил къщи, обезпечил я за цял живот (освободил я от данъци) и ѝ дал ученички да ги научи на изкуството си — та то да не изчезне, когато преподавателката умре!

Със съвестната помощ на Локуста, Нерон отровил „брат“ си Британик (син на пастрока му Клавдий), за да предпази трона от евентуални претенции на малкия. И накрая поставил хора, които да убият собствената му майка, Агрипина. Но струва си да си направим труда да опишем, естествено, колкото се може по-кратко, това майцеубийство.

Но защо решил да убие обичната си майка? Защото почнала да му дотяга с намесата си в правата му, със сръдните и натякванията си, че е неблагодарен, тъй като на нея дължал трона си, и със заканите си, че ще избие всички — учителите му, Сенека и Бурий, и дори и него самия! Майка му най-вече искала да го задържи да не се плъзга по наклона на безнравствеността. Нерон бил женен за дъщерята на пастрока си Клавдий и на Месалина, Октавия, която, макар и хлапачка на години — понеже императорът я пренебрегвал! — намерила начин. сред хилядите мъже в двореца да не пренебрегва себе си, като истинска дъщеря на майка си.

Междувременно Нерон го бил ударил съвсем през просото, без никакви задръжки и без никакво чувство за мъжко достойнство, както някога правел и основателят на династията Юлий Цезар. Дружел с артисти, хора на изкуството и с най-различни други личности. След като се наситил на всичко, Нерон пожелал да има някоя от весталките, сиреч една от жриците на богиня Веста, девойки, произхождащи от аристокрацията и дали обет да останат девствени цял живот — в противен случай ги наказвали със смърт, като ги заравяли живи. Нерон престъпил обичая, без обаче да последва наказание за жрицата.

След това изведнъж се влюбил силно в една млада и много красива робиня, гъркинята Акте. Първата му мисъл била да се разведе с Октавия и да се ожени за Акте. Мразел жена си, защото била дъщеря на Месалина, която искала да го убие, още когато бил дете. Мразел и се страхувал от Октавия. Все пак Сенека го възпрял да не извърши някаква прибързана безразсъдна постъпка и го посъветвал да даде Акте на приятеля си Еней Серенна, който да се представя като любовник на Акте и източник на всичките ѝ скъпоценни украшения, имоти, вили и роби.

Но проницателната Агрипина не се измамила.

Тя не само се страхувала, че губела своята власт, че нейното влияние върху сина ѝ бивало изместване от влиянието на една робиня, но и ревнувала! Защото Агрипина се мъчела с всички средства да държи в ръцете си своя син. И затова не се поколебала самата тя да го посвети в тайните на плътта. Умът на човека не може да обхване тази бездна на безнравствеността. И не бихме споменали този случай, ако задълженията на историка са по-различни от задълженията на моралиста. Ще опишем, значи, тази историческа подробност така, както е отбелязано от древните историци.

Тацит казва, че още когато Нерон бил малък, Агрипина го напивала с вино, след това го отнасяла в стаята си и го поставяла да легне до нея. И така, малко по малко се мъчела да стане негова любовница. Такива са били слуховете. Но Светоний привежда и доказателства.

Поради всички тези причини Агрипина почнала да заговорничи против сина си. Споразумяла се със снаха си Октавия и започнала да подучва Британик, истинския син на Клавдий, че той, а не Нерон, е законният наследник на трона. На туй отгоре успяла да привлече на своя страна и Палас, най-богатия и най-влиятелен съветник на Клавдий и на сина ѝ, и от известно време — неин любовник.

Веднаж майката на Нерон и сестра на Калигула хвърлила на сина си убийствен поглед и го заплашила, че ще вдигне народа срещу узурпатора на трона!

Нерон почнал да се страхува от майка си. Познавал я добре. Нищо не било за нея да го убие, да го отрови, както отровила мъжа си. И се заел да предвари злото — или да се откаже от трона. Предпочел първото. Изгонил Палас от двореца — смъртна обида за Агрипина. А след това на едно семейно угощение сипал в яденето на Британик отрова от Локуста и по този начин рано го избавил от суетата на света.

Агрипина се опитала да използува убийството на Британик. Октавия, сестра му, по принуда се присъединила към омразната си свекърва. Консервативно настроените аристократи също така били на нейна страна. След това започнала да събира и да взема пари отвсякъде. Поискала да има свои телохранители. Всичко това било твърде подозрително. Нерон се тревожел най-много от опитите ѝ да привлече към себе си офицерите на преторианците.

По-нататъшното ѝ присъствие в двореца станало невъзможно. Ала Агрипина не била само звяр по душа, но и по воля. Не искала по никакъв начин да загуби влиянието си.

Междувременно любовта на Нерон към Акте почнала да отслабва. И тогава на сцената се появила една друга жена, аристократка, образована, умна и много красива — Попея, първата жена в групата на „неподражаемите“. По това време тя била омъжена за близкия му приятел Отон.

Нерон се влюбил в нея лудо, с целия плам на двадесетте си години. Хитрата и опитна в тези работи Попея му поставила условие — или ще изгониш майка си от двореца, или не те искам! Няма да се омъжа за теб!

Нерон се посъветвал с учителя си Сенека и с началника на преторианците си, едноръкия Бур. Тримата се съгласили, че Агрипина е станала много опасна и трябва да се махне оттук. Императорът не можел вече нито да яде, нито да спи, нито да пътува спокойно. Затова решил да убие тихо-кротко — а не с публичен съд — майка си, за да се отърве от нея. Наредил на своя адмирал Аницет да вземе Агрипина на един от своите кораби и да я поразходи из Неаполитанския залив уж за развлечение и там... да потопи кораба, да го прати на дъното заедно с императрицата-майка.

Корабокрушението станало, но чудовищната Агрипина се спасила. Естествено, разбрала какво ѝ скроили. И оттогава нататък станала още по-опасна. Нещата били стигнали дотам, че един от двамата трябвало да падне. Който първи свари, да изяде другия! И тъй Нерон изпратил Аницет начело на група убийци, във вилата на майка си със заповед да я ликвидират.

Щом ги видяла, Агрипина разбрала какво я очаква. Грабнала ножа на един от убийците и го забила в гърдите си.

В същия миг един от офицерите я ударил с меча си по тила, а Аницет пронизал гърдите ѝ със своя.

Когато пристигнала вестта за убийството на майка му, Нерон, любящият син, започнал цял да трепери. Сенека, който бил при него, го утешил:

— Ти извърши един акт на милост!

Офицерите от охраната му се приближили и също почнали да го уверяват, че ако той не я бил убил, тя щяла да го убие.

Сенека и Дион Касий разказват, че Нерон бързо се съвзел и пожелал да отиде да види с очите си трупа на майка си (Тацит не е съгласен с това твърдение). Когато влязъл в стаята и видял тялото на Агрипина сред локва кръв, императорът се изплашил и почувствувал, че губи съзнание. Поискал чаша вода. И когато дошъл на себе си, отвил голото тяло на майка си, погалил го и казал:

— Не бях обърнал досега внимание какво прекрасно тяло е имала! Гърдите ѝ са великолепни!

След това поискал вино и се напил. И когато лятото минало и забравил ... мъката си, преценил хладнокръвно положението и разбрал, че отсега нататък разполагал с абсолютна свобода в държавния и личния си живот, и тогава извикал:

— Най-сетне аз съм сам! Станах император благодарение на Аницет.

Продължаваме по-накратко списъка на другите жертви на младия император. След „брат“ си Британик и майка си Агрипина, Нерон отровил леля си Домиция Лепида, сестра на баща му, която го отгледала като малък, когато Калигула, брат на майка му и на Домиция, изпратил на заточение Агрипина. И още преди старицата да издъхне, той обсебил цялото ѝ огромно богатство. След това се развел с жена си Октавия по настояване на Попея и малко по-късно я убил. И тогава се оженил за прочутата с красотата, ума и силния си характер Попея Сабина, в която бил лудо влюбен и която го водела за носа и си играела с него като с играчка!

Убил Сула, мъж на Антония, дъщеря на Клавдий от първия му брак. Убил Рубилий Плавт, друг свой роднина, който се намирал в Мала Азия и който, според донесението на новия началник на преторианците Тигелиний, се мъчел да разбунтува малоазийските легиони. Той бил внук на император Тиберий и представлявал опасност само защото имал известни права върху трона.

А един ден убил и любимата си Попея, която била бременна, с един ритник в корема. Убил я в момент на нервна криза. След това много съжалявал и искрено оплакал жена си и особено нероденото дете — но било късно.

След убийството на Попея Нерон се оженил за трети път, за Статилия Месалина, която била омъжена и за да може да се ожени за нея, извършил най-простото нещо — убил мъжа ѝ.

После убил Антония, сестра на Октавия, защото не искала да се подчини на желанията му. След като убил Попея, Нерон убил и сина ѝ от първия ѝ брак, Руфиний Криспин, а така също и млечния му брат Туск и други.

Било с отрова, било с нож, изтребил всичките си роднини. Най-простият му начин да се отърврава от роднините и враговете си бил следният — в дома на набелязаната жертва изпращал отряд преторианци заедно с един лекар. Преторианците предавали на обречения заповедта на императора да се самоубие. А лекарят отивал за в случай, че жертвата отказвала да̀ пие отрова или да си направи харакири. Тогава лекарят се заемал да пререже артериите ѝ.

По този начин Нерон избил цял куп сенатори и всичките си стари благодетели и съветници, благодарение на чиято помощ успял да стане император и да се закрепи на трона.

Убил и учителя си Сенека, голям философ, хилозоист и стоик... лихвар! Разправят, че убил и другия си учител, от когото се учел на военно изкуство, Бур, началника на преторианците. Но Тацит не е съгласен с това твърдение. Убил и близкия си приятел, поета сатирик Петроний, когото в онова време наричали заради изтънчеността му и гръцката му култура — „арбитър на елегантността“. Избил също така и всички освободени роби на Клавдий, та в империята да не остане нито един влиятелен човек, който би могъл да му навреди!

Но така си мислел! Така си мислят всички тирани!

След като видяхме злодеянията на Нерон, време е да се запознаем и с безсрамията му.

Има една старогръцка поговорка, която казва: „Като умра аз, ако ще светът да изгори!“, или както се казва днес: „Като пукна аз, ако ще всичко да отиде по дяволите!“ Нерон преобърнал смисъла на тази поговорка: „Докато съм жив още, нека светът да изгори!“

И го сторил. Изгорил Рим през юли 64 година. Пожарът продължил шест дни и седем нощи. От четиринадесетте квартала на Рим, десет изгорели. Все квартали, където живеело простолюдието — с тесни улички и дървени къщи. Светоний и Тацит твърдят, че пожарът бил подпален от самия император, за да изгради още по-красива столица. Те разправят, че мнозина от пострадалите видели с очите си как дворцови роби се промъквали със запалени борини и кълчища в бедняшките къщурки и ги подпалвали. Не е изключено обаче пожарът да е станал случайно. Защото пожарите в кварталите на простолюдието били най-обикновено нещо по онова време в Рим, както по-късно и в Цариград И знаем, че имало хора, които се възползували от нещастието на народа — очаквали тези щастливи за тях случаи, за да изкупят парцелите на нищожни цени. Един такъв известен чернoборсаджия бил Крас Богаташа. По този начин закупил за къшей хляб половината столица!

Все пак, дори и да не са прави древните историци, сиреч, дори и да не е имал никаква вина за пожара, Нерон се показал не по-малко безсъвестен и безумен. Зрелището на столицата му, потънала сред безкрайното море от пламъци и дим, и писъците на жертвите така развълнували поетичната му душа, че императорът с лира в ръка се качил на сцената на дворцовия си театър и там коронованият самозван актьор почнал да пее и да оплаква опожаряването на столицата на света, като го сравнявал с опожаряването на Троя.

Ако тази елегия е била предварително готова, а не импровизирана в момента, то тогава наистина той е бил подпалвачът!

Това му безсъвестно отношение предизвикало гняв и омраза към него сред народа. Нерон разбрал това. И за да отхвърли всяка отговорност от себе си, взел, че я стоварил на гърба на други. По онова време в Рим имало хиляди християни. Много слухове се носели за тях. Хората, които не знаели за какво се касае, мислели, че християните се събирали в пусти местности и в катакомби и там се отдавали тайно на оргии и кръвосмешения, а също така, че колели малки деца и ги ядели!

И тъй, именно срещу невинните християни, които обществото считало за способни на най-невероятни злодеяния, Нерон насочил народния гняв. Той станал причина да избухне първото и толкова ужасно гонение срещу християните. Но за това гонение ще поговорим по-нататък.

Досега видяхме Нерон самозван актьор, разсипник и жесток убиец. Сега ще навлезем и в личния му живот Ще го видим като една от найбезнравствените личности на императорския Рим, на онзи Рим, който бил вече загубил политическите си свободи от републиканската си ера.

Нерон не поставял никакви спирачки на своите желания и инстинкти. Чувствен, похотлив и безсъвестен, той обезчестявал всяка жена, която му се харесвала и осквернявал дори свещеното и неприкосновено убежище на целомъдрието — храма на весталките, както вече споменахме. „Оженил“ се официално и с голямо великолепие за евнуха Спор. Облякъл го като „Августа“ и го разкарвал на носилка из римските площади. Взел го със себе си и обикалял с него из градовете на Елада, когато отишъл в страната на Олимпийските игри, за да покаже способностите си.

Но същевременно се „омъжил“ за освободения роб Дорифор. Обикновени неща! Цезар на времето се омъжил за царя на Витиния Никодим, а пък Калигула се обличал като... Афродита!

Но ето нещо, което било необикновено: когато се устройвали борби със зверове, Нерон се обличал в зверска кожа и скачал в арената на амфитеатъра, нахвърлял се върху вързаните за колове млади християни и християнки и ги „разкъсвал“, сиреч изнасилвал ги. Невъзможно е да продължим описанието на тези безобразия, за които разказва Светоний, а по-късно и Ренан в своя „Антихрист“. Ще споменем само неопределено, че и самият Нерон надавал писъци на „озлочестена девица“ посред арената, пред очите на многохилядната тълпа зрители!

Всички тези непристойни неща не правели чак такова голямо впечатление в ония времена! Както казва един историк, те били „пороци на епохата“!

Така че общественото мнение по онова време не се много-много шокирало от „чудатостите“ на Нерон. Авангардът на доброто общество, „модерните“, „неподражаемите“, а покрай тях и доста поквареният народ, се гордеели с императора си, че вършел всичко това, без да се прикрива, и найвече, че пръскал несметни суми за свое удоволствие и за забавленията на тълпата.

Не приемали всичко това само остатъците от старата аристокрация, също така лицемери, но защитници на скромността „тип“ Август и Агрипина. Те били неспособни да следват „прогреса“, тоест да хвърлят маската на несъществуващата нравственост.

Ала въпросът съвсем не бил нравствен. Моралът бил претекст. Целта била политическа. Искали техен човек да вземе абсолютната власт. А Нерон, който знаел, че заговорничат срещу него, разреждал колкото се може повече редиците им, като им вземал главите и богатствата.

Народът искал „хляб и зрелища“ и „Царят-Слънце“ му ги давал. Безкрайни празненства, зрелища, хляб и вино безплатно. За безделната римска тълпа епохата на Нерон била „щастлива“ епоха. Народът бил доволен, че му дават пари, че пиянствува и се любувал на императора си, на празненствата и борбите — на актьора, певеца, пехливанина, водача на колесница и „звяра“ на арената.

Но полека-лека срещу императора се повела война със слухове и анонимни епиграми на латински и гръцки език. Тези епиграми подронвали авторитета му и му копаели гроба. Ето някои от тях: „Трима души са убили майка си — Орест, Алкмеон и Нерон“. „Нерон е достоен потомък на Еней. Еней отнесъл (спасил) баща си, а Нерон отнесъл (убил) майка си“.. И Светоний отбелязва: „След като хората търпели цели четиринадесет години това чудовище, накрая му дали заслуженото.“

Но не от хората получил Нерон заслуженото. Получил си го от други чудовища!

Какъвто комедиант си бил във всичко — в разсъжденията си, в думите си, в обноските си и в управлението на държавата — такъв се показал и в смъртта си. И както всички злодеи и тирани, които не зачитат живота на другите, са в основата си страхливи, така и Нерон проявил голямо малодушие при смъртта си.

Ала кои са тези „хора“, които след като са търпели цели четиринадесет години това чудовище, накрая му дали заслуженото? Първо, това били старите аристократи и богаташите, които се боели, че днес-утре ще им вземе и главата, и имуществото; после това били народите от провинциите, оголели от непосилните данъци, с които Нерон ги обложил, за да изгради отново опожарената си столица; най-сетне това били различни недоволни военачалници, които само чакали удобния момент да се нахвърлят върху „чудовището“, да го ликвидират, за да заграбят на свой ред трона.

Когато Нерон се завърнал от Гърция в Рим, мъкнейки със себе си 1808 венци, спечелени при различни негови „победи“, народът и Сенатът приветствували „майстора“ с възгласите:

— Да живее Олимпийският, Питийският, Немейският и Истмийският победител! Да живее Нерон — бог Аполон! Да живее нашият единствен национален герой от сътворението на света и от основаването на Рим насам!

Но тези приветствени викове на един раболепен Сенат и на една безделна тълпа не можели да имат трайно бъдеще.

Нерон се завърнал от Гърция през февруари 68 година. В началото на март въстанал Юлий Виндекс, управител на Лионска Галия. По същото време въстанал и управителят на Лузитания (Португалия) — Отон. И двамата провъзгласили за император стария Луций Сулпиций Галба, управител на Тараконска Иберия — централна Испания.

Управителят на Африка, Клавдий Мацер, се споразумял с двамата бунтовници и преустановил изпращането на жито в Рим. И когато нямало вече „хляб“, римската тълпа забравила всичко и се надигнала срещу Нерон.

И накрая станало най-ужасното и най-определящото от всичко — началникът на преторианците, сиреч на императорската гвардия, признал за император Галба.

И тогава на Нерон не му оставало нищо друго освен да бяга, за да се спаси.

Светоний разправя, че когато получил първите известия за въстанията в Галия и Испания, Нерон бил обзет от такава ярост и желание за отмъщение, че решил — това му било в нрава! — да извърши страшни злодеяния. Искал да повика в Рим всички управители на провинции и всички военачалници, за да ги изколи! Искал да изколи всички гали, които се намирали в Рим, за да ги накаже затова, че сънародниците им въстанали. После поискал да разреши на легионите, които се намирали в провинциите, да ограбят, да опожарят и да опустошат всичко. След това поискал да отрови целия Сенат, да подпали отново Рим и докато градът гори, да пусне всички диви зверове от Амфитеатъра, та по този начин да попречи на хората да се спасят от пламъците.

Но после, след като първият пристъп на ярост преминал, решил да предприеме поход срещу въстаниците. И почнал да се готви за това. Но как се готвел? Така както и за „похода“ си в Гърция, когато победил във всички състезания като певец, борец, водач на колесница. Най-напред събрал много... музикални инструменти! След това взел всичките се наложници, отрязал им косите, въоръжил ги със секири и щитове и ги направил... амазонки!

Но събитията се развивали по-бързо от налудничавите планове на императора. И колкото повече въстаниците наближавали и числото на разбунтувалите се военачалници нараствало, толкова повече Нерон се обърквал.

Първоначално, естествено, погледнал твърде несериозно на нещата. Не обръщал голямо внимание на лошите известия. Не вземал решителни мерки да потуши още в зародиш въстанието.
Продължавал да свири на китара и да пее.

Ала когато царедворците му предали предпазливо, че бунтовникът Виндекс го нарекъл „жалък певец“, Нерон се засегнал много. И запитал сърдито околните:

— Познавате ли някой по-добър певец от мен?

— Няма такъв! — отвърнали всички.

Писал на Сената да вземе необходимите мерки, за да се посрещнат събитията. И се оправдал пред „отците“, че не отивал лично при тях да разисква по този въпрос, защото бил... пресипнал.

Най-страшната и най-потресаващата за него вест бил бунтът на най-близкия му приятел, управителя на Португалия Отон, същият, комуто Нерон отнел жената, Попея.

И накрая, военачалникът Рубрий Гал, когото Нерон изпратил срещу бунтовниците, преминал на тяхна страна!

— Отиде, загубен съм! — извикал коронованият актьор, като се ударил по челото.

Ала гладът, от който страдал народът, представлявал най-голямата опасност за императора. Хората почнали да пишат разни оскърбителни смешки по стените. Закачили на една негова статуя един чувал с надпис: „Ето какво ти трябва на теб!“

С други думи, да те напъхаме в един чувал и да те хвърлим в Тибър — това било наказанието, което се налагало на майцеубийците.

В същото време един друг Неронов военачалник, който успял да победи войската на Виндекс, Виргиний Руф, преминал с побёдоносните си войски на страната на бунтовниците.

Когато прочел писмото, с което му известявали това, Нерон го накъсал на парченца, ритнал и прекатурил масата и счупил две скъпоценни вази. След това изтичал да вземе един талисман от змийска кожа, подарен от майка му, но не го намерил. Тогава взел една златна кутийка с отрова и наредил да го закарат в една от вилите му, по пътя за Остия, за да се укрие там. Същевременно дал заповед в Остия да приготвят кораб, с който да избяга в Египет.

И така, както казахме вече, от Остия Нерон искал да избяга в Александрия. Ако тамошните му поданици не го признаели за законен фараон на страната им — римските императори от Август включително насам били и крале на Египет, — то поне щели да го признаят за певец.

— Оттук нататък ще живея там, благодарение на изкуството си! — казвал той.

След като корабът в Остия бил готов, Нерон събрал офицерите от гвардията си, придружили го до вилата му, и ги запитал кой от тях иска да го последва. Всички мълчали. И тогава един от тях отвърнал с един стих на Виргилий:

— „Толкова ли е трудно да умре човек?“

Тогава Нерон изпратил един освободен роб в двореца си, в „Златния дом“, да му доведе... Спор. Виж ти работа! От всичките му приятели, ласкатели и облагодетелствувани този „безполов“ Спор, евнухът, хермафродитът, побързал да дойде във вилата, за да прави компания на „господаря“ си и да умре заедно с него! Единствен той не се отрекъл от него!

Нерон почнал да счита плана си за бягство в Египет за непрактичен. Новият император сигурно щял да обяви възнаграждение за главата му и тогава първият срещнат нехранимайко би могъл да го убие, за да получи парите. По едно време намислил да се представи пред римския народ и да заяви, че се отказва от трона и признава новия император Галба, стига Галба да му повери управлението на Египет.

Но и този план бил не по-малко безсмислен. Ако се явял пред народа без войска и без сила, нещастен и просител, то народът веднага би го убил.

Тогава взел друго, още по-безсмислено решение — да избяга при партите, при вековните врагове на Рим. Но същата нощ, щом заспал, гвардията му го изоставила. Отишла в Рим. Разгневен, Нерон пратил да обадят на Тигелин да дойде веднага във вилата му. Тигелин въобще не отговорил на Нерон.

Тогава всичкият му кураж се изпарил. Не знаел какво да прави. Превърнал се в човешка отрепка. Ако останел във вилата си, преторианците щели да дойдат и да го отведат. Взел със себе си двама-трима верни свои слуги и излязъл. Навън бушувала буря, леел се пороен дъжд. Обиколил много селски къщи и чукал на вратите им. Но никой не му отворил. Отчаял се и се върнал във вилата си. Цялата ѝ прислуга била вече избягала. Вилата била пуста. Почнал да тича из всички помещения и етажи, за да намери някого и найвече оръжейника Спикил, за да го накара да го убие. Но и той бил избягал. Нерон излязъл отново на полето и се затичал към Тибър, чиито води, придошли от дъжда, се носели с грохот. Искал да се хвърли в мътните талази и да се удави.

Но в този миг един предан нему освободен роб, на име Фаон, изтичал при императора и му попречил да направи тази постъпка на крайно отчаяние, която Нерон може би в последния момент нямало да извърши.

— Ела да те скрия в моята къща! — казал му той.

Домът на Фаон се намирал на четири километра северно от Рим. Нерон приел. Взел със себе си любимия си Спор и още един друг свой предан освободен роб, Епафродит, а така също и един слуга. Качили се на коне и потеглили загърнати в плащове. Нерон си вързал и кърпа на лицето, та никой да не го познае.

Трябвало да прекосят целия град, от единия до другия му край, за да отидат в къщата на Фаон. За щастие, бурята продължавала, мълнии разсичали небето, всички се били затворили в къщите си. Така че свитата успяла да премине през целия град и да излезе отново на полето. Когато минавали край казармите на преторианците, в подножието на Палатинския хълм, чули крясъците и песните на пияните войници. Всички пиели и проглушавали света с радостните си викове. Пиели за здравето на новия си господар — Галба. И проклинали Нерон. И се заканвали:

— Смърт на тиранина!

На едно място бегълците срещнали един гражданин:

— Какво ново за Нерон? — запитали го те.

— Преследват го!

Неочаквано конят на Нерон се препънал в някакъв труп. Животното се подплашило и се изправило на задните си крака. Кърпата, с която императорът си бил закрил лицето, паднала. И тогава един стар войник го познал. Вдигнал високо фенера си до лицето на беглеца, изгледал го добре, сетне го поздравил.

Не изглеждало, че това произшествие може да има някакви последствия. И затова всички от свитата го забравили.

Препускайки в галоп, петимата мъже стигнали при Целийската врата, на северния край на града. Никаква стража не пазела вратата. Преминали светкавично през нея и излезли на полето. Стигнали в къщата на Фаон, слезли от конете и влезли вътре.

Фаон приготвил на Нерон такова скривалище, че никой, дори хората от стопанството му да не могат да открият присъствието му. В един вентилационен отвор в стената Фаон устроил последното жилище на императора — сламена постеля, парче хляб и кърчаг вода. Това било всичко.

Тогава Епафродит застанал пред тази тъмна дупка и казал на Нерон:

— Щом работите са стигнали дотук, нямаш никакъв друг изход, освен да поставиш край на живота си по почтен начин, както сториха това толкова видни римляни, когато ти им заповядваше! Иначе, рано или късно, ще те открият и ще те убият, след като първо те подложат на изтезания, а покрай теб ще отидем и ние като предатели!

Нерон намерил съвета за правилен. Императорът бил вече толкова уморен и отчаян! И заповядал да му изкопаят гроб в скривалището, където се намирал.

Приятелите му почнали да копаят гроба пред очите му. Нерон следял зловещата им работа. После им казал да отидат да донесат няколко ведра вода, за да измият тялото му от кръвта, след като се самоубие.

Приятелите му изпълнявали нарежданията на господаря си мълчаливи и печални, а в това време Нерон плачел. И току повтарял:

— Какъв артист загива! Qualis artifex pereo!

Скоро гробът бил готов. Кофите с вода били наредени край него. Приятелите му донесли от двора, пак по нареждане на Нерон, няколко мраморни плочи, за да покрият с тях гроба. Обаче бившият император, който някога изисквал от жертвите си да се самоубиват веднага, щом им даде заповед, сега намирал, че самоубийството не е много лесна работа. И все отлагал своето. Страхувал се. Нямал смелост да забие меча в гърдите си.

В крайното си отчаяние все се надявал, че може да се случи някакво чудо и да се спаси. В такава нерешителност преминала цялата нощ. Когато пукнала зората, небето било съвсем чисто и скоро слънцето засияло след нощната буря.

Не се минало много време и от Рим пристигнал вестоносец, изпратен от някакъв верен дворцов човек, и предал на Фаон писмо. Нерон го грабнал нервно и прочел, че Сенатът го бил обявил за „враг на отечеството“ и че по всички посоки били изпратени конни отреди да го открият и да го отведат жив в Рим, за да бъде умъртвен „по стария римски обичай“.

— Какъв е този „стар римски обичай“? — запитал Нерон, който познавал само... новите обичаи!

— Събличат осъдения гол, притискат врата му с една вила и го бият с бич, докато издъхне.

Като чул това обяснение, Нерон разбрал, че няма никаква надежда за спасение. Взел двата ножа, които носел, опрял ги на гърдите си, но пак не му достигнала смелост да ги забие. Щом усетил върху голите си гърди студената стомана, бившият император бързо дръпнал ножовете и ги захвърлил настрани.

— Не е дошъл още моментът! — прошепнал той.

Все още се надявал на чудо!

След малко взел отново един от ножовете и опитал острието му. За да спечели време, накарал любовника си Спор да изпее предсмъртната му песен.

— Карай полека! — казал му той. — Не бързай!

Когато песента завършила, Нерон се огледал и казал:

— Не знам как се самоубива човек! Ще има ли някой от вас добрината да се самоубие преди мен, за да видя и се... науча?

Но никой не се помръднал. Нито една уста не се отворила.

— Позор! — изстенал Нерон.

И почнал да бърше с плаща си потта, която се стичала по челото му.

И бършейки потта си, Нерон говорел сам на себе си:

— Ах! Трябваше да се самоубия досега! Ах! Не е правилно, че се боиш, Нероне! Трябваше да имаш смелост в такива критични мигове! Хайде, напред! Не трепери! Хайде, убий се!

И въпреки всичко това, не смеел да забие ножа в сърцето си. Потял се, говорел си сам, поглеждал околните, имал всичкото добро желание да свърши със себе си — но не можел.

В този миг сѐ чул конски тропот. Нерон изтръпнал. Епафродит излязъл навън да види кой иде. След малко се върнал пребледнял и съобщил на господаря си, че войниците открили убежището му и са дошли, за да го отведат. Изглежда, че старият войник, който познал бившия император, когато кърпата се смъкнала от лицето му, показал на конния отред в каква посока се отправил Нерон. И по това войниците разбрали къде се бил скрил, а именно — в дома на Фаон.

Когато чул, че идват да го отведат, Нерон си казал:

— Всичко е вече свършено!

Заел театрална поза и почнал да декламира на гръцки стихове от Омир, в които се казвало: „... тропотът на бързоногите коне достигна до ушите ми...“ След това сърцераздирателно повторил тъжните думи:

— О! Какъв велик артист загива! Какъв велик!

Стъпките на войниците се приближавали към скривалището на Нерон. Тогава актьорът-император стиснал силно дръжката на ножа, сякаш се боял да не го захвърли отново, и го забил в гърлото си, подпомогнат от Епафродит, неговия писар, както съобщава Светоний.

Кръвта шурнала от раната. Императорът паднал на земята. Кръвта продължавала да тече и силите му постепенно отпадали.

В този миг в скривалището нахълтали войници начело с един офицер. Когато видял ужасното зрелище — търкалящия се в локва кръв Нерон — офицерът изтичал и се опитал да затъкне с плаща си раната и да спре кръвта Искал да го спаси от този вид смърт.

— Много късно! — прошепнал императорът. И веднага след това загубил съзнание.

Било 9 юни. По някакво дяволско съвпадение на 9 юни се била самоубила по заповед на Нерон и жена му Октавия.

Когато издъхнал, очите му останали широко отворени и сякаш се втренчвали във всеки, който го поглеждал. Изразът им предизвиквал ужас. Последното му желание било враговете му да не му отрежат главата, за да се „поругаят" с нея. Ала станало тъкмо обратното. Не само че не се „поругали" с трупа му, но напротив, устроили му величествено погребение.

Така завършил живота си този трагически актьор, този всесилен и популярен монарх, в разцвета на живота си, на върха на физическите и душевните си сили.

И право казано, Нерон бил по-добър от всичките си предшественици, изключая, разбира се, Август. Бил много образован, питаел истинска любов към литературата и изкуствата, бил великолепен дипломат, и когато искал, проявявал ненадминато царско достойнство и вдъхвал голямо уважение. Но станал Първи римски гражданин в една дълбоко загнила епоха. Следователно не би могъл да постигне това, ако би бил по-друг, нито пък да се задържи на трона сред такова престъпно окръжение, ако сам той не вършел престъпления, за да се защити.

Когато вестта за самоубийството на Нерон стигнала в Рим, тълпата почнала да танцува от радост, казва ни Светоний. Но Тацит не е съгласен с това. Само консервативната аристокрация се зарадвала. Народът съжалявал за него, защото го обичал — ала немалко „клиенти“[1] на старите аристократи проявили шумно радосттта и задоволството си.

Но и в този случай станало това, което обикновено става в критичните моменти на историята. Офицерите на преторианците излъгали войниците си. Казали им, че Нерон избягал в Египет и следователно трябвало да приемат за император Галба. Но после, когато узнали, че Нерон не бил избягал, преторианците се възмутили и заявили:

— Ние никога нямаше да изоставим нашия покровител, ако не ни бяхте измамили, че той ни е изоставил!

И понеже народът смятал, че Сенатът и царедворците са извършили предателство спрямо Нерон, избухнали безредици и мнозина от тях били убити с камъни и тояги.

Въобще смъртта на Нерон предизвикала кървави смутове. Цялата общественост — това признал открито пред Сената един от видните „отци“! — искала просто Нерон да възкръсне, та в империята отново да настъпи спокойствие.

Две предани дойки на Нерон, Еклога и Александра, получили разрешение да отидат да се погрижат за трупа на любимото си „дете“. Заедно с тях отишла и старата му любовница, гъркинята Акте, която, изглежда, била вече приела християнството. Тези три жени измили тялото му и го оплакали заедно с женствения и неутешим Спор...

---

[1] Cliens — плебей, който се поставял под покровителството на някой патриций. — *Б. пр.*

Погребението се извършило вечерта. Вероятно трупът на Нерон е бил изгорен в имението на Фаон, а урната с праха му била поставена в семейната гробница на Ахенобарбовците, горе на Пинцийския хълм.

Любопитното е, че една християнка, меланхоличната Акте, се погрижила за тялото на онзи, когото християните оприличили с Антихриста от Апокалипсиса.

Още в деня на погребението един бивш фехтовач, фаворит на Нерон, а сега негов предател, заминал бързо за Галия, за да отнесе на Галба вестта, че Нерон се е самоубил.

Но още преди този предател да стигне в Галия, друг предател, началникът на преторианците, Нимфид, се опитал да се провъзгласи за император, като твърдял, че е незаконороден син на Клавдий. Майка му, която на младини била голяма красавица, била за известно време любовница на стария Клавдий, както впрочем и на повечето царедворци. Тази отзивчива жена с радост дарявала своите прелести на всеки, който ги пожелавал, а нямало човек, който да не копнеел за нея. Това, което вършела майката на Нимфид, вършели всички римски госпожи и госпожнци от онова време.

Ала Нимфид, баща на когото биха могли да бъдат хиляди римляни, приличал удивително на Клавдий. И тъкмо тази прилика той се опитал да използува. Но хората го мразели и се отвращавали от него. Ала пияните преторианци били готови да го провъзгласят за император, защото им обещал голямо възнаграждение. Но един друг техен офицер, Антоний Онорат, държал реч пред войниците и разкрил предателството на Нимфид. И тогава преторианците, вместо да го качат на трона, го хвърлили в Ада — сиреч убили го.

Междувременно Галба срещнал големи затруднения. Италийските легиони все още се бавели да го признаят за император. Всички оплаквали смъртта на Нерон и считали, че Галба стои много подолу от предшественика си.

Именно това отношение на народа и войската представлявало най-голямата пречка за влизането на Галба в Рим.

И затова, когато най-сетне влязъл в столицата начело на верните нему легиони и се сблъскал с враждебността на народа и войската, заповядал всеобщо клане на „враговете“ — стар обичай, който се повтарял всеки път, когато някой нов господар заемал мястото на предишния.

ГАЛБА

С Нерон приключва династията на императорите от Юлиянския род. Шестима от ;,потомците на Афродита" седнали на трона на световната империя — първото място сред тях заема Цезар.

Единствени Цезар и Август са били истински гении и способни управници, но и те двамата, както и останалите четирима, били безнравствени, алчни, жестоки и егоисти. Управлявали света не заради другите, а заради себе си.

Но и императорите, които наследяват абсолютната власт от Юлиянската династия, не били поразлични. Били дори много по-лоши и затова народите в империята с тъга си спомняли за предишните си господари и най-вече за последния — Нерон. Особено народът на Рим вярвал, че Нерон ще възкръсне и ще се възцари отново. В тази легенда вярвали и самите християни, с тази разлика, че гледали на Нероновото завръщане като на предвестник на деня на Страшния съд.

Галба, който наследил младия Нерон, бил на 72 години! Развалина! Страдал от артрит на ръцете и краката, така че не можел дори обувките да си сложи, нито книга да прелисти. И въпреки това искал да държи здраво скиптъра на господарите на света.

Но как така един 72-годишен старец, дето не можел да си мръдне ръцете и краката, успял да отстрани цял куп млади амбициозни военачалници и да се качи на трона? Качили го другите, или по-скоро Случаят! И най-печалното е, че тази „развалина“ била по-добра от съперниците си!

Всички, които се домогвали до най-висшите длъжности в онази епоха — консули, военачалници, управители на провинции и прочие — били просмукани с покварата на своята професия. Добирали се до тези длъжности по един и същ начин — подкуп, купуване на гласове, политически убийства, низкопоклонничество и липса на всякакви морални принципи.

А тези, които докопвали управлението на някоя провинция, правели най-хубавия гешефт. Мъчели се за една година — толкова траело управлението им, най-много две, ако успеели да получат продължение на срока си! — да натрупат колкото се може повече пари, да съберат огромно състояние от данъците, от конфискациите (тоест убийствата), от подкупи и продажбата на роби.

Из средата на такива хора излизали кандидатите за трона, а из средата на тези кандидати — императорите.

Галба произхождал от старо аристократическо семейство. И както всички римски аристократически семейства, така и семейството на Галба водело началото си от богове. Юлиевци считали Афродита за тяхна прамайка; Антоний се смятал за потомък на Херкулес, а Галба — на Зевс и Пасифая, дъщерята на Минос.

Бил среден на ръст, казва ни Светоний, плешив, със сини очи и гърбав нос. Бил голям чревоугодник и още по-голям скъперник и кръволок. Но преди всичко бил мързеливец и много безволев човек. Като психологически тип представлявал смес от противоположности. От крайна жестокост преминавал изведнаж към пълно безгрижие. Все пак приел предложението на Виндекс да поеме ръководството на въстанието, но не се съгласил да се провъзгласи за император. Взел просто титлата — „прокуратор на народа и Сената".

Когато обаче научил радостните вести — че съдружникът му в търгашеското им начинание, въстанието, Виндекс, починал, и че „врагът" му Нерон, се самоубил, а Нимфид Сабиний, началникът на преторианците, който поискал да обсеби трона, бил убит от войниците си, добил смелост, отказал се от титлата „прокуратор на народа и Сената". и взел титлата „цезар"! И потеглил срещу Рим. Не съществували вече сериозни препятствия. Пътят бил открит.

Светоний — любителят на митове, ни разказва следния анекдот: Някога си предсказали на дядото на Галба, че един от потомците му щял да стане цар, но само за един-единствен ден. А старецът отвърнал:

— Когато женско муле роди!

И действително, казва Светоний, когато Галба взел решение да се провъзгласи за император, едно женско муле родило!

Истинското име на дедите на Галба било Сулпиций. Но отде им се лепнало това презиме Галба? Светоний дава много етимологически обяснения за името. Ще отбележим едно от тях, защото показва какво е било мнението на съвременниците за душевните качества на този род. Един от прадедите на императора — казва той, — воювайки в Испания, опожарил един град с факли, потопени в някаква смола, наречена „галбанон". И оттам му останал този прякор. Така или иначе, но и без прякор Галбовци еша си нямали по свирепост. Един друг Галба, докато бил управител на Испания, изклал 30 000 лузитанци (португалци) чрез вероломство. Това станало причина местните жители да въстанат под водачеството на известния национален герой Вириат.

Бащата на Галба бил гърбав. Оженил се за правнучката на Мемий, онзи недодялан и жесток римлянин, който опожарил Коринт, най-големия и най-богат град в Гърция по онова време. Така че във вените на императора Сергий Галба и по бащина, и по майчина линия течала кръв на престъпници, кръв на подпалвачи и касапи!

Той бил толкова стар, че познавал лично всички досегашни римски императори от Юлиянския род. И дори още като юноша Галба бил силно обикнат от жената на Август, Ливия. Обикнала го толкова много, че в завещанието си му оставила 50 милиона сестерции.

И така значи, Галба на младини бил приятел на прекрасната и зряла жена на Август, Ливия, която му завещала 50 милиона сестерции. Завещала му ги, но не ги получил. Защото новият император Тиберий не бил балама да предаде толкова пари на друг. Обявил завещанието за невалидно и сам прибрал парите.

След убийството на Тиберий от Калигула и на Калигула от преторианците, казвали на Галба: „Не изтървавай сгодния момент! Скачай на трона!“ Но какъвто си бил нерешителен и тъй като предпочитал хубавия живот пред рисковете, Галба изпуснал удобния случай и оставил убийците да възкачат на трона слабоумния Клавдий. В знак на признателност за лоялното му отношение Клавдий го изпратил управител на най-богатата провинция — Африка.

Още много преди да стане управител и да ограби Африка, Галба бил много богат — „най-богатото частно лице в Рим, което постоянно влизало и излизало от двореца на Август“, казва ни Плутарх. Можем да си представим какво е натрупал в продължение на дълги години като самовластен бирник и официален разбойнически главатар в Африка и Испания!

Но за да може да ограбва така поданиците си, неизбежно би трябвало да има много кораво сърце. А той го имал и в излишък. Отсичал ръце, разпъвал на кръст дори римски граждани — забранено било да осъждат на такава позорна смърт римски граждани! — оставял провинилите се в нещо свои войници да умират от глад. И не преставал да ограбва провинциите си. Затова, казва ни Светоний, когато се провъзгласил за император, славата му на скъперник и кръвопиец първа стигнала в Рим. Пръснал се слух, че новият император за наказание наложил страшни глоби на много градове в Испания и Галия и разрушил стените им, задето не застанали на негова страна. Говорело се също така, че избил всички офицери, които не го били подкрепили; избил ги заедно с целите им семейства — с жените и децата.

Но как възнаградил офицерите и войниците, които му останали верни и го подкрепили? Дал на всеки по паница зеле и пет до десет динара!

Римският народ, навикнал на щедростта на Цезар, Клавдий и Нерон, оказал много студен прием на Галба, когато узнали за скъперничеството му. Галба, казват, имал намерение да се покаже скъперник и в управляването на финансите на държавата. Но съпротивата на народа не му позволила това.

Това сребролюбие изяло главата на Галба. Началникът на преторианците, Нимфид Сабиний, за да склони войниците да признаят Галба за император, им обещал голямо възнаграждение. Обещал по 7500 драхми на всеки преторианец и по 1250 на обикновените войници. Но когато дошло време за плащане, по никакъв начин не успели да измъкнат тази сума от цицията Галба! И, естествено, не можели да бъдат повече негови приятели.

За римските императори тронът бил върхът на материалния успех. Стъпили веднаж горе, те ставали абсолютни господари на държавната хазна и неконтролирани от никого грабители на провинциите. Освен това можели да конфискуват имуществото на всеки римски гражданин. Единствената им цел, както видяхме досега, била личното им благополучие и задоволяването с всички възможни начини на всичките им желания, позволени и непозволени. Безсрамен мързел — ето едно от най-големите им наслаждения! Да управляват, без да се безпокоят за каквото и да е!

И както слабоумният Клавдий предоставил управлението на страната на трима свои освободени роби — Нарцис, Полибий и Палас, — така и старият бърборко Галба предоставил „държавното кормило" на Виний, страстен сребролюбец, на Лакон, началник на преторианците, крайно безсъвестен човек, и на Икел, любовника си. Римляните наричали тези трима души „надзиратели" на Галба. Те командували деспотично стария император. Тези трима души продавали всичко — освобождаване от данъци, осъждане на невинни, оправдаване на виновни и прочие. Жестокият император осъждал на смърт за най-незначителна простъпка най-видни членове на висшето римско общество, сенатори и конници. Естествено, осъждането на смърт означавало конфискация на имуществото!

Галба не само не раздал на войската обещаните пари, но и уволнил много преторианци и принудил всички, които били взели пари от Нерон, да ги върнат обратно!

И тогава се случило това, което трябвало неизбежно да се случи. Войската била научена на по-друго. Научена била да ѝ се плаща, за да сваля императори от трона, и пак да ѝ се плаща, за да качва други. А сега Галба искал да промени този порядък. „Спечелих трона, казвал, с меча си! Няма никакво основание да платя!“ И на туй отгоре искал, както споменахме, на него да му се плати. И така войската направила това, което правят всички наемници. Разбунтувала се.

Войската имала оръжието. Войската била, значи, реалната сила на империята. Следователно войската била опората на трона. А със стиснатостта си Галба загубил силата и опората си.

И една сутрин римските преторианци смъкнали Галба от трона и поставили на него друг император, Отон, доверения приятел на Нерон и бивш съпруг на Попея Сабина. Още преди това обаче легионите в Германия се разбунтували.

Вместо да излезе и удари бунтовниците, Галба се укрепил в двореца си. Но благодарение на глупостта му въстаниците успели да го измъкнат от дупката му.

Това станало така. Дошли в двореца няколко преториански офицери и съобщили на Галба, че повечето от враговете му са претърпели поражение и са били наказани. А останалите идат, за да му изразят предаността си.

Старият бърборко добил кураж. Излязъл от двореца да посрещне верните си победоносни войски. Някакъв войник, подучен от началниците си, се явил пред Галба и му казал, като посочил окървавения си меч:

— Ей с този меч тук убих Отон!

— Кой ти нареди това? — запитал лековерният старик.

И се отправил право към главния площад. Там го чакали няколко конници. Щом го видели, че се приближава, спуснали се върху него, обкръжили го и го съсекли с мечовете си.

— Така ти се пада, дърта циция такава!

Никой от тези, които се намирали в този момент на площада, не се притекъл на помощ на императора си. Никой също така не отишъл да вдигне трупа му. Оставили го да лежи сред локва кръв. Някакъв войник, дошъл на пазара за покупки, видял мъртвия Галба, приближил се до него, отсякъл главата му с меча си и я взел. Келепир!

Но, както навярно читателят си спомня, Галба бил плешив. Така че войникът не можел да носи главата за косата. И тогава пъхнал пръстите си в широко отворената уста на главата и я понесъл по този начин.

Защо?

Защото била келепир! Изпратил я на Отон, за да получи възнаграждение.

Отон се зарадвал на зловещата плячка и я предал на войската си. Войниците набучили главата на едно копие и почнали да я разнасят из целия лагер, та да я видят всички, да се повдигне духът им и да разберат, че войната за трона е свършила. И викали подигравателно към главата:

— Хайде сега, прекрасни ми Галба, порадвай се на . . . живота!

Един освободен роб, чийто баща бил убит от Галба, поискал да купи главата.

— Колко?

— Десет жълтици!

— Вземи ги!

Дал десет жълтици и взел главата. Какво щял да я прави? Взел я и отишъл, та я турил на същото място, където Галба обезглавил баща му. Главата останала там много дни, докато накрая се скапала. Тогава я заровили в градината на една малка къща, собственост на бившия император.

Така глупаво и безславно загинал Галба, който не съумял да се задържи на трона на световната империя, завоюван от него с цената на толкова кръв. А притежавал всички необходими качества за този висок пост. Бил, както вече казахме, сладострастник, чревоугодник, алчен, жесток, извратен ѝ страхлив! Но не бил нито млад, нито щедър! Не давал нищо на народа и войската, трупал всичко за себе си — а при това, много преди да стане император, бил най-богатият човек в света!

Царувал едва седем месеца!

ОТОН

32—69 г.

Отон, който наследил Галба, е повече познат като съпруг на Попея Сабина, отколкото като римски император. Впрочем на главата си подълго време е носил короната на измамен съпруг, отколкото короната на император. Защото първата си роля (на измамен съпруг) я е играл в продължение на цели четири години, докато втората (на император) — само три месеца. И въпреки това този парфюмиран аристократ, прекарал най-развратен живот като другар на Нерон в оргиите му, този човек, който не отказал да отстъпи дори собствената си съпруга на господаря си, умрял по-геройски и по-храбро от Нерон.

Марк Салвий Отон е роден в 32 и е умрял през 69 година — едва 37-годишен! Бил е със седем години по-голям от приятеля си Нерон. Светоний ни дава следния портрет на Отон: „Неговият ръст и, общо взето, външността му не съответствували на смелостта му. Бил нисък и с криви крака. Но се грижел за себе си като жена. Обезкосмявал редовно цялото си тяло и носел перука, но я сресвал така изкусно, че изглеждала като естествена коса. Бръснел се всеки ден, като си теглел по няколко „контри“ и търкал кожата си с мокри трохи от хляб — вършел това още от най-ранните си юношески години! — защото смятал, че по този начин космите не растели . . .“

Но нека започнем неговата история от жена му. Жена му е по-историческа личност от него!

Попея Сабина била една година по-голяма от Отон и цели осем години по-голяма от Нерон. Майка ѝ била прочута красавица на времето, а развратът ѝ бил още по-прочут от красотата ѝ. Дълго време била неразделна приятелка на страшната Месалина, жената на Клавдий. Била ѝ другар в оргиите и в безсрамията. Но в края на краищата императрицата почнала да завижда на приятелката си. И съобразно порядките на епохата, отървала се бързо от нея — заповядала ѝ да се самоубие.

Дъщеря ѝ, Попея, наследила от майка си и красотата, и безнравствеността ѝ. Била ослепително красива, а добродетелността ѝ — твърде уязвима. Още като съвсем млада се омъжила — това е бил вторият ѝ брак! — за най-близкия приятел на Нерон — Отон.

Попея била силно руса. Косите ѝ блестели като кехлибар. Цветът на косите ѝ бил естествен — това именно съставлявало тяхната красота. Всички тъмнокоси по онова време боядисвали косите си руси. Кожата ѝ била толкова нежна и бяла, че хората разправяли, че любовницата на императора се къпе всяка сутрин в магарешко мляко, което се издоявало от 500 магарици! Тялото ѝ било стройно, гъвкаво и тънко като на девойка. И затова по-късно Нерон нарекъл любовника си Спор — Попея, защото му напомнял на жена му, която пък приличала на . . . момче!

Попея знаела, че е много красива и че красотата ѝ е фатална и никой не може да ѝ устои. И я разхищавала до крайност. Често казвала:

— Трябва да сваря да поживея. И да сваря да умра, преди лицето ми да повехне!

Ала Попея имала нещо по-голямо от младостта, красотата и дързостта си в любовта, една по-важна сила — своя ум и воля. Имала повече дух от всички мъже от нейната среда и същевременно и по-властна воля. И повече вкус. Давала тон на женската мода в Рим, освен това била много културна — имала големи познания в областта на литературата и изкуствата, при все че била леконравна и цинична.

Компанията й била много приятна, преливаща от блестящо остроумие и създавала атмосфера, изпълнена с копнежи. Компанията ѝ очаровала „човека на изкуството" — императора Нерон.

Когато се запознал с нея, Нерон бил още наивен и неопитен в много отношения. А Попея, напротив, била много веща, много обиграна и умела в любовта. Младият император, почти юноша още, попаднал в мрежата на тази вълшебница като муха в паяжина. В нейните обятия за първи път познал голямата, истинската любов — страстта! Никога дотогава не бил изживял такова нещо — дори не би могъл и да си го представи!

Така че било съвсем естествено да се отдаде „тялом и духом" на тази жена.

Когато Нерон паднал в краката на Попея, пленен от красотата, вещината и опита ѝ, тя го уверила, че няма по-красив мъж от него в цялата империя.

— Ти си най-съвършеният „неподражаем"!

Попея му изиграла обичайния номер на всички хитри жени. Не искала, избягвала по всякакъв начин да му се отдаде, за да го разпали още повече, та да изгуби съвсем ума си по нея. И когато найсетне младият, силен и необуздан император я обладал, тя се разплакала... задето прегрешила!

— Горко ми! Не можах да устоя на... сърцето си!

И после пак отказвала да извърши същото прегрешение! За да го разпали и го подчини до такава степен, че да се ожени за нея.

И понеже Нерон притежавал присъщата на възрастта му откровеност и смелостта да бъде откровен, признал на приятеля си Отон, че е влюбен в жена му. И го помолил занапред да счита Попея за съпруга на императора във всяко отношение, освен по титла — и, както ни съобщава Тацит, забранил му да има каквито и да е сношения с нея.

Отон се бил наситил на жена си. Обаче ѝ се възхищавал и я обичал, но не вече чувствено, а естетически. Възхищавал се на красотата, на културата и на ума ѝ. Освен това стремял се да направи политическа кариера, използувайки приятелството на императора. Какво да прави! Предпочел да отстъпи една толкова ослепително красива жена, отколкото да загуби приятелството на един толкова щедър император! И когато веднаж Нерон го помолил за остави Попея да спи еднадве нощи в двореца, Отон отвърнал с известна горчивина, че най-добре за него би било да се махне далеч от Рим. И тогава Нерон го назначил управител на Лузитания (Португалия). Отон приел със задоволство този пост и напуснал без съжаление Рим. А в това време из аристократичните салони се разпространявали разни подигравателни двустишия по негов адрес.

Още след първата нощ, която прекарала в двореца, Попея започнала дрязгите. Искала веднаж завинаги да стъпи на врата на императора.

— Ти си велик с ума си — казала му тя — и имаш вкус. Но каквото аз имам в дома си, ти го нямаш в твоя. Аз имам най-хубавите и най-скъпи мебели, съдове и произведения на изкуството, а ти се задоволяваш с една второстепенна покъщнина. И това навярно се дължи на обстоятелството, че доста години си съжителствувал с една робиня (Акте).

От деня, в който Попея влязла в двореца, животът в него се променил. Богатство, разточителство и невиждан разкош. Опитал веднаж сладостта на разточителството, Нерон не можел повече да се въздържа.

А за Октавия, законната съпруга на Нерон, не държал сметка нито императорът, нито любовницата му. Ала майка му, страшната Агрипина, се разтревожила. Така че Попея скоро поставила Нерон пред дилемата:

— Или мен, или Октавия! Или мен, или майка ти!... Ти си едно ученице, което още се държи за полата на майка си! Защо отлагаш брака ни? Нима не съм хубава? Нима не съм от по-аристократичен род от твоя? Нима се съмняваш, че ще ти родя момче? Не! Не това е причината! Боиш се, когато стана императрица, да не би да разкрия пред Сената всички злодеяния на майка ти! Майка ти не може да понася една жена, която те обича! Защото така ти би станал много силен и непобедим. Предпочита Октавия, която те ненавижда и ти копае гроба, за да може да управлява вместо тебе, тази твоя страшна майка!

Ако не изгониш майка си и не се ожениш за мен, ще се махна от двореца, защото тук животът ми е в опасност. А ти добре знаеш по какъв начин майка ти се отървава от нежеланите личности!

Нерон се посъветвал със Сенека и Бур. И двамата се съгласили, че Попея имала право.

И докато Попея се преструвала, че тъгува за съпруга си, за да засяга любовника си, Нерон се подчинил съвсем на волята ѝ и вършел всичко, което тази фатална жена пожелавала. Накарала го да изгони старата си платонична любовница Акте; да изпъди и майка си, и жена си, а по-късно и да ги убие; и най-сетне да се ожени за нея.

И оттогава дворецът се превърнал в най-големия център на изкуствата в света. И в този център царувала чародейката Попея — и съсипвала мъжа си.

Но, както навярно читателите си спомнят, необузданият Нерон веднаж я ритнал в корема, когато била вече бременна. И от този ритник овдовели двама мъже, двама императори — Нерон и Отон!

Женственият Отон, любимият приятел на Нерон в най-разпасаните му оргии, първи предал приятеля си и признал Галба за император? Защо? Твърде лесно разбираемо. Но и сам Светоний ни го казва — за да си отмъсти, задето Нерон му отнел Попея.

Отбелязахме вече, че Отон бил управител на Лузитания. Той последвал с легионите си Галба в похода му към Рим. Ала скоро открил, че нито народът, нито войската искала Галба. Защото знаели, че е невъзможен скъперник, и при това стар и зъл. И тогава хитрецът Отон решил да използува положението. Да създаде настроение в своя полза.

И почнал да пръска наляво и надясно пари и да подкупва съвести. Всеки път, когато поканвал Галба да гостува в дома му, раздавал на телохранителите на „приятеля“ си златни монети. За да си създаде тъкмо обратната слава на тази, с която се ползувал Галба — славата на човек щедър и с широка ръка. Веднаж, когато един войник го поканил за арбитър по едно дело със свой съсед за синора между имотите им, Отон купил имота на този съсед и го подарил на войника!

— Този е за император! — казвали войниците и народът.

А при това, по същото време Отон бил потънал в дългове до шия. Плутарх ни съобщава, че дължал 50 милиона сестерции. И тъкмо затова се стремял да стане император. За да се измъкне от калта. За да тури ръка на държавното съкровище. „Единственото му спасение — казва Светоний — бил тронът.“

Последния път взел в заем един милион сестерции от един слуга на Галба. И веднага го раздал на преторианците. Отначало само пет преторианци приели да го подкрепят. Но тези петима намерили още десет. На всеки от тях Отон дал по 10 000 сестерции „аванс“ и обещал по още 50 000 на онези, които му помогнат да убие Галба.

Първоначално Отон нямал намерение да прибегне до такива крайни средства. Защото старият Галба му бил обещал да го осинови и впоследствие да го направи свой наследник. Ала Галба не удържал на думата си и осиновил друг човек — Пизон. И тогава мъжът на Попея, с изкуствените коси, кривите крака и скъпите парфюми, решил да постави в действие най-сигурното за всички времена средство за успех — убийството!

Но друг го изпреварил — Вителий, командир на армията в Южна Германия. Тогава Отон вдигнал бунт сред преторианците в Рим. И изпекъл работата си по-добре от Вителий. Защото преторианците убили Галба и Сенатът признал Отон за император.

Отон се опитал да се споразумее с Вителий. Писал му, че ако се откаже от трона, той, Отон, щял да му даде половината империя — като че ли страните били техни чифлици, а народите — техни роби!

Ала Вителий не се съгласил. Или всичко, или нищо! И изпратил свои хора в Рим да убият Отон. Но същото направил и Отон. Изпратил свои хора в Германия да убият Вителий.

Но заедно с убийците Вителий изпратил и войската си срещу Рим. Тогава Отон се видял принуден да набере набързо войска, главно от гладиатори, и с нея тръгнал срещу „бунтовниците“.

Женственият император, създаденият само за разкош, за червила и мазила, за гуляи и жени и други изтънчени удоволствия, се видял, както казахме, принуден да излезе на бой и да се бори на живот и на смърт!

Но както понякога се случва с такива характери, Отон от една крайност преминал в друга. От крайна инертност в крайна активност! Искал час по-скоро да ликвидира враговете си, въпреки съветите на военачалниците си, които му казвали да прояви търпение, докато пристигнат легионите от Мизия, които вече били на път. Заедно с управителя на Мизия, към Отон се присъединили и управителите на Египет, Юдея, Африка и Илирия. Ако е имал повече търпение, Отон в скоро време щял да стане всесилен и непобедим. Ала не искал да чака. Отлагането го дразнело. Искал колкото се може по-скоро да . . . се успокои.

Отначало победил германските легиони при Плаценция и Кремона. Тези две победи му вдъхнали смелост. И дал заповед най-важната, решителната битка да се даде при Витриак, малко селце до Кремона, а самият той, уверен в победата си, се завърнал в Рим.

В сражението при Витриак войската на „изнежения и развратен“ Отон била победена от войската на „чревоугодника и пияницата“ Вителий. Така характеризира двамата съперници самият Плутарх.

Въпреки поражението на Отон положението му не било безнадеждно. Останала му достатъчно войска, за да се противопостави на Вителий. Освен това пристигнала вече и войската от Мизия, която му идела на помощ. Но Отон загубил цялата си смелост и активност. Изпаднал отново в старата си инертност и нерешителност. Преждевременно се отчаял. Счел, че оттук нататък борбата ще бъде напразна, и решил да сложи край на живота си, за да прекрати междуособната война.

Изгорил всичките си книжа и раздал колкото пари имал на верните си хора, избрал два ножа, поставил ги под възглавницата си, легнал си и цяла нощ спал дълбок сън. На разсъмване измъкнал един от ножовете изпод възглавницата и го забил в сърцето си. Изхъркал веднаж и издъхнал. Бил едва 38-годишен. И царувал само три месеца.

Всички го оплакали. Защото през тези три месеца на своето царуване извършил това, което народът желаел. Убил зловещия Тигелин, когото Галба отказал да убие. Върнал на собствениците конфискуваните им от Галба имущества и найсетне приел името Нерон, с което именно го приветствувал народът, когато го провъзгласил за император.

ВИТЕЛИЙ

15 — 69 г.

Авлус Вителий прославил трона на световната империя не с меча си или с ума си, а с корема си. Той е един от най-големите чревоугодници в историята! Господарят на света бил роб на корема си! Също като Клавдий. Но едновременно с това Вителий е един от най-отвратителните и кръвожадни тирани в света. В това отношение може би не надминава Тиберий, Калигула и Нерон, но в никакъв случай не пада по-долу от тях.

За щастие на поданиците си Вителий царувал само няколко месеца. Ако царувал колкото Август — около четиридесет години! — сигурно е щял да избие половината от поданиците си, богатите и аристократите, а останалата половина пък щяла да измре от глад, защото трупал само за себе си всичките пари и храни.

Вителий е тип на най-завършен представител на императорския Рим — чревоугодник, пияница, любител на спането, женкар, извратен, користолюбив, прахосник, клеветник, отмъстителен и жесток. Носел в себе си цялата кал на своето време. Тази кал била идеалът на онази епоха. И като си помисли човек, че в латинския език е нямало нито една дума, за да изрази понятието „идеал“! Когато в своите философски изследвания Цицерон е искал да употреби този термин, пишел го на гръцки — *„идеа“*.

Съществуват две версии за произхода на Вителий. Според едната той бил аристократ, потомък на Фавн, цар на аборигените, тоест на туземците, най-старите жители на Лациум, и на богиня Вителия. И този, значи, бог! А според другата версия бил потомък на някакъв освободен роб или ботушар и на дъщерята на един хлебар. Във всеки случай по времето на Август родът му принадлежал към класата на конниците.

Всичките му предци били чревоугодници и дегенерати. Баща му бил голям дворцов блюдолизец. Той първи внушил на Калигула идеята, че е божество, и когато се явявал пред страшния си господар, просвал се по очи и така го поздравявал. По-късно, когато император станал Клавдий, той се обърнал към Месалина и ѝ поискал най-голямата милост, която един смъртен би могъл да поиска от една богиня — да му даде една своя обувка!

Тази обувка той носел винаги със себе си под плаща си, и час по час я вадел и я... целувал!

А синът му, Авлус, бъдещият император, прекарал младините си на остров Капри като любовник на Калигула. И благодарение на сина, и бащата заемал големи държавни постове.

С Калигула карал колесници; с Клавдий играел комар, а с Нерон — пеел. И така, лижейки трона на трима императори, успял да стане главен жрец, консул, проконсул на Африка, едил. Като едил ограбил даровете и съкровищата на храмовете и заменил златото и среброто с бронз и калай!

Израждането на Вителий личи и от децата, които е имал. От първата си жена, Петрония, имал син с едно око! От втората си жена, Галерия, имал още един син, този път глухоням! Първата му жена, Петрония, била много богата. Когато умряла, оставила цялото си огромно състояние на едноокия си син. Ала Вителий не бил толкова... кьорав! Отварял си очите на четири! И затова отровил сина си. И когато хората почнали да го обвиняват в убийството на сина му, Вителий се оправдал по следния начин:

— Синът ми искаше да ме убие. И понеже открих това, той се самоуби — глътна отрова!

Би ли посмял някой да разобличи любимеца на трима императори!

Но не му стигало да бъде любимец на трима императори! Станал и на четвърти! И на Галба! Дето има една дума — бил голям шмекер! Галба го изпратил управител на Долна Германия, със столица Кьолн, тъй като го считал за безопасен. Ако го е смятал за опасен, щял е да го прави управител на... другия свят! Мислел го е за безопасен, защото бил... чревоугодник!

— Най-безопасните хора — казвал старата циция Галба — са чревоугодниците!

И тъй, пратил Вителий в Германия, където найпосле тази раболепна ламя можела да се насити на свини и женища!

Ала кредиторите му го сграбчили за пѐша и не го пускали да замине.

— Първо ще платиш!

По същия начин, ако си спомняте, кредиторите пипнали Юлий Цезар, когато бил назначен за управител на Галия, и не го пуснали да се измъкне. И тогава се явил страшният и свръхбогат Крас и уредил въпроса. Ала Вителий не бил толкова честолюбив, та да плати като Цезар. Направил нещо по-добро, съвсем в духа на епохата си. Почнал да подава жалби срещу кредиторите си. Най-напред обвинил един от заемодавците си, освободен роб, че го бил ритнал.

— Ритнал любимеца на четирима императори! Управителят на Германия! Устата на... Истината!

Съдът осъдил невинния освободен роб на глоба от петдесет хиляди сестерции! Останалите кредитори, когато видели какво си изпатил техният събрат, изплашили се от... правосъдието и дигнали ръце от Вителий. Предпочели да загубят парите си, отколкото да платят и други отгоре!

Когато пристигнал в Германия, Вителий скоро открил, че германските легиони са недоволни от Галба. Защото стиснатият император отказал да заплати възнаграждението, което офицерите обещали на войската, в случай че помогне на Галба да заеме трона. Но щом веднаж го заел, Галба не удържал на думата си. И затова легионите били готови да се разбунтуват при първия удобен случай.

Вителий решил да използува това положение. Още повече, че войската в Германия приела с възторг новия управител. Защото бил известен и като чревоугодник, и като човек с широки пръсти. „И защото бил млад и приветлив човек" — казва ни Светоний.

Вителий, който схванал настроението на войската, започнал една добре обмислена демагогия. Щом срещал някой войник на пътя, прегръщал го и го целувал, както в наше време правят кандидатите за депутати! По кръчмите черпел постоянните им посетители, а по ханищата и станциите поздравявал и потупвал по рамото и пътници, и коняри.

И всичко това вършел още в самото начало, на път за Кьолн. А когато стигнал в седалището си, веднага обявил амнистия за всички углавни престъпници и не отказал нищо на войниците си, които му искали ту това, ту онова.

Така че и войска, и народ били във възторг от новия си господар. Същото, разбира се, някога казвали и за предишния, за Галба!

— Този е човек на място! Този ни обича! Той е за император!...

И тъй само след месец време войниците му го вдигнали една нощ от леглото — а той уж си нямал хабер от тая работа! Качили го на щитовете си и го провъзгласили за император на Рим!

Както ни го описва Светоний и както личи от бюстовете му, Вителий бил много едър човек, с много голям корем. Имал дебел врат като на бик, червендалесто лице — от многото ядене и пиене! — и единият му крак бил по-къс от другия. Ала найвече — имал челюсти на звяр!

Той е един от най-големите зверове, заемали някога трона на световната империя. Безсрамен и безмилостен! Когато войниците му го измъкнали посред нощ от палатката и при светлината на факлите го провъзгласили за император, знаете ли какво направил? Най-кощунствено взел меча на Юлий Цезар от един храм на Марс и с тази скъпоценност в ръка се провикнал пред „момчетата“ си:

— Смелост, момчета! Идват и за нас добри дни!

А слънцето, което осветявало тези добри дни, било държавната хазна!

Междувременно пристигнала приятната вест, че преторианците убили Галба. Но, за съжаление, преторианците не провъзгласили него за император, а Отон. Тогава Вителий решил да действува. Разделил войската си на две. Изпратил първата част към Италия, а сам той я следвал отдалеч. Защо? За да може, в случай че първата му армия бъде победена, да офейка бързо и лесно, без да излага живота си на опасност. А след това оттам, от Германия, да се спазари с Отон и да постигне изгодно споразумение.

Когато стигнал в Галия, една след друга дошли добри вести. Пълководците на Отон били победени при Витриак и мимолетният император Отон се самоубил.

Тогава Вителий, подсигурил се срещу всяка опасност, единствен господар на света и на всички богатства, меса и вина, се отправил като триумфатор към Рим, с празненства и веселия. Пред войската вървяло цяло множество от мимици, актьори, танцьори и музиканти; а отзад следвали колите, натоварени със заклани животни и пълни бъчви. Тази войска от 60 000 германци с диви лица и чудновати облекла предизвиквала страх и трепет сред жителите на местата, през които минавала. И действително, тези диви грабители събаряли всичко по пътя си. Държели се като завоеватели. Отдавали се изцяло на плячкаджийство и насилия.

Във всяко селище изплашените жители устройвали народни угощения. На тях войска и император се наяждали като скотове, напивали се, повръщали, ограбвали жителите и изнасилвали жените им. Освобождавали робите и ги вземали със себе си, и ако някой от гражданите се опитвал да им се противопостави, убивали го.

Този поход на върховния господар с войскарите му показва какво е представлявала Римската империя без маска. Следните думи на самия император разкриват най-добре суровата действителност. Когато шествието на разюзданите пияници стигнало при бойното поле край Витриак и пред очите им се появило зрелището на купищата разложени трупове — 80 000 души! — които вонели непоносимо, всички си запушили носа. Но Вителий им казал:

— Един мъртъв враг винаги мирише хубаво, особено ако е сънародник!

Цялата настървеност и безчестие на гражданските войни, водени за завземането на върховната власт, са вложени в думите на дебелия Вителий.

След като изрекъл тези „мъдри“ слова, императорът наредил да му донесат вино, за да не чувствува вонята на труповете. Дал вино и на свитата си. И всички се напили пред зловещата гледка на подутите и разкапани трупове, над които се въртели рояци мухи.

В Рим влязъл в походна униформа, заобиколен от „орлите“ и байраците си. И веднага започнал да потъпква с крачищата си всички божи и човешки закони. Провъзгласил се за върховен понтифекс и пожизнен консул и раздал всички най-високи държавни длъжности на приятелите си и то за десет години; а през годините на републиката всички длъжности били едногодишни. Не давал сметка никому и законите не важели. „Неговото царуване — казва Светоний — било царуване на мимиците, водачите на колесници и на Азиатик.“

Но кой бил този Азиатик? Нека оставим пак на римския историк да ни обясни това: „Този Азиатик бе освободен роб, тясно свързан с императора още от детските му години и... двустранен негов любовник“!

Но един ден младият Азиатик офейкал от Вителий. Ала господарят му го открил в Потиол, където беглецът работел като кръчмар. Вителий го оковал във вериги, но скоро го освободил и го задържал при себе си. Обаче Азиатик имал своенравен характер и често пъти правел опити да се измъкне. Най-сетне му дотегнал и Вителий го продал на един собственик на група пътуващи гладиатори.

Но веднаж бившият му господар го видял при един гладиаторски бой, сред арената, готов да убие или да бъде убит. И тогава сърцето му се смилило над него! Взел си го обратно и го освободил.

Всичко това станало, когато Вителий бил още всемогъщ царедворец. Когато станал император, на официалното угощение в двореца, където бил поканен и Азиатик, сам господарят на света, изпълнен с възторжени чувства, поставил на малкия пръст на бившия роб златния пръстен, символ на аристократичната класа на конниците! А само малко преди това, на сутринта на същия ден, Вителий бил обявил официално, че би счел подобна постъпка за опозоряване на класата на конниците.

Лакомията и жестокостта на Вителий надхвърляли всяка граница. Ядял по три-четири пъти на ден — закуска, главен обед, вечеря и „пир“! Така наричал четвъртото хранене, искайки навярно да покаже, че другите са само едно обикновено похапване и че само последното е важно.

Съумявал да се натъпче здравата и четирите пъти, благодарение на навика си да излиза в коридора — след като се наяждал до насита! — и да отива при „вомиториума“, тоест мястото за повръщане, където повръщал всичката погълната храна, за да може да почне да яде отново!

И за да не плаща угощенията, карал мнозина от знатните римски граждани да го канят на гости. По този начин осигурявал безплатно ежедневната си храна и се натъпквал хубаво.

Всяко угощение струвало не по-малко от 400 000 сестерции! Но най-прочутото, най-историческото угощение е това, което брат му Луций му устроил, когато Вителий влязъл победоносно като триумфатор в Рим. На този пир били поднесени 2000 големи риби и 7000 домашни птици. Сам Вителий измислил едно „блюдо“, което нарекъл „щит на Атина“. Това „блюдо“ се състояло от черен дроб на морски папагали[1], от мозък на пауни и фазани, от езици на фламинго и от бял хайвер на мурена.

За да се сготви това „ястие“, изпратили кораби от венецианския залив чак до пролива Гибралтар, за да се уловят редките риби и птици.

Вителий бил толкова лаком, че не можел да се сдържи дори когато се правели жертвоприношения. Грабвал от жарта върху олтара полуопечените парчета месо и сладкиши и ги гълтал като гларус. Същото правел и когато минавал по улиците край кръчмите. Вдигал капаците на тенджерите, измъквал късове месо, било горещи, било студени от предния ден и ги налапвал. Тези неща ни ги разказва Светоний. Гаргантюа на Рабле е измислена личност. Ала Вителий е действителен... герой!

Винаги бил готов да убива приятелите си или други „благородни“ граждани. И то от „благородни“ подбуди — било, за да си отмъсти, било, за да ги ограби. На един от приятелите си, който изгарял от треска, Вителий поднесъл чаша студена вода, където бил сипал тайно отрова без мирис.

Но най-вече убивал кредиторите си. А, искате парите си ли? Ще получите смърт! Онзи, който дързвал да поиска дадените в заем и невърнати пари, заминавал веднага за там, откъдето никой... не се връща! При това не им давал възможност да се самоубият спокойно, ами карал да ги убиват пред него, за да гледа, „та очите му да се радват на мъчителната им смърт", както сам казвал. Да се пропусне такова прекрасно зрелище!

---

[1] Вид морска риба, наречена така поради ярките си и пъстри цветове. — *Б. пр.*

Двамата сина на един осъден на смърт помолили Вителий за милост. А това чудовище заповядало:

— Убийте и двете момчета заедно с баща им!

Един богат „конник", тъкмо когато го мъкнели да го екзекутират, извикал на императора:

— Не ме убивай! Направил съм те мой наследник в завещанието си!

Вителий спрял наказателния взвод. И заповядал да му донесат завещанието. И наистина, видял в завещанието, че е определен за наследник на огромното състояние, ала заедно с един освободен роб.

И тогава, озверен от това, императорът заповядал:

— Да се убият веднага и „конникът", и освободеният роб!

И така останал единствен наследник!

Но не убивал само богаташи и благородници. Цапал ръцете си и с плебейска кръв. Избил множина от народа, и знаете ли защо? Защото не били от неговата партия, от партията на „сините". И разсъждавал по следния прост начин:

— Щом не са „сини", ще рече, че са мои врагове. А щом са мои врагове, значи ми желаят злото! Секира тогава!

Но и него го стигнало това, което правел на другите. Разбунтували се легионите в Панония (днешна Унгария), в Мизия (днешна България), в Сирия и Юдея. Не го оставили да се наяде до насита, както му се искало. След като го търпели осем месеца, войниците се разбунтували и провъзгласили Веспасиан за император.

И така, Вителий се видял принуден да се размърда. Станал посред „пира" си, без да повърне, и направил каквото можал — набрал набързо войска от гладиатори и разни други авантюристи за борба срещу „узурпатора“ и за да спаси правата на... корема си!

Но тази наемническа войска била бита по всички фронтове. И тогава, виждайки, че ще загуби играта, Вителий много практично решил да спаси това, което можело да се спаси. Намерил в Рим брата на Веспасиан, Флавий Сабин и започнал пазарлъци с него за продажбата на трона. Единият вдигал цената, другият я смъквал, докато най-сетне се споразумели Вителий да отстъпи трона на новия кандидат за 100 милиона сестерции.

Разбира се, за да събере тези 100 милиона, Веспасиан щял или да ограби поданиците си, или чисто и просто, веднаж качил се на трона, да не удържи на думата си. Или пък щял да ги плати, но скоро щял да си ги вземе заедно с главата на Вителий.

Ала първи не удържал на думата си самият Вителий. Попишманил се. И почнал да... действува! Подпалил храма на Зевс Капитолийски, където бил потърсил убежище Флавий Сабин с привържениците си и ги изгорил живи! А те смятали, че Вителий, ако не зачита човешките закони, то ще зачете поне божиите. А може би и не вярвали много-много в това, но нямали друг изход!

Но Вителий много скоро си получил заслуженото. Войските на Веспасиан с бърз денонощен ход стигнали в Италия и влезли в Рим.

Всички войници и служители на Вителий веднага го изоставили, щом Веспасиан станал господар на Рим. Сваленият император и сега постъпил найпрактично. Натъпкал пояса си със златни монети и се укрил в къщичката на портиера си.

Първите Веспасианови легионери, влезли в Рим, веднага изтичали в двореца да заловят злодея и клетвопрестъпника. Претърсили всички помещения. Нито следа от Вителий!

— Къде ли се е скрил?

— Какво те е еня теб! Граби сега, докато никой не пази всичко това!

И се нахвърлили да грабят с пълни шепи. Вземали всичко,каквото им попаднело. А жителите на Рим били обхванати от паника. Всички залостили вратите си, защото знаели от дългогодишен опит — още от времето на Сула, Помпей, Цезар, Октавий — какво значи победоносен пълководец!

Голяма награда щял да получи онзи, който откриел укрилия се бивш император. Претърсили двора и пристройките към двореца и в портиерната намерили „златоносния" Вителий!

— А! Тук ли си бил, гълъбчето ни! — извикали му със злоба и омраза войниците, които го открили. Сграбчили го за яката и го измъкнали навън.

— Я, какъв си хубав! Съблечи се!

Смъкнали му дрехите, намерили парите, взели му ги и си ги поделили; сетне замъкнали вързания Вителий на главния площад. А там войската и народът почнали да го замерват с кал и нечистотии по лицето, удряли го, ругаели го, наричали го лакомник и подпалвач, изтезавали го в продължение на часове, сетне го съсекли с мечовете си. А след това дотътрили с железните куки разкъсаното му на парчета тяло до брега на Тибър и хвърлили кървавите късове в реката от Авентинския хълм. Оттам хвърляли труповете на робите.

Така умрял като роб онзи, който бил роб на корема си!

ВЕСПАСИАН

Откакто „свободната държава“, „res-publica“-та била ликвидирана и законите престанали да действуват, и тъй като абсолютната императорска власт не била наследствена, та да има някакъв ред в предаването ѝ, най-енергичните военачалници заемали със сила престола.

И, естествено, насилниците не се спирали пред нищо, за да постигнат целта си, не се съобразявали с никакви пречки — нравствени или от друг вид. Престъплението било най-обикновеното средство. Но престъплението само по себе си не било достатъчно. Защото целта била не само да се качиш на трона, но и да се закрепиш на него. И затова подкрепата на преторианците, а така също и на легионите в провинциите, била абсолютно необходима. Самата войска убивала предишния император и поставяла на трона новия. Срещу възнаграждение. И го крепяла на трона пак срещу възнаграждение.

Въоръжените сили на страната качвали и сваляли императорите. Разбира се, без да пострадат самите те. Извършвали предателство спрямо стария си господар, след като престъпвали клетвата си за вярност, която били положили пред него, а сетне го и убивали. Предателство с пискюл отгоре.

Така че можем да кажем — римските императори заемали трона чрез предателството на войската.

За да поддържа „любовта“ на войската, императорът трябвало непрекъснато да ѝ дава пари, при това винаги повече от предшественика си. Ала трябвало да раздава пари и на народа, та хората да го обичат, сиреч да го искат и да го акламират. Всеки римски управник, от претора до императора, за да бъдел популярен, трябвало да бъде щедър.

И затова всички раздавали на народа жито, месо, вино, пари, устройвали празненства и угощения. Ако някой не давал достатъчно, тогава го убивали и поставяли друг, който давал повече. Плутарх отбелязва, че войската и народът изоставили Нерон, за да получат повече; убили Галба, защото не получили от него обещаното!

И така всъщност войската управлявала империята — така че цялата империя е работела, за да храни войската. Абсолютно всички — Рим, Италия, провинциите, сънародници и чужди народи, всички работели за войската. Историята на римските императори е история на цял низ от военни преврати, каквато е, така да се каже, и историята на всички държави, навлезли в периода на своя упадък. Политическият живот е бил пренесен от Сената във военните лагери. А тронът се е намирал в нещо като постоянен търг.

Но що за войска е била тази политиканска и търгашеска армия? Сбирщина от небоеспособни безделници и рентиери. Войска без дисциплина, без идеали, без вяра. Войска от пияници, развратници, крадци и насилници, която избирала един човек, за да ѝ плаща и да не ѝ търси отговорност за престъпленията ѝ.

Но колко на брой са били тези преторианци, които водели пазарлъците и продавали трона? При Тиберий те били около десетина хиляди, а при Вителий — шестнадесет хиляди! Не всички обаче били в двореца или в Рим. Имало преториански корпуси и в други важни градове в Италия. Във всеки случай възнаграждението им било голямо, а алчността и недисциплинираността им — още по-големи!

Не трябва да мислим обаче, че цялото „добро“ общество в Рим — сенатори, конници, банкери и предприемачи — било жертва на войската и императорите. Онези, които заставали на страната на господаря им — кога „модерните“, кога „старите“, и почти винаги тълпата — имали подкрепата на императора. И се отплащали на господаря си за тази му подкрепа. Ето как се увековечавала системата на беззаконието!

Но войската не била покварена само от императорите. Покварили я и я разложили много преди това различните военачалници от времето на гражданските войни. Покварили я и продължавали да я покваряват и управителите на провинциите, които използували войската, за да ограбват населението.

Покваряването на войската започва най-вече след края на републиката, когато била отменена задължителната военна служба и била установена системата на наемничеството. Военачалниците разрешавали на наемниците си да грабят и да вършат насилия, сиреч сами да си изкарват надницата, вместо да им я плащат от кесията си.

От всички наемници най-високо възнаграждение получавали преторианците и затова те били най-жестоките войници.

В биографията на Галба Плутарх разсъждава въобще за войската: „Атинянинът Ификрат искал наемният войник да е сладострастник и да обича парите, защото, стремейки се да задоволи желанията си, той се бие по-храбро! Още Платон е казвал, че няма полза, ако военачалникът е добър, а войската му проявява неразумност и сред нея цари несъгласието.“

И Плутарх продължава разсъжденията си: „Събитията след Нероновата смърт свидетелствуват, че няма нищо по-страшно от една военна сила, водена от безразсъдни и низки стремежи... Неуспехите на Римската империя се дължат не толкова на властолюбието на императорите, колкото на сребролюбието и развратността на войската, която прогонвала един военачалник посредством друг, както клин клин избива..."

Досега видяхме как народите в древността са били измъчвани и ограбвани все от потомци на богове: властолюбиви патриции и авантюристи. С Веспасиан почва една поредица от императори, които не са благородници със синя кръв, а „рожби на народа".

Тит Флавий Веспасиан, който заел мястото на Вителий, бил първият „селянин" император. Родом бил от село Реата в Сабиния; дедите му слизали всяка пролет от планината в Рим, за да работят като надничари по нивите и градините на богатите земевладелци. Самият основоположник на династията на Флавиевци носел прякора „Мулетаря ", защото някога се занимавал с търговия на мулета, коне и роби.

Водачите на аристокрацията, които видяхме на върха на властта, ни дават представа за достойнствата на двете най-висши обществени съсловия — сенаторите и конниците. Представителите на народа ще ни покажат достойнствата на голямото и безименно множество на градското съсловие — и разликата между аристократите и гражданите ще бъде по-малка от приликата им.

Веспасиан бил, както се казва, „стара кримка — необразован, недодялан, със среден интелект, но бил човек много практичен, закален, невзискателен в облекло и храна, и пестелив. Ако е бил само просто пестелив, бихме приели това като качество. Но той бил маниакално сребролюбив.

На трона се възкачил почти шестдесетгодишен. Имал голям жизнен опит и познавал добре хората и бил непоправим реалист. Народ, войска и аристократи го приели с готовност за монарх, защото им било дошло до гуша от скотщината на тримата последни императори, от анархията и от междуособиците. Впрочем той влязъл в Рим с ореола на победител на юдеите.

Всички си мислели, че ако не се прояви като добър монарх, ще могат лесно да се отърват от него с един бунт на преторианците. Но тук се измамили. Защото Веспасиан е вторият след Август римски император, умрял на трона от естествена смърт. И дори успял да установи своя династия, на Флавиевци, както Август — на Юлиевци. Впрочем той дори предупредил римляните за това свое решение. Един ден извикал гръмко в Сената:

— Ще ме наследят или децата ми, или никой!

Но как станал император? Съвсем случайно. Никога не бил и помислил за такова нещо. Не искал да стане дори „сержант“ във войската. Но с кавги и бой майка му най-сетне го принудила да влезе във войската. И за да дразни честолюбието му, наричала го „ликтор на брат си“, тъй като брат му бил почнал да получава политически постове.

И така при Клавдий Веспасиан станал хилядник, ковчежник, висш военачалник и консул. При това бил добър пълководец. В похода срещу Британия три пъти победил „враговете“. И навсякъде проявил заедно със способностите си на стратег н големи качества на администратор.

Когато след смъртта на Клавдий император станал Нерон, в своето „културно турне“ из Гърция той взел в свитата си и Веспасиан. Ала Веспасиан бил голям невежа. Не можел да разбере и оцени... дарбите на маестрото император. Така че, когато Нерон показвал талантите си на музикант и поет, недодяланият Веспасиан или си тръгвал посред представлението, или се изтягал на пейката и му удрял един сън!

Затова изпаднал в немилост пред господаря си. „Водачът на Музите Аполон“ го изгонил от свитата си. Веспасиан се върнал разтревожен в Рим и се оттеглил в едно село, докато разгневеният му господар го позабрави, та случаят да няма лоши „последици“. Ала една сутрин пратеници на Нерон почукали на вратата му.

— Свърши се, загубен съм! — промърморил Веспасиан.

— Императорът ти възлага командуването на войските срещу юдеите!

От този миг нататък пътят на Веспасиан към трона бил открит.

Юдеите били въстанали и победили няколко пъти римския пълководец Гай Галба. Трябвало, значи, да бъде заменен с друг, опитен военачалник, и то с по-многобройна войска.

В Юдея Нерон искал да изпрати не само повече войска и способен военачалник, но и такъв военачалник, който да не вдъхва опасения на двореца. И действително, Веспасиан бил най-добрият пълководец на своето време, но същевременно бил безопасен. Защото не произхождал нито от някое голямо семейство, нито пък бил популярен сред народа. Но всички се излъгали.

Докато Веспасиан воювал в Юдея, в Рим се случили събитията, които вече разказахме. В подножието на трона на цезарите се поваляли един след друг само за няколко месеца трима императори — Нерон, Галба и Отон. Мизийските легиони, които, както отбелязахме, идвали на помощ на Отон, когато узнали, че Отон се самоубил, решили да провъзгласят за император един от своите, та да им простял всичките грабежи, насилия и убийства, извършени от тях в селищата, през които минавали на път за Италия.

В Апулия Илирийска провъзгласили за император най-добрия военачалник на онова време — Веспасиан. Но това му избиране останало без последствие. Защото скоро мизийските легиони се разпаднали и така Веспасиан си останал само с титлата.

Истинското му провъзгласяване станало долу, в Юдея. Първи го провъзгласил за император Александър Тиберий, управител на Египет, а след това и войската в Юдея. По този начин се сбъднало, както ни казва Светоний, едно пророчество твърде разпространено сред народните слоеве в Близкия изток.

И това пророчество гласяло, че господарят на света ще излезе от Юдея. И това пророчество се изпълнило с възкачването на Веспасиан, както ни обяснява Светоний; ала юдеите го тълкували другояче, а именно — че юдейският народ ще стане господар на света. Една от психологическите причини за въстанието на юдеите била и вярата им в това пророчество.

Азиатските легиони също застанали на страната на Веспасиан и се обявили против Вителий, защото се говорело, че Вителий възнамерявал да прехвърли легионите от Азия в Италия и да ги замени с германски легиони. По този начин личните намерения на Веспасиан се покривали с всеобщите интереси на войските в Азия. А тъкмо това искал и старият военачалник.

И ето как още веднаж тронът бил зает с помощта на войската.

Веспасиан изпратил по-голямата част от войските си в Италия срещу Вителий, а сам той отишъл в Египет, за да го подготви за отбрана. Там обаче научил, че легионите му разбили Вителий при Кремона и го убили. И тогава забързал за Италия да не би някой друг военачалник да го изпревари и заеме трона. И влязъл в Рим с ореола на победител на евреите!

Но, както казахме, макар че бил необразован, Веспасиан имал много практичен ум и вършел работите си като добър стопанин. И така първата му грижа била да възстанови дисциплината във войската и да сложи ред в икономиката на страната. А също така — и в обществените нрави, както направил това Август.

Както пише Светоний, войската била преминала всякаква граница на разврат и наглост. Дори самите негови войници били станали твърде дръзки, тъй като били победители в Юдея и Италия, докато останалите войници (тези на Вителий) били огорчени и ядосани, понеже загубили „играта" и печалбата. Веспасиан разпуснал тези части и изпратил войниците по домовете им. А след това стегнал юздите и на своите войници и почнал да им плаща със зор заплатата.

Макар и „елинофил", никак не се затруднил да отмени „свободата" на гърците, подарена им преди четири години от Нерон — през 66 година. Издал закони против разкоша и забранил на лихварите да дават заеми на богаташките синове, тъй като законът нямало да признава вече тези заеми.

Веднаж назначил на хубава служба някакъв млад човек от аристокрацията. Младият мъж пожелал да се представи пред императора, за да му изрази благодарността си. Но решил, че трябва да се наконти и да се напарфюмира. И така, когато се явил пред Веспасиан, императорът го помирисал и ядосано му казал:

— Бих предпочел да миришеш на... чесън!

И му отнел длъжността.

Най-любопитното е, че Веспасиан никога не скривал народния си произход и то в една епоха, когато „родът“ представлявал най-важното нещо за един гражданин. Напротив, гордеел се с народния си произход. Веднаж един се опитал да го поласкае:

— Основоположникът на твоя род е бил един от другарите на Херакъл...

— Хайде, зарежи ги тия, нещастнико! — отвърнал му Веспасиан.

Като човек от народа, Веспасиан имал голямо чувство за хумор и не бил злобен по душа. „Нито един невинен човек не пострадал през годините на неговото царуване“ — отбелязва Светоний. Но бил много сребролюбив — какво да се прави, работата му била такава! Удвоил и утроил данъците в провинциите. И поради голямото си сребролюбие често пъти престъпвал дълга си. „Продавал държавните длъжности на тези, които давали най-висока цена, срещу пари откупували оправданието си и дадените под съд.“ С присъщата си селска хитрост Веспасиан измислил един невиждан дотогава способ за вадене на пари. Назначавал на най-важните и отговорни постове хора алчни и грабливи. И когато те натъпквали догоре касите си с пари, пипвал ги като издути от кръв пиявици, обвинявал ги, осъждал ги и конфискувал състоянието им, сиреч ограбените от държавата суми. Един вид, дето е речено, турял други да крадат вместо него, а пък той... докопвал всичко... законно.

Този вид крадци той сам наричал „гъбите ми“! След като набъбвали прекомерно, изстисквал ги и им вземал сока!

Някои съвременни на Веспасиан историци се мъчат да оправдаят неговото сребролюбие. От доста години вече поради разхищенията на Нерон и опустошенията от непрекъснатите граждански войни държавната хазна била празна. А за да се справи с административните нужди, на държавата ѝ били необходими много милиарди сестерции. Ето защо Веспасиан бил принуден да наложи тежки данъци на провинциите и да използува незаконни начини... за да си набави законни средства.

Вършел работи, които не подобавали на достойнството и положението му. Например между другото бил и вехтошар. Продавал стари художествени предмети. Облагал с данък дори обществените писоари. И именно оттогава им останало названието „веспасианки". И когато неговият син Тит му обърнал внимание, че народът счита това за много просташко нещо, старият му баща тикнал под носа му цяла шепа с пари и му казал:

— Е, смърдят ли?

— Не!

— И все пак са пари от „там"!

Веднаж пък според раболепния обичай в ония времена при него дошли пратеници от някакъв град да му съобщят, че съгражданите им са решили да му издигнат огромна статуя.

А Веспасиан със своя народен хумор им казал усмихнато:

— Ето тук я издигнете!

И им посочил шепата си. С други думи, казвал им със заобикалки, че предпочитал да му дадат на ръка парите, които ще похарчат за статуята.

Така царувал цели десет години този народен и грубоват човек на казармата, „мулетаря". И въпреки недостатъците си царувал по-добре и по-честно от всичките свои предшественици императори-потомци на богове, по-покварени от които историята не познава.

И макар че не бил образован, разбирал цената на литературата и изкуството. Подпомогнал писателите, поетите, хората на изкуството и отпуснал пенсии на най-добрите от тях.

Също така определил да се дават по сто хиляди сестерции годишно на учителите по гръцки и латински език.

Когато почувствувал, че е настъпил последният му час, пожелал да го вдигнат от леглото и да го изправят на крака.

— Императорите трябва да умират прави!

И така починал прав на 24 юни 79 година! Ала народът както в Италия, така и в провинциите бил съсипан от данъците и не можал да се съвземе.

Наследил го синът му Тит.

ТИТ

ВЪСТАНИЕТО НА ЮДЕИТЕ

Веспасиан се възкачил на трона с ореола на победител на юдеите. А Тит се възкачил на трона със сиянието на разрушител на Ерусалим и на изтребител на племето на Израил.

Тит Флавий Сабиний Веспасиан (48—81 г. от н. е.) е бил възпитаван в двореца заедно с Нерон. Бил един от буйните другари на младия император във всичките му разюздани оргии. Затова, когато по-късно като помощник на баща си проявил невиждана жестокост в изтребването на евреите, хората си казвали, че Тит ще стане един нов Нерон.

Веспасиан, баща му, не гледал с добро око на живота, който синът му водел в двореца. Затова, когато Нерон му възложил командуването на войските срещу юдеите, първата му работа била да се възползува от изгодния случай, за да измъкне сина си от тинята на покварата. Взел го със себе си.

Когато измъкнал сина си от компанията на Нерон, Веспасиан му казал:

— Отсега нататък ще бъдеш войник!

Две години воювал Веспасиан в Юдея и през цялото това време синът му бил при него. Направил го юнак и половина. След ожесточени боеве Веспасиан бил покорил почти цялата територия на Юдея, когато войската го провъзгласила за император. Тогава бащата оставил сина си за свой заместник и заминал за Рим.

И действително Тит се показал достоен за баща си и се проявил като един от най-способните военачалници в древността. Успял да превземе последния бастион на евреите — столицата им Ерусалим. Но освен блестящи качества на стратег Тит притежавал жестокостта и свирепостта на истински римлянин от онази епоха. Имал и другите недостатъци на римските аристократи — като приятел на Нерон и син на император бил станал вече типичен патриций! Бил користолюбив и безнравствен. Впрочем всички негови предшественици-императори домъкнали чак до трона тези недостатъци. Изключение правел баща му, който бил наистина невъобразимо сребролюбив, но не и жесток и безнравствен.

А Светоний нарича Тит „радостта и любовта на човешкия род." До такава степен този човек успял да спечели благоразположението на хората със своите способности и с военните си успехи, същият този Тит, който изклал като овце 500 000 евреи и превърнал в роби други 100 000 и имал за любовница жената на брат си!

При това сам Тит се смятал за най-добрия човек на своето време! Този човек, който изтребил шестотин хиляди себеподобни, се оплаквал на смъртния си одър, че напразно умира толкова рано!

— Не съм сторил никакво зло на този свят! Освен едно!

И това единствено зло било прелюбодеянието му с жената на брат му.

Както виждаме, и самият Тит, и Светоний, и „човешкият род" имали най-добро мнение за императора. Всички те нито били глупави, нито всъщност лъжели. Такава е била епохата. Избиването на 600 000 души при това от провинция и на туй отгоре и бунтовници не се смятало за престъпление. Животът на хората нямал никаква стойност. Цялото съществуване на императорския Рим се крепяло на жестоката експлоатация на народите в Европа, Азия и Африка. Избиването на хиляди хора било едно от най-ефикасните средства за поддържането властта на малцинството и робуването на мнозинството.

Тит може да е бил като предшествениците си жесток, користолюбив и безнравствен, но поне не е бил като тях луд. Бил много разумен и достатъчно лицемерен, за да разбере, че не би могъл да се задържи на трона, ако не се опира на подкрепата на народа.

Затова мръсните си работи вършел тайно. А за народа и за имотните хора се грижел открито.

Всички дотогавашни диктатори и императори, от Сула до триумвиратите на Помпей — Цезар — Крас и Антоний — Октавиан — Лепид, за да събират пари, ограбвали провинциите и избивали богатите граждани и конфискували имуществата им. Тит е първият император, който „зачитал собствеността“, както ни съобщава Светоний. И за да ни го съобщава като нещо съвършено необичайно, представете си до каква степен своеволни са били в ония времена най-висшите управници на Рим.

За да стане популярен, Тит се показвал много ласкав и приветлив към всички. Не обезкуражавал никого от тези, които идвали при него. Приемал всички. Понякога дори ги приемал в банята си, докато се къпел.

Извършил нещо, което изглежда невероятно за тогавашните нрави. Прогонил от Рим всички доносчици и шпиони, които дотогава имали златна работа, като оклеветявали или издавали разни видни граждани. На някои от тях отнел свободата и ги прехвърлил в съсловието на робите.

От всичко това личи, че е бил човек умен, който знаел интереса си и умеел да се сдържа. Докато преди да стане император, гуляел по цели нощи с Нерон и куп други субекти от аристокрацията, когато се възкачил на трона, променил начина си на живот. Изгонил цялата си компания от двореца. Преди това имал наемни дангалаци, с помощта на които убивал всички граждани, считани от него за опасни, но сетне, когато се закрепил на трона, престанал да убива.

Също така първоначално искал да му се плаща за всяка услуга, която правел, но по-късно почнал дори да дава от джоба си. Само в едно нещо не можал да се... поправи. Когато се завърнал победител от Юдея, довел със себе си като своя любовница юдейската принцеса Береника, но баща му със „строгите си нрави“ го принудил да я остави. Ала след това Тит си опекъл работата със снаха си Домиция.

Когато умрял, народът искрено го оплакал. И най-вече, защото наследникът му се оказал едно от най-страшните коронованн чудовища на Рим.

Но истинската история на Тит — това е превземането и разрушаването на Ерусалим, едно голямо историческо събитие, оказало голямо влияние върху съдбата на човечеството. Нито Тит, нито съвременните му историци не разбрали значението на това събитие. Така че заслужава си труда да разкажем за тази война с юдеите, за опустошаването на родното им огнище и за изтреблението, на което е бил подложен един народ в продължение на цели деветнадесет века!

Тит опожарил Ерусалим и храма господен и унищожил шестстотин хиляди души през 70-та година. Но общонародното въстание на евреите продължило цели четири години. Упорството и героизмът на юдейските патриоти са толкова изключителни, че граничат с безумство. „Само безумци са могли да посрещат с такова презрение смъртта“ — отбелязва Ренан.

И действително това въстание било просто лудост — психологическите му подбуди били религиозният фанатизъм и дълбоката омраза на народа към поробителите. Това е било сблъсък между два свята, единият от които е трябвало да загине — сблъсък на живот и смърт. От една страна, реалистичната, безбожна, безмилостно егоистична и грабителска тирания на римляните, и от друга — извънмерният патриотизъм, верската нетърпимост, фанатичният мистицизъм и . . . небесното царство! Това са психологическите подбуди на тази война.

Но нека читателят не помисли, че евреите се биели за някакви . . . метафизични и отвлечени цели! Фанатичен народ са били, разбира се, но народ, който добре схващал интересите си — така че не биха могли да се бият толкова ожесточено без някакъв интерес. А какъв бил техният интерес! Националната им независимост! С други думи, желанието сами да си уреждат работите в собствения си дом и да се отърват от злоупотребите, грабежите и насилията на завоевателя.

Следователно борбата на юдеите въпреки жестокостите и крайностите си била справедлива борба!

Но нека не се доверяваме толкова много на такива механични обобщения. Под тях, под термина „юдеи“ се крият много противоположни обществени интереси и, естествено, много политически различия. Така че, когато казваме „въстанието на юдеите“, не трябва да разбираме едно единодушно и всеобщо въстание на цялата еврейска нация, а само на народа, на нисшето жречество, а така също и на онези „авантюристични елементи“, на опасните смелчаци, които търсят сгоден случай за действие.

Сред юдеите биха могли да се различат три групи — не казваме „партии“, защото не представлявали единни политически организации. Това били садукеите и херодеите — остатъците на Херодовия род — сиреч големите жречески родове на Ханан и Бит. Хора безбожници, епикурейци и сластолюбци, мразени от народа заради богатството, високомерието и неблагочестието им. Те съставлявали едно дълбоко рационално съсловие и макар че не обичали римляните — защото римляните лапали най-тлъстото! — приемали ги за господари, защото римското оръжие пазело привилегиите и богатствата им!

Второто съсловие, на фарисеите — гражданите — било също консервативно, защото се бояло, че безнадеждният бунт на народа в края на краищата ще се провали и ще повлече след себе си унищожението на храма и на нацията.

Третото и най-многобройно съсловие бил бедният народ и бедното нисше жречество, но също така и младежта на цялата нация, от всички съсловия!

Водачът на въстанието Елеазар бил син на водача на... опозицията, Анания. Юдейският народ не само искал свободата си, но бил дълбоко уверен, че ще победи. Всички пророчества и всички свещени текстове „казвали“, че храмът никога няма да бъде разрушен и че наближава „царството небесно“, сиреч царството на истинската вяра в единния бог!

В биографията на Веспасиан Светоний казва, че в Изтока била разпространена една легенда, която твърдяла, че господарят на света щял да излезе от Юдея. Веспасиан си обяснявал и свързвал това пророчество със себе си, а именно, че тръгвайки от Юдея, щял да стане римски император и владетел на света. Юдеите пък си обяснявали и свързвали пророчеството със себе си. Бъдещият господар на света щял да бъде юдей, с други думи, юдеите ще победят римляните, ще завладеят Европа и Азия и ще изградят юдейска световна империя. От своя страна християните обяснявали и свързвали предсказанието със себе си — Исус ще се възцари над целия свят и царството му ще бъде царството небесно.

Във всеки случай не само това пророчество вдъхвало смелост и упорство на бунтовниците; имало още някои други божествени знамения. През 65 година, посред нощ храмът господен от само себе си целият блеснал от светлина, която идела вътре от него. А в деня на Петдесетница в него се разнесъл силен тропот от стъпки и предметите в олтара сами почнали да се местят.

Разбира се, всички тези неща биха могли да подготвят психологически избухването на въстанието, но не биха могли да го проведат. Във всеки случай нужна била само една капка, за да прелее чашата!

В края на 64, началото на 65 година прокуратор на Юдея станал Гесий Флор. Той бил ограничен човек и още по-лош политик.

Трябва да отбележим, че Юдея не била отделна провинция на Римската империя, а представлявала част от Сирия. Имала обаче един прокуратор с войска, за да поддържа „реда“ и да събира данъците. Трябва също така да отбележим, че във всички провинции на римската държава войската била съставена в по-голямата си част от местни хора. Така че покорените, поробените от Рим народи били държани в подчинение за сметка на завоевателите, от . . . сънародниците на робите! Чудесна, умна и удобна система, която се използува от векове от всички чудесни и умни господари на чужди народи! Много психологична и много практична система! Практична, защото не заангажирвала в чуждите страни военни части от метрополията и психологична, защото покорените народи оставали с впечатлението, че... се самоуправляват!

Юдеите отказвали да служат в римската войска, защото смятали всички други народи за нечисти и по никакъв начин не искали да се смесват с тях, за да не се омърсят.

Но този им отказ увреждал преди всичко на тях самите. Защото войската в страната им била съставена от чужденци; а чуждоземната войска била враждебно настроена към местните жители и особено към евреите, които гледали на целия свят като на враг. И затова чуждото владичество им се струвало още по-тежко. Ако войската в Юдея е била съставена от местни жители, страната, разбира се, пак не би била свободна, но поне не е щяла да чувствува така силно загубата на свободата си.

Повод за избухването на въстанието дал прокураторът на Юдея Гесий Флор, който бил много зле настроен към местните жители, а и самата войска, съставена от чужденци, също мразела юдеите.

Въстанието на юдеите не било чак толкова безсмислено, както би могъл да помисли човек, имайки предвид края му. То имало неизчерпаема нравствена дълбочина и много реалистично съдържание. През онази епоха юдеите били наводнили Изтока и господствували най-вече в големите центрове. „Няма място на света — пише Страбон, — където това племе да не се е настанило, или по-скоро да не е покорило страната." Мала Азия, Египет, Киренайка били пълни с юдеи. Тези страни били възприели юдейските нрави и закони. В Александрия те имали цял свой квартал с вожд, който ръководел общите им дела, съдел и бдял за изпълнението на договорите и завещанията им, сякаш бил управник на независима държава.

Навсякъде еврейските колонии представлявали държава в държава. Навсякъде имали привилегии и никъде нямали военни задължения. Именно поради тези причини останалите националности ги мразели.

Ала със сплотеността си, с икономическата си експанзия из целия Изток, със способността си да вдъхват респект и с превъзходството си във всички области, евреите почнали да мислят, че ще завладеят света.

Благодарение на икономическото и националното си превъзходство в целия Изток, евреите не смятали за невъзможно да победят римляните. Впрочем не им било за първи път да се сблъскват със силни завоеватели. Два и половина века преди това успели да победят и да прогонят от страната си друг един могъщ владетел, Антиох Епифан, под героичното ръководство на Макавеите и на ... ангелите! Така и сега, през първите пет месеца на въстанието, евреите прогонили Флор от Ерусалим. И разпрострели властта си над цяла Юдея, над Галилея и над част от Персия, превзели и всички крепости край Мъртво море. Онези от азиатските народи, които като партите мразели римляните, се възползували от сгодния случай и също въстанали. И ако всички поробени народи били сторили същото, то тогава „империум романум“ на комедианта-император (Нерон) бързо би се разпаднала и в Азия, и в Северна Африка.

Но другите народи мразели евреите повече от римляните. Римляните направили това, което се прави винаги при подобни случаи. Използували безпогрешния принцип „Разделяй и владей“. Вдигнали останалите народи на Азия и Африка срещу... убийците юдеи. Впрочем това не било трудна работа, защото вождовете на покорените народи били римофили и продажни. Имали интерес от победата на тираните, защото тази победа би гарантирала привилегиите им. Така че тези „врагове“ на въстаниците били много по-опасни от римските легиони.

И успешното начало, вечното начало на антибунтовническите движения било сложено. „Лоялните“ народи сложили под нож евреите във всички големи градове в Мала Азия. В Кесария били изклани 20 000 души, в Александрия — 50 000 и още толкова в Антиохия, столицата на Сирия.

Паднало голямо клане на „злодеи“, извършено от подбужданите от тираните раболепни тълпи на Изтока.

Провалила ги обаче не враждебността на съседите им, а предателството на техния цар Агрипа II. Когато народът се вдигнал срещу завоевателя, Агрипа избягал от столицата си Ерусалим заедно с целия Херодов род и отишъл при римляните и заедно с тях се борил против народа си. И дори бил в Антиохия по време на кланетата, предателят му с предател, и макар че сам не участвувал в тях, но душата му се възрадвала!

Врагове на въстанието били и ерусалимските фарисеи. Тези, които останали в града, не смеели, разбира се, да ударят открито въстаниците, но с всички възможни средства саботирали освободителната борба на своите „братя“.

Ако другите народи на Мала Азия се били притекли на помощ на юдеите и ако съсловията на богатите не предателствували, това въстание също щяло да успее, както въстанието на Макавеите. Защото героизмът, презрението към смъртта, фанатизмът и вярата им били толкова големи, че този народ без войска и без военачалници извършил чудеса от храброст, рядко срещащи се в цялата история на човечеството, и успял да разтърси Изтока на римската империя. И наистина се изпълнило пророчеството на Енох, който видял агнетата да държат мечове и да гонят дивите зверове!

Фактът, че въпреки предателството на своите, въпреки враждебността на съседите си, юдеите успели да издържат цели четири години и често пъти да побеждават консулски войски, показва, че въстанието не било безразсъдно дело и имало големи възможности за успех.

Гесий Флор станал прокуратор на Юдея през 64—65 година благодарение на подкрепата на жена си Клеопатра, която била приятелка на прочутата Попея, съпруга на Нерон.

Но юдейският народ посрещнал и този прокуратор като предшествениците му — с омраза. Но и той и войската му също така с омраза в сърцето влезли в Ерусалим. И веднага проличало колко по-лош бил новият прокуратор от своите предшественици. Почнал да изсмуква безмилостно пари от народа и да убива невинни хора просто за нищо. Смятал, че по този начин ще ги наплаши и ще затвърди — с подкрепата на Агрипа и фарисеите — своята власт.

Същата грешка вършат всички тирани, когато вече губят играта.

Веднаж, на 16 срещу 17 май 67 година, станало сблъскване между народа на Ерусалим и римската войска. Лошо начало. Съществувала опасност тези стълкновения да се разраснат. Духовете били много възбудени. И тогава, за да избегне бедата, Флор извършил нещо по-лошо. Изтеглил войската си в Кесария. И оставил само малобройна стража в крепостта Антония, на северозапад от Храма. Това било голяма грешка на този зъл човек. Защото по този начин сам предал града в ръцете на въстаниците. И римската войска ще влезе в Ерусалим едва четири години по-късно, и то сред пожарища и купища трупове.

Казахме, че народите на Изтока, надъхани от водачите си и от завоевателите, подложили на клане евреите във всички големи градове. На тези кланета на евреи от „езичниците“ в Александрия, Кесария, Антиохия, Тир, Гадара и другаде, евреите отвърнали по същия начин — с кланета на „езичници“ и пожарища там, където пък те били по-силни — във Филаделфия, Есебон, Гараз, Пела, Скитополис. Ограбили Декаполис и Гавлонитида, опожарили Антидона и Газа.

Така че въстанието на юдеите не запазило характера си на освободителна борба на един поробен народ срещу угнетителите му, а приело облика на изтребителна борба не между юдеи и римляни, а между юдеи и „езичници“, между юдеи и Азия, и целия човешки род. Естествено, че при това необикновено нараснало значение на въстанието на юдеите, то не би могло да има добър край.

Римската власт се разпаднала в цяла Палестина. А междувременно тази римска власт решила да се върне отново в града, който малко преди това така неразумно изоставила. Управителят на Сирия, Цестий Гал, тръгнал от столицата си, Антиохия, и се отправил към „гнездото на престъпниците“ — Ерусалим. Нека читателят обърне внимание как угнетителите характеризират онези, които се борят да ги прогонят.

Агрипа Херод, царят на юдеите, придружавал вражеската войска, която отивала да пороби родината му. Въстанието на юдеите е голям урок затова, как се извършва и как трябва да се извършва всяка национална революция за всички времена и народи.

През целия път на тази „справедлива“ войска отвред се стичали да се присъединят към нея всички врагове на юдеите — всички раболепни народи заставали срещу този народ! По този начин Гал лесно успял да стигне до Габаон, на десет километра разстояние от свещения град на Давид.

Въстаниците не се изплашили нито от числеността, нито от военното изкуство на тази организирана войска. Излезли извън стените на града и разбили Гал.

Но нека никой не смята, че въстаниците представлявали някаква сбирщина от религиозни фанатици, бедняци и „злосторници“. Начело на въстанието стоели истински военачалници. Имало и двама князе от царска кръв — но не от царския дом на Херодовци! — наместникът на Агрипа, Сила Бабилон, опитният военачалник Нигер от Пирея, и Симон, син на Йор.

След този първи военен успех на въстаниците, цар Агрипа изпратил при тях двама души да им предложат да се предадат, тъй като в такъв случай великодушният римлянин щял да им прости всичките им ... престъпления!

Мнозина искали да се приемат тези условия. Това били аристократите и богатите граждани. Може би знаели, а може би и не знаели, че когато притисне с коляното си победения, победителят не удържа думата си — както впрочем става винаги. Но какво направил тогава фанатизираният народ? За да не се повдига вече въпрос за предаване, сега и за в бъдеще, народът на Ерусалим хванал двамата пратеници и ги заклал.

Тогава високомерният Гал тръгнал срещу „престъпния“ град, за да го накаже като възмездител. И разположил лагера си на един час път от стените на Ерусалим.

Цестий Гал разположил лагера си близо до стените на Ерусалим, но не посмял да го атакува. Напразно чакал цели пет месеца да му предадат града аристократите — „десните“ сред юдеите! — както му били обещали. И след като видял, че нито със заплахи, нито с подкупи и предателство може да направи нещо, вдигнал обсадата и се върнал в Габаон. Ала въстаниците не му позволили да се оттегли спокойно и лесно. Излезли извън стените и го нападнали, преследвали го и пленили обоза му и много от войниците му.

Военното бездарие на Гал прави изумително впечатление. Само по един начин може да се обясни този позор — лошото управление на Нерон разстроило цялата администрация на държавата; в провинциите се изпращали не най-добрите военачалници, а най-големите блюдолизци.

Докато Римската империя се посрамвала в Азия по такъв начин, ръководните кръгове в Ерусалим били настроени много песимистично. Смятали, че тези първи военни успехи на въстаниците рано или късно щели да бъдат последвани от поражения. Римската армия в края на краищата щяла да победи. И се стремели да бъдат готови за този край. Едни от тях избягали от Ерусалим и преминали на страната на римляните, с други думи, се обявили против родината си; а тези, които останали в града, се мъчели по всякакъв начин да наложат своите, изгодни за тях, възгледи, а именно — капитулация! Ала народът, веднаж започнал борбата, искал веднаж за винаги да се отърве и от чуждите тирани, и от местните техни сътрудници.

Целият град бил превърнат в казарма и в работилница за оръжия. Младежите се обучавали от сутрин до вечер. От всички краища на Изтока към свещения Цион се стичали родолюбци, хора от народа, за да се борят за свободата на родината си, за „правата“ вяра. Защото никой не се съмнявал, че е настъпил краят на римската империя.

Докато Изтокът се тресял из основи, какво правел в това време императорът Нерон? Продължавал турнето си из Гърция, надбягвал се с колесница на общогръцките игри, пеел с китарата си и събирал венци от слугите на римляните и ръкопляскания от клакьорите.

Когато узнал за поражението на Гал, Нерон разбрал, че нещата са много по-сериозни, отколкото си представял. Разбрал, че тази война не би могла да бъде спечелена с провинциални войски и с такъв бездарен пълководец. Решил да изпрати многобройна войска от метрополията и умен и опитен военачалник. И пратил Тит Флавий Веспасиан.

Веспасиан се готвил почти цяла година. И през март 67 година почнал да прилага плана си — да настъпи в Палестина от всички страни, така че да принуди юдеите да се съберат до един зад стените на Ерусалим.

Предвиждал, че струпването на бежанци и бойци в града ще предизвика недостиг на храна и разхлабване на дисциплината. И тогава съпротивата на аристокрацията и богатите граждани ще надделее над войнствеността на народа.

Така и станало.

Спуснал се по крайбрежието и стигнал до Птолемаида. Там се установил на лагер. И оттам нападнал Йопат в Галилея. Този малък град в последно време се бил укрепил добре. Съпротивата на населението му била изключително героична. Нито един от защитниците му не се уплашил, нито пожелал да се спаси. Когато Веспасиан ги затворил в една теснина без изход, те се избили един друг, за да не паднат живи в ръцете на врага.

Такъв всеобщ изключителен героизъм е нещо много рядко в световната история. Оттогава е останало прозвището „галилеец“, означаващо човек, който доброволно и с фанатична упоритост търси смъртта.

Но както и във всяка борба, така и в освободителната борба на юдеите имало предатели. Отбелязахме вече няколко пъти опозицията на двете найгорни обществени класи и свързването им с врага. Сега нещата приели по-решителни форми. Опозицията и предателството вече се вършели открито.

Този много интересен обрат на въстанието ще разкажем именно сега. И най-вече защото юдейската война ни дава един почти типичен образец на противоположните „сили“ у един народ и по какъв начин враждебните сили се неутрализират.

Въстаниците били толкова убедени, че свободата на Израел е вече извоювана, че почнали да секат свои пари с изображението на храма и други техни свещени емблеми с юдейски надписи. Нарекли тези пари „ерусалимски“ или „на опасността“, а годината на издаването им нарекли „година на свободата“.

Ала Анна, водачът на умерените, за да принуди народа да капитулира, се мъчел да забавя производството на оръжие. Това било чисто и просто саботаж, предателска постъпка! Междувременно Веспасиан, заедно със сина си Тит, завзел Йопат, Тибериада, Гамала, Тарахея, здраво укрепени градове, където и двете страни пролели реки от кръв.

Бреговете на Тибериадското езеро били осеяни с толкова много трупове, че смрадта им тровела въздуха. А онези от евреите, които се опитали да избягат, като преминат езерото с лодки и се прехвърлят на другия бряг, били или издавени, или заловени и изклани.

Веспасиан избрал най-яките измежду пленниците, около шест хиляди души, и ги изпратил на Нерон, който по това време се намирал в Пелопонес, за да ги използува при изкопаването на канал през Коринтския провлак. Старците, мъже и жени, които не ставали за нищо, ги изклал до един като овце!

Войната, която Веспасиан водел срещу юдеите, била в същност пълно изтребление на един народ — в световната история не можем да намерим много такива ужасни войни. Но римляните най-вече прилагали този начин на воюване — чрез унищожаването на цели народи и пълното разрушаване на градовете, както направили с Картаген, с Коринт, а сега и с Ерусалим.

От тези първи епизоди на войната защитниците на Ерусалим ясно разбрали, че не съществува никакво средно решение за тях. Трябвало или да се бият като лъвове и да победят без оглед на жертвите, или трябвало да паднат до един. И наистина били се като лъвове, без да се жалят и загинали до един!

Веспасиан и Тит презимували в Кесария и се готвели през идущата пролет да обсадят Ерусалим, бърлогата на „злодеите“.

В свещения град се били събрали всички останали живи защитници на градовете и крепостите в Галилея, паднали вече в ръцете на врага. Всички били решени да продължат тежката борба до последна капка кръв. Йоан от Гискала, фанатизиран въстаник и бунтар, след падането на родния му град, давал кураж на ерусалимците:

— Римските войници ще могат да преминат стените на Ерусалим само ако им израснат криле! Не сме победени!... И по-добре, че всички сме се събрали тук, вместо да разпиляваме напразно силите си из малките градове! Тук всички заедно ще браним нашата метрополия![1]

И за да може въстанието да се развива свободно и опозиционните елементи да не го подкопават и да му създават пречки, борците решили да прочистят вътрешния си фронт. Най-крайните „ревнители“ на въстанието изклали всички, които считали за „съмнителни“. Осквернили дори храма. Защото току влизали и излизали от дома господен с мръсните си обуща и дори спели вътре!

Преддверието на храма било изцапано с кръв. Хората, които умирали за бога на Израел, сами потъпквали най-светите неща на този бог!

Жреците и старците викнали, че тази мерзост е била предсказана от пророк Данаил, когато казвал, че храмът ще бъде омърсен „в навечерието на последните дни“!

Но не било само това светотатство. Извършени били и други подобни. Дали най-високата и важна длъжиост на върховен жрец на един прост и невежа човек, без да държат сметка и да зачетат „привилегиите“ на старите известни семейства, от които досега се избирали върховиите жреци!

Читателят лесно ще разбере, че всичките тези слухове за светотатства и потъпкване на свещените привилегии били разпространявани от богатите класи, за да предизвикат униние сред народа.

---

[1] Метрополия на гръцки означава „Град-майка“. — *Б. пр.*

Тази „нечестивост" на въстаниците — оскверняването на най-свещените неща! — възмутила много „благочестивите" аристократи! И решили да започнат открита съпротива срещу „ревнителите". Разбунтували всички опозиционно настроени и „благоразумни" елементи в града и затворили вътре в храма въстаниците.

Тогава въстаниците повикали на помощ идумеите. Идумеите били нередовни военни части, които обикаляли около Ерусалим и които отъждествявали войната с грабежа — както впрочем вършат това и всички „вражески" войски.

Идумеите влезли в Ерусалим и съединени с въстаниците, сложили под нож предателите. Анна, водачът на опозицията, бил убит заедно с много садукеи. Цялото висше жречество, всички представители на аристокрацията станали жертви на клането. Труповете им — невиждано дотогава светотатство! — не само че не били погребани, но и били хвърлени под стените на града, за да ги разкъсат кучетата, чакалите и орлите!

Трябва да отбележим, че този Анна, водачът на опозицията, бил син на върховния жрец Анна, най-безмилостният обвинител на Исус и главният виновник за кръстната му смърт според евангелията.

В Ерусалим не останал нито един член на царското семейство. А също така и нито един член на висшето жреческо съсловие. Господар на Свещения град и на съдбата на юдейската нация станала демократическата част на народа, „ревнителите". Смята се, че са били изклани около дванадесет хиляди „предатели" и „съмнителни".

Терорът и въстаническият съд отсега нататък са господари на Ерусалим. Семейството на Исус и първите християни напуснали, разбира се, не без риск за живота си града. Защото вратите на града и пътищата били поставени под надзор и въстаниците избивали всички бегълци.

Избиването на двете най-горни обществени съсловия, на Херодовци и на садукеите, сиреч на светските и на духовните ръководители на Израел, укрепило въстанието. Защото Херодовци и садукеите били естествени съюзници на римляните и врагове на народа. И подкопавали с всички средства, тайни и явни, борбата за освобождението на родината си.

Но въстанието е било осъдено на неуспех поради две основни причини: 1) защото не било добре организирано във военно отношение, а врагът, като държава на насилието, имал много войници, разбира се, покварени и грабители, ала организирани и опитни във военното дело; 2) защото срещу юдеите воювали не само всемогъщата Римска империя, но и съседните им народи. Тези народи ги мразели, защото юдеите проявявали верска нетърпимост и се отнасяли с всички чужденци презрително, като към нечисти хора; и освен това търговският гений на евреите представлявал пречка на домогванията им за икономическо господство в Изтока.

Въстанието спомогнало за създаването на свободно юдейско национално огнище и най-вече демократичната власт представлявала голяма опасност за богатите обществени слоеве, които се крепели на чуждото оръжие и сами поддържали чуждите господари, защото осигурявали привилегиите им.

Такова било положението, когато след смъртта на Нерон (68 г. от н. е.) на трона се възкачили и паднали един след друг трима мимолетни императори — Галба, Отон и Вителий.

И тогава легионите и народите на Изтока провъзгласили за император Веспасиан. Това станало в края на пролетта на 69 година. Веспасиан и Тит се отправили пак към Ерусалим, но съвсем нямали намерение да съсипват легионите, като ги хвърлят в атака срещу стените му. Било в навечерието на нова гражданска война и войската им била нужна за постигането на техни лични политически цели.

И така Веспасиан изпратил в Италия срещу Вителий военачалника Муций, а сам отишъл в Александрия, за да изчака там развитие на събитията. Тит оставил в Юдея да продължи войната.

Как Веспасиан, а след това и синът му Тит станали императори, вече описахме. Тук трябва да дадем някои подробности за предателя-цар Агрипа II.

Агрипа изоставил своя борещ се народ и избягал при римляните, откъдето заедно с привържениците си се биел против родината си. Агрипа взел със себе си и сестра си Береника, прочута в целия Изток с красотата, хитростта и разврата си. Естествено и брат ѝ, съобразно източните обичаи от онова време — като фараоните, Птолемеите, римските императори и еврейските царе — не пропуснал възможността да ѝ се порадва и да я направи своя любовница. Извратената сестра на извратения брат не пропуснала възможността да оплете в любовните си мрежи младия военачалник и бъдещ император Тит.

Береника била вдовица на царя на сирийска Халкида и след смъртта на мъжа си живеела незаконно с брат си. Народът на Юдея проклинал царя си за това възмутително кръвосмешение. И за да потули нещата, Агрипа омъжил Береника за царя на Киликия Полемон. Ала Береника не могла да понесе раздялата. Тъгувала и копнеела за греховната си връзка. И веднаж, ни в клин ни в ръкав, зарязала мъжа си и се върнала при брат си. И продължила противоестественото си съжителствуване с него.

Когато юдейският народ въстанал срещу завоевателите римляни, Береника се намирала в Ерусалим. Но щом работите тръгнали зле, Береника избягала заедно с брат си в лагера на римляните, за да се борят срещу братята си.

Двамата Флавиевци, баща и син, дължат много на Береника. Защото тази демонична еврейка, благодарение на дързостта и на добре скроените си интриги, съумяла да спечели подкрепата на всички малки царчета в Сирия, които били или роднини, или съюзници на Херодовци и изповядали юдейската вяра по времето, когато Веспасиан бил провъзгласен за император. Александър Тиберий, управителят на Египет, юдей-ренегат, също подкрепил враговете на отечеството си. Той пръв признал Веспасиан за император на Рим, на Запада и на Изтока и, естествено, и на родината си, Юдея.

Чудесни времена! Неизменни времена!

И така виждаме, че династията на Флавиевци, която почти изтребила цялата юдейска нация, дължала трона си най-вече на подкрепата на юдейските „ръководни кръгове“. Имали, значи, право „ревнителите“ на Цион, като изклали тези предатели в Ерусалим и унищожили това гнездо на оси в Свещения град.

Когато станал римски император, Веспасиан възложил воденето на войната срещу „престъпниците“ евреи на сина си Тит, който бил същински звяр по жестокост и упоритост. След като опожарил и разрушил Свещения град, Тит се върнал като победител и триумфатор в Рим; той отнесъл със себе си, заедно със седмораменния светилник и други свещени за юдеите драгоценности, и най-сладката плячка на сърцето си, ослепително красивата царица и жена на трима царе — Береника. В Рим я настанил в дома си и заживял с нея. И дори се готвел да се ожени за нея. Ала римският народ, който, като всеки народ, можел да изяде вола, но да му се отще на опашката, не искал Береника. „Престолонаследникът“ — такава титла не съществувала, но ще си позволим да използуваме този термин в същността му! — да се ожени за друговерка, за жена от по-долна раса и при това с такова... минало! Не искали да признаят, че Береника и брат ѝ направили такава голяма услуга на римляните, каквато и самите римляни не били сторили на себе си!

Веспасиан, който също бил човек от народа, разбрал, че синът му ще да направи голяма грешка, ако се ожени за тази еврейка и по-късно я постави на трона като „Августа“ — и затова се опрял. И дори принудил замаяния от любов свой син да прогони веднага чародейката не само от дома си, но и от Рим.

Заедно с Агрипа и другите „видни“ политически и духовни ръководители на еврейския народ, против родината си, се борил и известният историк Йосиф Флавий, който написал историята на тази война на гръцки език, както впрочем и всичките си останали книги.

Йосиф Флавий носел едно латинско име Флавий и едно погърчено еврейско име (Йосифос). В началото на въстанието Йосиф Флавий бил на страната на „ревнителите“ и дори бил назначен управител на Галилея. Но когато Веспасиан превзел Йопат, Йосиф Флавий бил пленен. Тези, които го заловили, го отвели като видна личност при римския военачалник. Тогава Йосиф направил една хитрина и спасил живота си. Казал на Веспасиан:

— Един ден ти ще станеш император!

Веспасиан, който си бил наумил тази работа, останал много доволен. Отнесъл се милостиво с пленника и го задържал при себе си. И когато по-късно, след разрушаването на Ерусалим, Тит се завърнал в Рим, отвел със себе си освен възлюбената си Береника и историка си Йосиф Флавий.

Там в Рим Йосиф, юдеят историк, написал историята на „Юдейската война". Той ни дава много ценни сведения за това събитие, но достоверността му все пак е съмнителна. Защото така или иначе е бил оръдие на римляните, на враговете на родината му, и най-вече оръдие на онези ръководни кръгове, които изтръгнали евреите от родните им огнища и превърнали еврейската нация в бежанец във всички страни и времена.

Но обърнете внимание на следната подробност. Преди да бъде публикувана, историята на Йосиф Флавий била прегледана — разбирай „цензурирана"! — лично от Тит и Агрипа II, сиреч както казахме, от най-големите виновници за изтреблението на сънародниците на историка!

Поетият от юдейския народ път започнал да се приближава към страшния си край.

Гражданските войни между римските военачалници за императорския трон и внезапното заминаване на Тит за Александрия поотслабили военните действия и вдъхнали нова надежда на фанатизираните въстаници. Само няколко дни преди разрушаването на Ерусалим и изтреблението на еврейската нация, „ревнителите" вярвали непоколебимо, че Римската империя ще се разпадне и градът на Давид ще стане столица на света.

Римската империя не се разпаднала. Но Ерусалим станал духовна столица на героизма.

През март 70 година Тит напуснал Александрия и дошъл в Кесария, за да довърши войната срещу юдеите. Управител на Ерусалим бил Симон, син на Йор. Йоан от Гискал държал храма. Тези двама ръководители на Свещения град били същевременно водачи на две различни партии. Но възникнала още една партия — партията на Елеазар, син на Симон. Тези три партии враждували безмилостно помежду си. Стъпвали едни други по труповете си.

Нямали време да погребват убитите или умрелите.

В настървението на тези междуособици изгорели складовете с жито. А това жито можело да изхрани бойците още много години и да им даде възможност да издържат на дългогодишна обсада.

Обстоятелството, че въстаниците се ядели помежду си — много правилно отбелязва това и Ренан в своя „Антихрист“ — не е доказателство, че въстанието се самопроваляло. Напротив, това свидетелствува, че то имало в себе си още много устремност и жизнеспособност. Това впрочем проличало в най-опасния час.

Когато Тит се отправил от Кесария срещу Ерусалим начело на четири легиона — около 40 000 души — и с още много спомагателни войски от араби и сирийци, които го следвали в очакване на плячка, трите партии се обединили, за да отблъснат заедно надвисналата опасност. Тит бил придружаван, отново подчертаваме това, от предателя цар Агрипа II, от ренегата управител на Египет Александър Тиберий и от продалия се историк Йосиф Флавий. Изглежда, че Береника не била с него. Останала в Кесария, където с туптящо сърце очаквала развитието на събитията — поражението на своя народ!

Тит бил тогава на тридесет години. Пълен, кръглолик, с дебел врат. Той бил отличен военачалник и превъзходен политически ум! От своя баща император Тит получил категоричната заповед да прояви крайна суровост спрямо тези „смутители на реда“ и „престъпници“, които се радвали на гражданските войни между римляните и подтикнали вековните врагове на римската държава, партите, да нападнат империята.

Било в навечерието на Пасхата, когато Тит стигнал на около миля и половина от стените на Ерусалим. Градът бил пълен с вярващи, дошли от всички краища на Азия, защото навред ги считали за врагове и ги преследвали и избивали. И така в Ерусалим била събрана цялата еврейска нация, за да бъде изтребена до крак!

Колко били на брой тези хора? Йосиф Флавий ни дава само за избитите невероятната цифра от един милион и сто хиляди души!

Свещеният град бил един от най-добре укрепените градове в древността. Стените му били изградени от масивни каменни блокове. А зад външната стена имало и други, вътрешни стени като тази на Храма на Горния град и така нататък. Броят на защитниците бил голям, а храбростта им още по-голяма. В първите схватки Тит претърпял поражение и дори сам бил ранен...

Затова римският военачалник започнал да води военните действия с голямо благоразумие и предпазливост. И с голяма вещина. Знаел, че въстаниците били решени на всичко, фанатизирани и непоколебими. Към края на април стенобойните машини на римляните успели да разрушат част от северната стена и да превземат един квартал на града. А след пет дни римската войска завладяла и крепостта Акра на югоизточния край на Ерусалим.

След тези си успехи Тит направил много благоприятни за защитниците предложения за прекратяване на военните действия. На тези предложения на римския военачалник защитниците отговорили с подигравки. И изгорили обсадните машини на римляните.

Обсадителите почнали да губят и кураж и търпение. И мнозина от тях повярвали, че юдеите имат право, като считат столицата си за непревзимаема. Във войската на Тит започнали да се отбелязват дезертьорства. Самият Тит загубил надежда, че ще може да превземе с пристъп града. И тогава решил да затегне още повече обсадата, така че никой да не може нито да влезе, нито да излезе от Ерусалим.

Построил други стени срещу стените на Ерусалим и издигнал цял низ от кули около града. И по този начин го откъснал напълно от външния свят.

Дотогава жителите на Ерусалим си набавяли зеленчуци и други храни от околностите на града. Но сега всичко това изчезнало. Настанал голям глад сред цялото население — бойци, жени, старци и деца. Стигнали дотам, че си изтръгвали един друг от устата залъците. И ако някой изглеждал добре във външния си вид, решавали, че има скрити храни и си хапва както трябва. Тогава изгладнелите го хващали и почвали да го измъчват, за да разкрие къде ги е укрил.

Ерусалим се превърнал в истински ад, особено за жените и децата. И сякаш всичко това не било достатъчно, та Тит, за да пречупи упорството и нервите на обсадените, разпъвал всеки ден под стените на града, пред очите на храбрите защитници, по 500 евреи пленници. Разпъвал ги след най-ужасни изтезания, та сънародниците им да гледат отсреща това, да губят смелост и да живеят със страха, че и тях ще ги сполети същото!

Петстотин разпънати на ден — направете сметка колко правят за десет дни! Не достигали греди за кръстовете! А и нямало място за издигането на други кръстове! Труповете се разлагали на кръстовете, гарвани грачели около тях, и страшна смрад тровела въздуха и живите!

Римската империя — една от многото империи на този свят! — показвала с тези свои зверства равнището на силата и културата си!

Пред това ужасно зрелище на хилядите им разпнати братя под стените на Свещения град — едно зрелище, което би могло да скъса нервите на всеки нормален човек! — „безумните разбойници“ се настървявали още повече, и фанатизмът, упоритостта и волята им за победа достигнали крайните предели на човешките възможности.

Казахме вече, че в душите им нито за миг не се разколебала увереността им, че Свещеният град и храмът господен били непревзимаеми. Закрилял ги вечният бог!

Пророчествата предсказвали помощ от небето. Вярата им в чудото на небесното спасение била толкова силна, че мнозина, които можели да избягат от този ад на глада и смъртта, предпочели да останат, за да видят чудото! И всеки, който дръзвал да предложи капитулация, бивал убит. Така бил убит върховният жрец Матия и трите му деца. Събранията, траурът и плачът . . . били забранени.

А в това време римският военачалник почнал да се безпокои. Искал да свърши най-сетне с тези безумци и да се прибере в Рим, където баща му царувал, та да си разбере и той като принц от живота.

Но не искал да завладее Ерусалим чрез глад. Такава една слава не би могла да придаде ослепителен блясък на „дебюта“ на новата династия на Флавиевци и да я закрепи в сърцето на народа. Искал, значи, да завладее юнашки Свещения град! С меча си! С пристъп!

За тази цел заповядал да се изградят още четири укрепления, откъдето възнамерявал да започне последната си атака. Изсякъл всички дървета по градините и нивите около Ерусалим — не останало дърво на четири мили от стените му. На 1 юли юдеите направили излаз извън стените на града, за да изгорят дървените кули на римляните, както опожарили обсадните им машини на 27 и 29 май.

Но този път претърпели неуспех.

•

Този ден решил съдбата на Свещения град. На 5 юли Тит завладял крепостта Антония. А на 12 същия месец започнал атаката си срещу Храма.

Ерусалимският храм бил една от най-страшните крепости през онази епоха, казва ни Тацит. Отстоял едва на 60 метра от крепостта Антония. От бойниците на крепостта Антония предателят историк Йосиф Флавий викал на еврейски език, за да го разберат сънародниците му, че съпротивата им е безнадеждна.

— Прекратете кръвопролитието и Тит ще позволи на Йоан от Гискала да излезе от Ерусалим с всичката си войска и ще даде възможност на всички юдеи да изповядат необезпокоявани вярата си в Единния бог!

Но Йоан не искал и да чуе за това.

Някои отвръщали:

— Решени сме да умрем тук!

Тогава Тит заповядал атака срещу Храма. Било 8 август, когато най-сетне римляните успели да подпалят вратите на Храма. Изумлението на юдеите било безгранично. Как така Йехова, богът на Израел, е позволил такова светотатство?!

На 10 август един войник, „без някой да му е заповядал това“, хвърлил в храма през един от прозорците му запалена насмолена главня. В Дома господен бързо се издигнали високи пламъци. Йосиф Флавий се мъчи да ни убеди, че уж богобоязливият Тит не искал да опожари храма и че войникът по свой почин хвърлил горящата главня в него. Не искал да опожари храма на... своята Береника! И дори сам се спуснал да гаси огъня!

И все пак! Сред различните предмети, които украсявали триумфа на Тит в Рим, имало и една картина, която представяла опожаряването на Храма. Навярно Тит е считал станалото за... голям свой подвиг!

Във всеки случай Йосиф Флавий ни повече, ни по-малко иска да ни убеди, че юдеите сами извършили това невиждано и нечувано светотатство, юдеите „ревнители“, тези религиозни фанатици! Ето как ни предава той това: „Огънят се прехвърлил от съседните къщи, които били в пламъци.“

Йосиф Флавий е предшественик на всички по-нови „историци“ от този тип — от тези, които предават нацията си и стоварват върху съотечествениците си злодеянията на враговете им.

Колкото повече Тит ги нападал и притискал, толкова повече нараствали фанатизмът и настървението на защитниците на Ерусалим. Започнало безмилостно клане на юдеите в двора, в преддверието и в олтара на Храма. Кръв се леела като река. Чували се само виковете на бойците и предсмъртното хъркане на съсечените, които молели бога да им помогне.

Мнозина можели да се спасят в Горния град. Но предпочели да умрат в подножието на олтара. Защото считали тази смърт за висока чест.

Едни се хвърляли сами сред пламъците на Храма, за да изгорят заедно с него, а други — върху мечовете на римските войници, за да загинат.

Трети пък се убивали едни други, за да ускорят края си.

След опожаряването на Храма останал само Горният град. Там се оттеглили Йоан от Гискала и Симон, синът на Йор — водачите на въстанието. И двамата се укрепили в двореца на Херодовци в западната част на Ерусалим.

Междувременно Тит опожарил целия град и издигнал укрепления срещу двореца на царете на Израил.

На 7 септември Горният град бил завладян. Римляните избили наред всички, които открили там — влизали по къщите и колели. Улиците и къщите се изпълнили с трупове. Йоан и Симон заедно с последните си привърженици избягали през разни подземни ходове и се укрили.

Римските войници избивали без разлика млади, стари, болни, жени. Почти никой от юдейските бойци не се спасил. Тит събрал всички мъже над седемнайсет години и изпратил част от тях в Александрия на принудителен труд, а другите ги раздал на разни „националистически“ настроени градове в Азия, за да ги използуват по арените било за гладиатори, било за храна на дивите зверове.

Тези, които нямали още седемнайсет години, били продадени като роби. Подборът и разпределянето на пленниците продължили много дни. В това време много от тях умрели от глад, тъй като римляните не им давали нищо за ядене, а мнозина умрели, защото сами отказвали да ядат.

И така Тит изклал близо 500 000 юдеи и продал в робство други 100 000. И след като взел от Храма всички по-скъпоценни свещени неща, за да украси с тях триумфа си, съборил из основи това, което все още не било срутено. И затова от 70 до 122 година, когато Адриан построил на мястото на стария град новия град Елия Капитолина, Ерусалим представлявал едно безбрежно гробище.

Културата на римския империализъм възтържествувала! Показала си мутрата, но и дълбоката си поквареност! Показала кои са „спасителите“ на човечеството и кои „престъпниците“! Това е голям урок за малките народи!

Оттогава еврейската нация е живяла около деветнадесет столетия пръсната из целия свят. И е била постоянно преследвана. Защото римляните не унищожили само средището на една голяма национална култура, но и славата на един героичен народ. Римляните предали в наследство на човечеството цялата онази несправедлива ненавист към този народ, дал на света голямата си литература и монотеизма.

ГОНЕНИЯТА НА ХРИСТИЯНИТЕ

Жестокостта на римляните спрямо юдеите волею-неволею ни припомня и жестокостта им спрямо християните. Но за какво по-напред да си спомни човек!

Безбройни са престъпленията — грабежи и убийства, — които римската власт вършела ежедневно и в Италия, и в провинциите. Три са обаче най-големите масови злодеяния, които римският империализъм е сторил на света. Това са престъпленията против духа. Никой друг народ в древността, никой варварин, нито хуните, нито монголите не сторили толкова зло на човечеството, колкото римляните.

Те опожарили двете най-големи духовни средища в древния свят — Атина и Ерусалим. Също те в продължение на повече от два века и половина са се мъчели да удавят в кръв, чрез най-ужасни изтезания, християнството.

Това че римляните, потъпкали свободата на всички народи на тогавашния свят — Европа, Азия и Африка — и безчинствували с огън и меч, без да щадят живота, честта и имуществото на хората, е нищо пред тези три престъпления срещу духа и съвестта.

Десет на брой са най-големите гонения срещу християните от годините 64 до 313. Най-тежки са били гоненията, извършени от императорите Деций и Диоклетиан. Ние ще се занимаем с първото гонение, предприето от Нерон през 64 година, превърнало се в образец за онези, които последвали по-късно.

Названието „християнин“ било станало равнозначно с определението „престъпник“. Християните не се покланяли на римските императори като на богове и не отдавали почит на статуите им! Следователно били светотатци, осквернители, врагове и рушители на Справедливата държава!

За нас не е толкова важна жестокостта на императорския Рим, а това, че превръщал смъртта на хиляди хора в . . . зрелище. Една от най-зловещите особености на римските нрави била именно това превръщане на мъченията в празненство и на избиванията — в обществено тържество. Никога дотогава, сиреч преди Римската империя, никой не стигнал дотам, че да прави от най-ужасните изтезания на жертвите си предмет на смях и удоволствие. Арените станали място за масови екзекуции. А съдилищата щедро снабдявали амфитеатрите с човешки материал за развлечение на тълпата! „Заедно с това трябва да отбележим и една безчовечна злоупотреба с правосъдието, тъй като и най-малката простъпка се наказвала със смърт . . .“ — пише Ренан. Бихме могли да добавим, че това важи за всяка подобна епоха!

И действително нямало умен или глупав римлянин, образован или невежа, управник или разбойник, който да не считал, че избиването на християните е една правилна мярка „за защита на държавата“, а мъченическата им смърт — „прекрасно зрелище“! Всички наблюдавали от трибуните с настървение и безгранично злорадство изгарянето на живи хора, гърчовете им, разкъсването им от дивите зверове, и всички крещели от възторг, когато жертвата издъхвала... красиво и я освирквали, когато умирала... грозно, и най-вече — бързо!

Ето каква била „духовната култура" на „империум романум", културата на управници-садисти, които покварили и самия народ и го направили „себеподобен".

Но как у Нерон възникнала мисълта за масови гонения срещу християнския елемент в Рим? След опожаряването на Рим през пролетта на 64 година, тъй като изгоряла голяма част от кварталите на простолюдието, народът взел да разправя, че сам Нерон подпалил столицата. Така че Нерон, който може би не бил виновен, но все пак изразил открито удоволствието си от това зрелище, като го възпявал с китара в ръце, бил обвинен от пострадалите — и от много историци! — че подпалил града, за да построи още по-хубава столица. Тогава Нерон направил това, което винаги и навсякъде правят силните виновници. Хвърлил вината върху християните. Сиреч насочил народното негодувание срещу невинните християни. Чрез своите агенти разпространил слуха, че християните подпалили Рим. Така била организирана — в онези стари времена, когато нямало вестници, чрез които виновните да извращават истината! — системата на разпространението на слуховете! И Нерон почнал да залавя християни и да ги изтезава, докато си „признаят". А след като си „признавали", нареждал да ги убият. Гледал, значи, народът, че императорът му избива християните, и си казвал:

— Щом Законът ги убива, значи няма съмнение, че са... виновни!

Тази система на „признания" и на „създаване на виновни" е толкова стара, колкото е стар и светът на Неправдата и Престъплението!

Почти всички християни били хора „нисши“. Римското право разделяло поданиците на „нисши“ — humiliores, които нямали никакви политически права и на „висши“ — honestiores които имали всички политически права.

Когато Законът съдел тези именно „нисши“ хора за „предателство“ и „светотатство“, налагал им или наказанието смърт чрез изгаряне, или пък им отреждал да бъдат хвърлени на дивите зверове в амфитеатъра, но след безмилостен побой с бич.

А „honestiores“ за същите престъпления ги наказвали . . . по-човечно — отсичали им главата, както отсекли главата и на апостол Павел.

Така че тези две наказания — смърт чрез изгаряне и смърт чрез разкъсване от диви зверове — не били измислени от Нерон. Заварил ги вече установени от римската богиня Темида, от Справедливата държава на римляните. Нерон само разширил твърде много обхвата на тези наказания. Не ги прилагал вече само при отделни случаи, а масово. С други думи, пръв приложил нацисткия закон за обща отговорност; по същия начин нацизмът, когато не можеше да открие извършителя на някой саботаж или на някой акт на свободолюбие, наказваше невинни хора, които залавяше наслуки.

Еднакви порядки, еднакво разбиране за Право!

Римският Закон просто и хладнокръвно бил установил тези два вида смъртно наказание за „нисшите“ си поданици — разпъването на кръст и разкъсването от дивите зверове. Както казахме, Нерон не е изобретателят на този закон. Заварил го е наготово от предшествениците си. Само че пръв ги приложил с такова удоволствие и с такъв висок усет за постановка — та нали бил човек на изкуството!

Неизчерпаемият източник — митологията —

щедро подхранвала въображението на този коронован човек на изкуството, който задоволявал „естетическите“ нужди на една извратена тълпа. И както в драмата цялата сила на произведението се развихря накрая, така и при тези представления краят бил . . . най-драматичен.

Когато арената се изпълвала с тела на убити и ранени, представили различни богове и герои от митологията, появявало се едно лице с маската на Психопомп и с нажежен железен бастун докосвал натъркаляните наоколо тела . . . на боговете и героите, за да провери дали все още мърдат или не. И ако някое помръдвало, тогава други служители, „маскирани“ като Плутоновци и Хорковци — Хоркос бил богът, който наказвал клетвопрестъпниците, но същевременно това било едно от имената на Плутон, — убивали с чукове онези, които упорствували . . . да живеят! След това Плутоновците и Хорковците ги влачели за краката, за да ги замъкнат в Ада, сиреч на боклука!

Римската цивилизация била много . . . кавалерска. Не отказвали на жените пълно равноправие с мъжете. Всички прилични „цивилизации“ изтезават и избиват жените наравно с мъжете. Изкарвали, значи, и жените на арената да представят различни сцени от митологията — да служат и те на Високото изкуство на една кръвожадна Тирания. Жените обикновено представяли Дирки и Данаиди. Не знаем много-много как точно стояла работата с тези Данаиди, петдесетте дъщери на Данай, които убили мъжете си, но след това пък сами били избити от Линкей. Но, изглежда, че жените представяли „действително“ тази касапница. Петдесетте Данаиди не на лъжа, а наистина убивали мъжете си, а след това единственият спасил се от тези петдесет съпрузи, Линкей, избивал, и той наистина, а не на лъжа, петдесетте съпруги. Случаят, както виждате, не бил чак толкова интересен, ако не бил броят на убийствата. Сто убийства наведнаж! Насищала се и олигархията, и тълпата, възприела психологията на господарите си — много кръв и купища трупове! И все пак, изглежда че епизодът с Амимона внасял „пикатност“ в цялото това еднообразие! Амимона била една от петдесетте Данаиди, която един сатир гонел, за да я изнасили, но накрая я изнасилвал началникът му — Посейдон.

Твърде възможно е тази драма да е завършвала с представянето на мъченията, на които мъртвите бивали подлагани в ада. Защото за престъплението си Данаидите били наказани да пълнят с вода една делва без дъно. И така на ненаситния за кървави зрелища Господар на света и на неговите слуги били представяни, наистина, а не на лъжа, изтезанията и страданията на обречените на вечни мъки. През тази златна епоха представянето на сцени от другия свят били много на мода. Тази мода била пренесена в Рим от разни фокусници и пътуващи артисти от Египет и Нубия. Такива неща искала да гледа и аристокрацията, и тълпата, такива неща му показвали парсаджиите.

Знаем по какъв жесток начин е била умъртвена Дирка. Дирка била враг на Антиопа, царица на Тива. Синовете на Антиопа, Зет и Амфион, вързали Дирка за рогата на един разярен бик, който я влачил до скалите на Китерон и накрая я направил на парчета.

Този именно мит Нерон представял на арената в действителност. Опитните служители в амфитеатъра връзвали за рогата на разярени бикове найкрасивите девойки християнки, при това голи, сетне подгонвали животните с бичове и изпълнените с похот очи на благородниците и на тълпата с наслада гледали как се раздирала младата гръд на девойките и как кървавите им вътрешности се изсипвали на пясъка!

Сам Нерон много обичал тези зрелища и се стараел да не изпуска и най-малките подробности. Понеже бил късоглед, навеждал се и поставял пред едното си око изпъкнал смарагд, за да вижда по-добре. Този смарагд е първият „монокъл“ на древните контета.

Със смарагдения си „монокъл“, със сините си очи, с кестенявите си накъдрени коси, с дебелите си устни, изпълнен с високомерна суетност на човек на изкуството, страшен и глуповат, Нерон подлагал на критика „представлението“, а в това време въздухът ехтял от звуците на цимбали и тръби, изпълнен с миризмата и изпаренията на още топлата кръв и с облаци от тамян и други благоуханни вещества.

Нерон не пропускал нито един случай, за да прояви познанията си. Когато наредил да убият майка му, след убийството сам дошъл в двореца, за да види с очите си трупа ѝ. И както ни разказва Светоний, младият майцеубиец съблякъл трупа на красивата си майка, опипал го с пухкавата си ръка и като познавач оценил естетически изяществото на линиите и заоблеността на това прекрасно тяло.

Можем да си представим как се е извръщал към седналите близо до него благородници — най-висшите управници седели на столче от слонова кост! — и към весталките, които също седели около него в императорската му ложа, и прошепвал като тънък познавач колко изваяна е голотата на тази или онази Дирка! На тези покварени до мозъка на костите си господари на народите правели изумително впечатление свянът и безропотната търпеливост на тези млади и неоформени още момичета, които стеснително и несръчно прикривали с нежните си ръце своята голота. Тази гледка доставяла на тези разкапани римляни невъобразима наслада!

Търпеливостта на жертвите раздразвала още по-силно кръвожадността и похотливостта на зрителите. И колкото по-силна била възбудата, толкова по-голямо било и удоволствието. Римляните смятали, че християните вършели това нарочно и че от злоба умирали така мълчаливо! И затова благородните души на организаторите и зрителите на тези празненства непрекъснато търсели все по-нови и по-жестоки мъчения, за да ... изпитат още по-голяма наслада!

В това отношение Нерон имал много „щастливи“ хрумвания — нали бил човек на изкуството! Едно такова „щастливо“ и действително оригинално хрумване ни разказва Светоний, който се възхищава и на неговия инициатор, и на епохата, която го е оценила. Връзвали за забити по арената колове голи момчета и момичета. След това вратата на една от клетките се отваряла — клетките били наредени около арената и се намирали под трибуните — и оттам изскачал един звяр. Този звяр бил самият император, облечен в зверски кожи! Нахвърлял се върху младите си жертви, повалял ги и ги изнасилвал пред очите на множеството. Ала това не било нищо пред онова, което следвало. След малко на арената изскачал още един звяр, който почвал да се боричка с първия, накрая го повалял на земята и му отвръщал със същото ... Този втори звяр бил освободеният роб Дорифор, любовник и „съпруг“ на императора! А победеният и мятащ се император надавал, както ни казва Светоний, писъци на „озлочестена девица“!

И висшите управници, и сенаторите, и весталките, и конниците, и целият народ били луди по своя толкова достоен император и приветствували възторжено „любимеца“ си, украшението на света!

Ще си позволим едно отклонение, за да обясним как е възникнала в императорския Рим тази потребност от кървави зрелища.

В най-старо време празниците и тържествата на римляните били празненства на един земеделски народ. Орачи, скотовъдци, лозари празнували и славели добрите божества на полята през определени дни в годината с танци, песни и вино в изобилие. И с много груби веселия. Но след военните победи на империалистическия вече Рим над картагенците народните празненства престанали да бъдат земеделски и се превърнали в граждански. Изгубили пряката си връзка с боговете и станали светски; сиреч загубили религиозното си съдържание и приели политическо съдържание. Загубили дори и името си — първоначално се наричали „feriae“, което означава религиозни празненства, а по-късно „ludi“, което ще рече народни веселия.

Но най-лошото било, че тези веселия загубили своята първична простота, естественост и спонтанност и се превърнали в оргиястични, непристойни и вулгарни. Пример за това са Сатурналиите. През седемте дни на „карнавала“ — от 17 до 24 декември — роби и свободни се сливали в едно цяло, пиянствували заедно, играели заедно на комар, задявали се един друг и блудствували без никакви задръжки — „цял Рим сякаш загубвал разума си“, както ни уверява Сенека.

В тази глава наблягаме на римските празненства, защото гоненията на християните е техният естествен завършък. Читателят не трябва само да се удивлява на това, което му разказваме, а да прави съпоставки и съответните изводи.

Простодушният в основата си земеделец — като всички земеделци на този свят — почнал да изоставя нивите си, защото не давали достатъчно плод, и отивал в столицата да търси щастието си. Но там в столицата загубвал простодушието си и чистите си нрави. Постепенно се покварил. Но не се самопокварил, а го покварили политиците. Въпреки „равенството" на теория между патриции и плебеи, тези политици почти винаги произхождали от патрицианската класа. Защото само патрициите имали средства, сиреч пари, за да купуват благоразположението и гласовете на народа. Съществувала, видите ли, още от първите години на републиката, следната формалност в римската политическа система — властта и хазната да не се вземат с меч и насилие, а чрез гласа на народа. На добър час! Както става винаги в страните на цивилизования свят, където все още се поддържат „демократичните форми".

Всички „надеждни млади мъже" от аристокрацията и плутокрацията, които искали да се отдадат на политиката, за да заемат най-вече длъжността претор или консул — тези постове били сменяеми, защото със стъпването си в длъжност консулите и преторите ставали за една година абсолютни господари на Италия и на необятните провинции! — трябвало да започнат от длъжността едил. Право да бъдат избирани на тази длъжност първоначално имали само патрициите. А най-важната работа на едила била организирането на обществените празненства. И затова трябвало да се избират богати хора, защото обикновено те плащали много неща от собствения си джоб.

Всеки нов едил се мъчел да надмине предшественика си по щедрост и великолепие. Стараел се, значи, да достави колкото се може повече удоволствия на тълпата — чрез блестящи и редки зрелища, чрез богати угощения с вино в изобилие; по този начин „задължавал“ тълпата, и в следващите избори за консули и претори си осигурявал нейните гласове. С други думи, тълпата гласувала за политиците с редки пръсти — а това проличавало още в годините на едилствуването им.

Безработната римска тълпа, която живеела само от даренията на своите политици, избирала за управници, както вече казахме, тези, които давали наймного. Те ставали нейни любимци. За тях давала гласа си при изборите. Защото очаквала, че когато върховните и́ управници — консули и претори — поемат или воденето на някоя война, или управлението на някоя провинция, ще се завърнат в Рим натоварени с „плячка“. И тогава ще раздадат на тълпата жито, месо, вино и суха пара́! И затова трябвало да дават доста големи суми от „печалбата“ си, за да закрепят популярността си сред тълпата и по този начин да бъдат избирани за управници през целия си живот — управници плячкаджии и сребролюбци!

Колкото повече се разширявала чрез войните римската държава, толкова по-чести и по-разточителни ставали празненствата. Съкровищата на чуждите народи пълнели римската хазна, а патрициите забогатявали. По този начин и държавата имала пари, за да харчи за забавленията на тълпата, а и самите политици също имали възможност да харчат от джоба си, сиреч от ограбеното от покорените народи.

Политиците правели разходи единствено за да спечелят гласовете на народа. А когато заемали властта, изкарвали си десеторно тези разходи, като обирали народите в провинциите и победените си врагове. И отново разточителствували с изкараното, за да бъдат преизбрани за управници.

Този бил затвореният кръг на римския политически живот. Римските политици не пръскали средства само за забавления на тълпата, но ѝ давали и суха парà.

Това зло се разраснало особено много през периода на гражданските войни. Победителите на своите „братя“ — Сула, Помпей, Крас, Цезар, Антоний, Октавиан, а по-късно почти всички императори, — щом докопвали трона, устройвали многобройни празненства с богати угощения и раздавали храни и пари на народа; уреждали също така и най-различни театрални представления и други зрелища, като морски битки, гладиаторски борби и бой с диви зверове.

Така се създала тази странна психология на римския народ — да счита държавата и политическите си дейци задължени да го хранят и забавляват. И да му дават и пари за харчлък!

С течение на времето този странен манталитет на римския народ се утвърдявал все повече. Естествено, един такъв народ, когото хранят и забавляват безплатно, и комуто дават и джеб-парасъ, е бил народ покварен, без идеали, суров и опасен; народ, готов да върши същото, което вършели неговите военачалници, когато отивал да се бие с „варварите“, с „враговете“ на отечеството си — да граби, да убива, да изнасилва и да поробва!

В държавния бюджет се предвиждало отделно перо за народните празненства. Ала народът ставал все по-взискателен, настоявал за повече забавления и угощения. Искал с всяка изминатата година празненствата да стават все по-интересни и по-големи. Парите от специалното перо не достигали. И тогава едилът, за да задоволи тълпата, демагогски плащал от собствения си джоб, като обаче се погрижвал народът да узнае за това. Но когато едилът нямал собствени средства, вземал от приятелите си. Тези негови приятели ставали негови кредитори — с други думи, давали пари в заем на „своя човек“, за да достигне до най-висшите длъжности. И когато „техният човек“ постигал целта си, връщал им „майката“ заедно с лихвите, които били чудовищни и достигали понякога и до 80 процента!

В Рим, значи, ставало това, което става и сега във всички страни в света, където едрите банкери кредитират политическите партии. Тези кредитори хвърлят огромни суми, за да докарат „хората“ си на власт; и когато успеят, си възвръщат, при това без самите те да се явяват, хилядократно парите, които са похарчили.

Често пъти едилът принуждавал поданиците си в Италия и провинциите да внесат една „малка дан“ за... народа, сиреч за гуляите и забавленията на римската тълпа. Карал значи народа да плаща разноските по личните „работи“ на управниците!

Сенатът се опитал да сложи край на тези злоупотреби. Но указите му се оказали безсилни да възпрат тази така дълбоко вкоренена необходимост в политическия живот на римската държава. А тази необходимост се състояла в следното — патрициите да покварят народа, за да ги крепи на ръководните места в икономиката и политиката със своя глас и с меча си — сиреч да подкрепя покварителите си.

Покваряването на народа било необходимо на аристокрацията, за да може да се налага и да властвува. А политиката пък била необходима на аристокрацията, за да може да измъква пари от държавната хазна и от покорените народи. А най-сигурното средство за покоряването на народа било подкупването му чрез зрелища, храни и пари.

В своето произведение „За задълженията“ Цицерон дава един списък на най-щедрите едили, похарчили през годината на властвуването си огромни суми за устройването на празненства. От познатите ни исторически личности в него личат Крас, наречен „Богаташа“, Лукул, наречен „Ксеркс в тога“, и Юлий Цезар, наречен „omnium virorum mulier, et omnium mulierum vir.“[1] Първите двама харчели от собствените си пари, но Цезар нямал пари и затова взел в заем.

Ще цитираме едно любопитно писмо на младия Целий Руф до неговия учител Цицерон. Целий станал едил през същата година, когато Цицерон бил управител на Киликия. Младият човек се тревожел за организирането на празненствата и затова писал до уважавания си учител да му намери там, в Азия, известен брой пантери и да му ги изпрати, тъй като му били нужни за борбите с диви зверове, които трябвало да устрои. „Би било срам за теб, като си помислиш, че Патиск изпрати десет пантери на Курион! Ти трябва да ми изпратиш повече!... Един управител на провинция може да върши каквото си ще!“

Целий Руф бил напълно прав! Управителите на провинциите имали такива права, каквито нямали и консулите и преторите в Рим; разпореждали се така, както те намирали за добре и издавали „укази“, независимо че понякога противоречели на онези, които били издавани в самия Рим. Така че управителите на провинциите облагали с данъци своите поданици, както те намирали за целесъобразно!

---

[1] Жена на всички мъже и мъж на всички жени (лат.) — *Б. пр.*

Продължавайки писмото си, Целий Руф иска от учителя си Цицерон да принуди поданиците си да дадат пари за забавленията на римляните.

Не знаем какво е отвърнал Цицерон. Навярно е отказал. Отказал е не като моралист, а като политик. Ала други управители на провинции не обръщали много внимание на тези дреболии. Те услужвали на приятелите си от Рим колкото се може повече, за да им бъдат приятели и след изтичането на годината на управлението им, когато по правило враговете им щели да ги обвинят в незаконно натрупване на пари за сметка на населението в провинциите.

И тъй управителите на провинциите изпращали на приятелите си много диви зверове. Толкова голям бил броят на изпращаните зверове, че в някои провинции на източна Азия те изчезнали напълно. Достатъчно е само да отбележим, че за 27 боя със зверове, които Август устроил, били пожертвувани 3 500 диви звяра от Африка, и че само за един бой със зверове, устроен от Юлий Цезар, на арената били изкарани 500—600 лъва и 410 други африкански диви животни. А при откриването на Колизеума само за един ден били изкарани 5 000 звяра!

И така достигаме и до този така важен елемент на римската цивилизация — боя със зверове. Насладжението, което римската тълпа изпитвала при тези ужасни зрелища, показва до каква степен старият простодушен и миролюбив земеделец е бил покварен и оскотен от управляващата класа. А фактът, че този народ обожествявал смешните си властници, кланял им се и им е палел тамян, показва не колко слабо вярващ станал този народ, а колко раболепен го направили икономическите и политическите му господари.

Римските управници се надпреварвали помежду си кой ще устрои най-омайващите зрелища и кой ще раздаде повече ядене и пиене, и пари, било като едил, било като пълководец триумфатор, или като император и затова поднасяли на народа най-жестоки боеве със зверове и гладиаторски борби — искали да го развълнуват с проливането на кръв.

Но какво представлявали тези зрелища и как възникнали и пуснали корени в римския обществен живот? Съществувал един стар обичай — на празненствата на богинята Деметра да пускат в хиподрума лисици, на които връзвали запален факел на опашката. Това зрелище забавлявало някогашните простодушни земеделци; гледали как обезумелите лисици бягали из хиподрума и . . . изгаряли! За онези примитивни селяни лисицата, както и вълкът, била техният „вековен“ враг!

Това зрелище било първата психологическа подготовка на народа за „възприемането“ на боя с диви зверове. Но затова спомогнал и един друг обичай, аристократически този път. На погребението и на деветте дена на „обичните“ им бащи, братя и прочие „съкрушените“ роднини устройвали гладиаторски борби и убивали диви зверове. По-късно жертвоприношението на диви животни се превърнало в бой с тях.

Първоначално народът изпитвал известно отвращение към тези варварски зрелища. И това е твърде естествено. Но полека-лека свикнал да ги понася и след това и да им се наслаждава! И да ги желае и търси!

Цицерон ни описва впечатлението, което му направили борбите с диви зверове, устроени от Помпей, продължили цели пет дни! „Те бяха великолепни, никой не може да оспори това! Но какво удоволствие може да изпита един човек с изтънчен вкус, като гледа как един нещастник бива разкъсван от огромни зверове или как копието пронизва някое великолепно животно? Обратното, тези животни породиха съчувствие сред множеството и впечатлението, че имат нещо общо с човека ...“

Плиний в своята „Естествена история“ ни уверява, че вълнението на публиката пред тези ужасни гледки било толкова голямо, че се изразило в проклятия и ругатни срещу Помпей!

Така че нямаме ли право, като твърдим, че римският народ е бил покварен, развратен и оскотен от своите икономически и политически господари?

Цицерон, Плиний и дори Сенека осъдили борбите с диви зверове, когато почнали да ги устройват. А Сенатът пък забранил внасянето на диви зверове в Рим.

Цицерон, Плиний и Сенека, които осъдили борбите със зверове и други подобни зрелища, били хора действително просветени и поклонници на гръцката култура, и затова не можели да понасят тези жестокости. Ала те не можели да въздействуват върху психологията на тълпата и да я просветят. Защото катастрофалното влияние на политиците било много по-голямо и трайно. Така че „предписанията“ на консервативния Сенат били много правилни, но такива закони не можели да виреят в една вече гнила действителност. Затова забраната за внасянето на диви зверове била скоро премахната от заинтересованите политически дейци. Когато един Помпей, един Цезар или един Октавиан искали нещо, много здраве да имат законите! Това значи диктатура!

Всички народи на този свят са преминали през един тъмен период на първобитност и варварство. У всички народи е съществувал страшният обичай на човешки жертвоприношения, първо, за да изяждат хората, и второ, за да омилостивят боговете и демоните. Ала щом излезли от мрака на варварството, открили, кой по-рано, кой по-късно, колко ужасен е този обичай на човешки жертвоприношения, чийто спомен е останал само в митовете и легендите.

Единственият народ в Средиземноморието, който никога не се отказал от човешките жертвоприношения през целия си предисторически и исторически живот, е римският. Защото жертвувани са били хора — чрез гладиаторските борби и боя с диви зверове — чак до годините на Константин Велики и Онорий.

И докато в повечето случаи у другите народи човешките жертвоприношения имали религиозен характер, у римляните те имали политически. Римляните не били много набожни и устройвали кланета на хора само за развлечение и демагогия. При това кланетата не били организирани от жреците, а от държавата и видните дейци от олигархията!

Както вече казахме, у римляните още от стари времена съществувал обичай да устройват гладиаторски борби при погребенията и деветте дена на покойниците си — ludi Novemdiales. Целта на тези човешки жертвоприношения била закланите роби да прислужват на господаря си на другия свят, а също така и за да омилостивят бога на Ада. Подобен обичай имали Омировите гърци. Някои историци твърдят, че римляните възприели този обичай от етруските и че първите публични гладиаторски борби били устроени през 264 г. пр. н. е. Съмняваме се, че този обичай би могъл да се въведе и така да се разцъфти в Рим, ако не е съществувал от по-рано.

Във всеки случай с течение на времето гладиаторските борби станали любимото развлечение на римския народ, „зрелище, на което се стичат всякакъв вид хора и от което тълпата изпитва голямо наслаждение“, пише Цицерон.

Именно затова различните кандидати за високите държавни постове поднасяли такива забавления на народа — и го покварили.

В старите времена народът се забавлявал с пиене, танци и песни. Но управниците му го накарали да забрави всички тези неща, направили го неспособен да създаде драмата, най-висшето духовно постижение на културата, и да „загуби мъжеството и интелигентността си“, както казва английският историк Фоулър.

Тези диви обичаи се разпространили из целия древен свят, от единия край на Запада до другия край на Изтока и покварили всички покорени народи — с изключение на гърците, които не можели да понасят такива отвратителни зрелища.

До 105 година гладиаторските борби били устройвани от частни лица. Затова и гладиаторските двойки не били многобройни. Но след това се намесила самата държава и не само уреждала тези зловещи празненства под ръководството на специални длъжностни лица, едилите, но хранела и подготвяла обречените на смърт.

Първоначално „материал“ за тези зрелища се набавял от робите, военнопленниците и осъдените на смърт. По-късно обаче, когато завоеванията на римските легиони се разширявали и римската цивилизация „растяла“, не само роби, пленници и осъдени на смърт, но и представители на най-висшите съсловия на сенаторите и конниците, и дори императори излизали на арената и се биели като гладиатори.

И полека-лека стигнахме от забраната на тези зрелища, която първоначално Сенатът искал да наложи, до другия край, до утвърждаването им със закон. Но как се оправдало това? Ще видим по-нататък.

Когато Сенатът узаконил гладиаторските борби като обществено развлечение, с други думи, когато това почитано и консервативно събрание загубило своя авторитет и изпаднало до такава степен в нравствено отношение, че почнало да угажда на различни силни военачалници и диктатори, то се опитало да оправдае това узаконяване. И знаете ли как го оправдало? Както се оправдават навред и винаги разни такива страшни неща — за благото на родината! Казали: тези зрелища насаждат в душата на народа боен дух и суровост — чисто завоевателски добродетели! — и за да се спре въвеждането на гръцките спортни игри, защото са прекалено... благородни, без проливане на кръв и ще... развалят добрите нрави и мъжеството на римляните!

Колкото повече забогатявали държавата и предприемачите — политици и лихвари — толкова попищни ставали и по-често били устройвани кървавите зрелища с гладиатори, много пъти съчетани и с бой с диви зверове. Вместо някогашните малобройни гладиаторски двойки, силните на деня поднасяли на римските си гласоподаватели стотици гладиаторски двойки. Този вид борби се наричали „стадни“ (gregatum). И понеже амфитеатърът не можел да побере всички „стада“, заградили в полето край Рим едно обширно пространство и там устройвали голямата касапница.

Известно е, че Юлий Цезар е накарал да се избият помежду си 500 пехотинци, 300 конници и 20 слона; слоновете не се биели помежду си, а бойците, които били на гърба им, „укрепили се“ в малки дървени кули.

Но Цезар бил надминат от своите приемници. Тъпият чревоугодник и голям рогоносец Клавдий наредил да се възпроизведе изцяло обсадата на един британски град и затова огромни маси от хора се избили помежду си пред очите на доволната римска тълпа, та зрелището да бъде колкото се може по-достоверно исторически и по-реалистично.

Траян, който бил един от така наречените „добри“ римски императори, когато се завърнал победител и триумфатор от похода си срещу даките през 105 година, устроил празненства, продължили цели три месеца, или още по-точно — 123 дни! През тези дни за слава на императора и за голяма радост на поданиците му се избили помежду си в Колизеума 10 000 пленени даки. Мания за клане, мания за наслади!

И като си помисли човек, че Траян бил „добър“ император! А „най-добрият“ от цялата тази порода римски императори, Октавиан, направил нещо по . . . национално. За да отпразнува победата си над Антоний при Акциум, той „принесъл в жертва“, сиреч изклал като овце в храма на обожествения си пастрок Юлий Цезар 400 римски патриции — сенатори и конници — негови врагове, и следователно и врагове на отечеството!

И така в историята на римската държава, на Справедливата държава, понятията за добро и зло не се различавали много.

Да се убиват в едно оградено място нещастници, в края на краищата би се превърнало в еднообразна и скучна работа. И затова вместо да ги колят, карали ги да се избиват един друг. По този начин зрелището се поосвежило и привличало повече народ.

Но с течение на времето и това зрелище почнало да избледнява и да губи своята ... привлекателност. И затова умните, способните управници се грижели по-често да обогатяват зрелището с нови „фигури“ и по този начин да го обновяват. Проява на „висока култура“ и много важно обновление на зрелището представлявало увеличението на броя на гладиаторите. Вместо две-три двойки, както било в старите времена, сега гладиаторите станали стотици.

Разнообразяване, обогатяване и обновяване на зрелището било и следното — на арената излизали да се бият не само пеши гладиатори, но и конници. А по-късно включили и гладиатори върху слонове. След това бил прибавен и друг „номер“ — така наречените „essedarii“, бойци на колесници. Прибавени били по-късно и други „номера“, между които и „ondobatas“ -ите; те си играели един вид на „сляпа баба“, защото се биели слепешката, без да виждат нищо, тъй като шлемът им нямал отвори за очите.

Освен пехотинци, конници, гладиатори на слонове и колесници и „слепи баби“, имало и други „номера“ за взаимно изтребление. Имало гладиатори, наречени „dimachaeri“, които се биели с по един нож във всяка ръка; имало и „retiarii“ и „mormillones“, сиреч рибари с мрежа и тризъбец в ръце, а срещу тях „риби“ мурени, с къс меч и щит. Рибарите се мъчели да уловят в мрежите си мурените и да ги пронижат с тризъбеца си, а мурените гледали да разкъсат мрежите им и да се отърват.

Още едно разнообразие в гладиаторските борби било въведено с времето — след всяка победоносна „справедлива“ война били залавяни голям брой пленници. Именно тези пленници били изкарвани на арената и принуждавани да се бият помежду си на „стада“ с националните си носии и въоръжение, и със свойствените им начини на бой. И така безработните и покварени тълпи в столицата и големите провинциални градове гледали как на арената се появявали в чудноватите си дрехи и със странните си оръжия и почвали да се избиват помежду си самнити, гали, траки, арменци, германци, парти, испанци, каледонци (шотландци) и маври от Африка. Тези нещастници се нахвърляли яростно едни срещу други, всеки по свой маниер, ругаели се и се проклинали всеки на своя език... И това клане на „стада“ на варварите — всеки победен е варварин! — било радост за очите и ушите на римляните!

Виждаме каква изобретателност и въображение проявявали управниците и политическите дейци, за да обновяват тези зрелища с все по-нови и по-жестоки номера, та да не станат еднообразни и да загубят... естетическата си привлекателност.

Когато имало такива празненства, всички трибуни на амфитеатъра се изпълвали до краен предел. Деветдесет хиляди безделници, политически нехранимайковци и дори жени — толкова побирал Колизеумът — изпълвали с виковете си, със смрадта си и лошия си дъх огромната „паница“ на амфитеатъра.

В императорската ложа, заобиколен от управниците си и весталките, страшният властелин давал знак за започването на... панаира. Тогава гладиаторите дефилирали около арената с извадени мечове, за да се вижда колко остро били наточени.

А когато минавали край императорската ложа, гладиаторите извиквали: „Ave, Caesar, morituri te salutant“, сиреч „Здравей, Цезар! Тези, които ще умрат, те поздравяват!“ Така ги учели да викат; а пък, ако им стискало, нека посмеели да постъпят иначе! Тези нещастни хора трябвало да покажат, че са просто във възторг от съдбата си и че безумно обичат... палача си! Но дошло най-сетне време, когато гладиаторите не можели повече да понасят жалката си участ, когато стигнали до безизходица. И тогава около 120 000 такива отчаяни хора се вдигнали начело със Спартак, строшили оковите си и разтърсили из основи Римската империя и щели да я съборят, ако имали по-добра организация!

Панаирът почвал с любимия на тълпата бой между рибар и мурена. Гладиаторът, който представял рибар, имал шлем, а в ръцете си държал мрежа и дълъг тризъбец. Другият, „мурената“, носел четвъртит щит и държал извит като сърп дълъг нож. С щита си той се бранел от тризъбеца, а със сърповидния си нож се мъчел да разкъса мрежата, в случай че се омотавала около него. В тази „игра“ имало голяма бързина на движенията и разнообразие. „Мурената“ бягал из арената, а рибарят упорито го гонел да го стигне. Преследването продължавало дълго време, докато „мурената“ почвал да се уморява. И тогава рибарят го издебвал и успявал с едно бързо мятане да омотае мрежата си около рибата. Уловеният, ако успявал да разкъса мрежата си със сърповидния си нож, се отървавал поне временно. Но ако не успявал, заплитал се още повече, падал на земята и тогава рибарят се спускал и забивал тризъбеца си в гърлото му.

Когато рибарят успявал да събори на земята „мурената“ и, стъпил с крак на гърдите му, опирал тризъбеца върху гърлото му, тълпата крещяла от възторг. Но победителят не бивало да бърза. За да убие жертвата си, трябвало да изпълни една последна формалност. Жертвата вдигала лявата си ръка с изправен нагоре показалец. Това означавало, че иска милост. Но такава публика никога не се отказвала от най-хубавия миг на представлението — убиването! Зрителите имали право да вдигнат ръка с изправен нагоре палец — това означавало, че подарявали живота на победения. Но обикновено обръщали палеца надолу, а това означавало, че „всевластният“ народ не искал играта да спре по средата — победеният трябвало да бъде ликвидиран. Ами че нали затова отивали в амфитеатъра! Да видят как се лее кръв, как димят изсипани вътрешности, как се гърчат тела в предсмъртна агония. И за тази „висша“ цел държавата и политиците пилеели парите на поданиците си. Би било абсурдно римската „цивилизация“ да прояви човеколюбие към затворници, роби и пленници! Тогава биха отишли напразно всичките тези прекрасни зрелища, чието предназначение, както казахме, било да укрепват „мъжествените“ и войнствени инстинкти и канибализма на народа!

Но когато се случвало съвсем рядкото нещо, тълпата да подари живота на някой гладиатор, защото е изиграл отлично, блестящо ролята си, тя вършела това, за да може да му се любува и друг път при други подобни представления . . . докато ѝ омръзнел и тогава разрешавала да бъде убит.

Нещастните същества, които се колели и изтърбушвали едно друго, били длъжни не просто да умрат, а да умрат красиво! Трябвало да изиграят добре ролята си, за да задоволят изтънчената публика. И тогава се появила нужда от обучение и репетиции. За да играят добре, трябвало преди това да репетират. И затова още отрано възникнали школи за гладиатори, от които излизали... дипломирани убийци! Естествено и самите гладиатори се стремели да се покажат майстори в изкуството да се убива, защото само голямото им умение би им помогнало да убият противника си, а не обратното; а в случай, че бъдат победени, надявали се, че тълпата ще им подари живота, ако изпълнят изключително добре ролята си.

Първоначално разни богати аристократи купували, според тогавашните обичаи и нужди, найдобре сложените младежи по пазарите за роби. Използували ги за своите работи — на нивите, в къщите, за телохранители по пътищата и пазара, пък и като побойници по време на избори. Използували ги също така и като гладиатори на празненствата, които устойвали за развлечение на гласоподавателите си.

Но с течение на времето на римския народ почнали все повече да му се нравят кървавите зрелища, които държавата и богатите властолюбиви аристократи устройвали безплатно. И тогава се появили разни частни предприемачи, които уреждали гладиаторски борби, често пъти съчетани и с бой с диви зверове, с вход с билети. Търговците на роби и притежателите на гладиатори имали златна работа — продавали или давали под наем за театралните представления обучени роби. И така тези кръвопролития се превърнали в паричен въпрос, сиреч поставени били на здрава основа.

Освен тези обучени гладиатори на частните предприемачи имало и гладиатори — собственост на държавата. Държавата също имала обществени школи с... голям брой ученици! Тези ученици били военнопленници или осъдени на смърт хора, на които „Правосъдието" отредило да умрат като гладиатори — ad gladium damnati.

В тези „школи"... уроците се преподавали, както всеки лесно може да си представи, с невъобразима суровост и тежки изтезания. А вечерта оковавали учениците във вериги и ги заключвали, струпани на купища, във влажни и тъмни килии. На такива мъки бивали подлагани през време на обучението им, че нещастниците с нетърпение очаквали да ги изпратят да се избият помежду си, за да се отърват от този живот.

Но в тези школи имало и едно добро нещо. Хранели ги здраво и грижливо, за да станат силни, да направят мускули и се налеят с много кръв. Защото, представяте ли си, да изкормят гладиатора, а той да пусне малко кръв! Срам! И язък за парите!

Но гладиаторските борби изглеждат смешни пред боевете с диви зверове. Разправят, че те били въведени в Рим от Луций Метел, победителя на картагенците. Той докарал през 252 г. пр. н. е. от Африка много диви зверове, за да ги покаже на народа.

Добре ги докарал и ги показал на римския народ тези диви африкански зверове Луций Метел. Ами после? Не знаели какво да ги правят. Прехраната им струвала много пари. И тогава намерили най-простия изход — да ги убият. Но избиването им да не отиде напразно! И по този начин превърнали изтребването им във вълнуващо зрелище. Пуснали зверовете на арената и ги оставили да се изядат помежду си. Лъвът да разкъса слона, а слонът да тупне хиената на земята и така нататък.

Това зрелище се харесало толкова много на „чувствителната“ душа на римската тълпа, че останало незабравимо. И затова по-късно най-видните римски „тирани“, Сула, Помпей, Август, Калигула, Нерон, Веспасиан, Тит, Траян, Адриан, Антонин, Марк Аврелий, Хелиогабал и други, и най-лошите и най-добрите императори, до един без изключение, и добродетелните и развратните, и мъдрите и невежите, и храбрите и страхливите, устройвали такива зрелища за народа, в които изкарвали дивите зверове не само да се разкъсват помежду си, но да изяждат и живи хора!

Сула докарал лъвове, Помпей — слонове и носорози, Август — тигри и крокодили и така нататък. Броят на дивите зверове непрекъснато се увеличавал. Арената се превръщала в страшна касапница. От петстотин, броят на дивите зверове достигнал единадесет хиляди.

Това се казва празненства!

Зверовете се разкъсвали помежду си в най-различни съчетания — лъвове с лъвове или лъвове с тигри, слонове с диви биволи и прочие, или пък бивали избивани на арената от специални бойци — на коне или на слонове.

Тези бойци като гладиаторите били обучени роби. Ала Нерон карал и патриции, и преторианци да се бият със зверовете, и както съобщава Дион Касий, веднаж само за един ден тези хора избили, като пронизали с копията си 400 мечки и 300 лъва!

Е, как да не се смае човек от всичко това? Понякога и самите императори слизали на арената — разбира се, добре пазени! — и също избивали зверове, та плебсът да им се любува!

Но най-прелестният номер на тези зрелища бил разкъсването на живи хора от зверовете. Този начин на осмъртяване се използувал спрямо осъдените на смърт, „ad bestiam damnati“. А тези, осъдени на смърт, съвсем не били малко. Защото съдилищата налагали смъртно наказание за най-незначителната дреболия, когато се касаело за роби или чужденци.

И въпреки всичко това не достигали хора за зверовете. Затова победоносните военачалници докарвали от другите страни хиляди военнопленници, които били хвърляни на арената; същата участ постигала и войниците дезертьори.

Това позорно наказание на дезертьорите било измислено от „премъдрия“ Емилий Павел, както го нарича Диодор Сицилийски. Емилий Павел, любимецът на Полибий и Плутарх, е един от най-достойните представители на старата римска добродетелност — virtutis romanae — това е човекът, който опожарил седемдесет града и села в Епир и превърнал в роби 100 000 нещастни гърци!

След превземането на Ерусалим, както вече казахме, Тит изпратил всички пленени юдеи над седемнадесетгодишна възраст из големите градове на Изтока, за да бъдат хвърлени на зверовете. Нерон хвърли на зверовете хиляди християни; същото сторили и много други римски императори, гонители на християнството. Пак ще повторим, че тези „damnati ad bestias“ били хора „нисши“, без никакви политически права в държавата. Но императорите проявявали подобно „благоволение“ и към патриции, и дори към сенатори, към „съвършените отци на родината“!

Такива били обществените празненства, които в продължение на векове представлявали естетичната, етичната и политическата школа на римския народ.

В демократична Гърция още преди четири века Аполоновия и Дионисиевия дух, сиреч спокойната мисъл и възторженото сърце, устройвали в Олимпия венценосните игри — за едно клонче от дива маслина! — а в Атина представяли Есхиловата „Орестия“ и „Едип в Колон“ на Софокъл.

Коментариите при съпоставянето на тези две култури са съвсем излишни — но все пак това сравнение поражда много мисли.

ДОМИЦИАН

Кървавите народни зрелища и гоненията на християните ни разкриват много повече от самите дела на императорите, същността на римската цивилизация, когато властта е била съсредоточена в ръцете на един човек. Именно затова ги и разгледахме в предишната глава.

Оставяме зверовете от арената и се връщаме при зверовете на трона... Бяхме се спрели при Тит, „любовта и гордостта на човешкия род“. Припомняме на читателите, че този „добър“ император на младини бил другар на Нерон в оргиите му, че избил много видни римляни, врагове на баща му (следователно и негови!), че изклал половин милион евреи и опожарил и разрушил най-големия културен център в Азия — Ерусалим. Когато наследил трона на баща си, мъчно му било, че бил сторил само един - единствен грях — това че направил своя любовница жената на брат си, а според други историци — че не му се удало да убие брат си.

Веспасиан бил също „добър“ владетел. Ех, удвоил данъците в провинциите, продавал срещу значителни суми най-високите държавни длъжности, както и оправдаването на виновните и осъждането на невинните, но поне не бил звяр! И само затова именно, задето не бил звяр като предшествениците си, когато умрял, римският народ го оплакал, както по-късно оплакал и неговият син Тит.

Тит бил наследен на престола от брат си Домициан (81—96 г.). Домициан бил от породата на

Калигула и Нерон. „Той бил смел, избухлив, вероломен и прикрит; не обикнал истински нито един човек освен няколко жени; но се преструвал, че обича дори този, когото в действителност искал да убие. Неверен се показал и към онези, които го облагодетелствували, когато бил изпаднал в тежко положение.“ Иначе казано, този човек не държел на думата си, предавал и убивал дори и тези, които му служели. Така ни го описва Зонарас, „напълно достоен за доверие историк“, както го окачествява Папаригопулос, защото Зонарас бил почерпил сведенията от достоверни източници.

Но нека продължим портрета на Домициан такъв, какъвто ни го дава Зонарас. „Имал обичай, казва ни той, да убива всички, които доносчиците обявявали за врагове на императора и следователно и на родината. И конфискувал имуществото им. А пред общественото мнение се представял за невинен — ако повечето от хората загивали несправедливо, прехвърлял вината за това на... клеветниците! И за да покаже, че съжалява, избивал и доносчиците!“

Подгонил също така всички приятели на баща си и на Веспасиан и „очистил“ мнозина от тях. И се развел с жена си Домиция не защото била любовница на брат му Тит, а на танцьора Парис. И собственоръчно убил танцьора насред улицата. А за да си отмъсти и на покойния Тит, който се радвал на прелестите на жена му, платил му със същата монета — направил своя любовница дъщерята на Тит Юлия и „живеел с нея открито като със съпруга“.

Но народът в Рим обичал Домиция и по сборищата настоявал императорът да я вземе отново. И тогава Домициан я взел отново, но не изоставил и Юлия.

За да се покаже защитник на нравствеността като Август, Клавдий и двамата Флавиевци, Домициан вършел това, което вършат всички покварени властелини — убивал много мъже и жени от аристокрацията, като ги обвинявал „в прелюбодеяние, при все че някои от жените били прелюбодействували и с него“.

И докато Веспасиан със своя практичен селяшки ум се подигравал на ласкателите, които искали да го убедят, че основоположникът на неговия род, родът на Флавиевци, бил един от другарите на Херкулес, то синът му Домициан „се смятал за бог и за такъв се представял“, сиреч искал да му се покланят като на бог и да го рисуват като бог! И по-точно — казвал, че е син на богинята Атина.

Голяма чест за Атина!

Този, значи, бог, убиец и прелюбодеец, но защитник на морала, забранявал на богатите римляни да използуват евнуси в харемите си — уж за да не се скопяват мъже за тази цел! Освен това се заел и с весталките, които били попрекалили с престъпването на клетвата за целомъдрие!

Във връзка с преследванията, предприети срещу весталките, бихме искали да отбележим следното — откакто Нерон осквернил техния свещен орден, девствените жрици на богиня Веста престъпвали както средновековните монахини клетвата си за целомъдрие. Веспасиан и Тит, които знаели какво е положението, се правели на слепи, за да избягнат обществен скандал, както ни казва Светоний. Ала този звяр Домициан искал да мери греховете на другите с аптекарски везни. И издал следния закон — ако весталката била прегрешила само веднаж, просто я убивал; но ако била прегрешила повече пъти — разбира се, така било почти винаги! — заравял я жива. И затова Оцелата и Веронила били убити, но игуменката Корнелия била заровена жива, защото не обуздавала желанията си.

През първите години на царуването си Домициан се преструвал, че се отвращава от кръв. Този тиранин, който по-късно „принесъл в жертва“ на зверовете в амфитеатъра хиляди християни, в началото на царуването си поискал да забрани жертвоприношенията с волове.

По същото време направил и други такива добри дела. Опростил всички дългове към държавата, които били по-стари от пет години. Този човек, чиято дясна ръка по-сетне били доносчиците, благодарение на които убивал богатите граждани и обсебвал имуществото им, когато стъпил на престола, почнал на преследва доносчиците. „Един владетел, който не наказва доносчиците, всъщност ги поощрява!“ — казвал той.

Всичко това било в началото. Такива били в началото и Калигула, и Нерон. Но по-късно смъкнал овчата си кожа и показал какъв вълк се криел под нея. И се хвърлил с две ръце да трупа пари. С особено настървение преследвал аристократите. Защото аристократите били недоволни и с мъка понасяли да имат над главата си за господар на държавата и света един плебей, сина на един мулетар!

Убивал консулите и сенаторите по най-смешни поводи. Така например убил Салвий Коциан понеже... празнувал на рождения ден на чичо му, императора Отон; убил Метей Помпейан, защото четял на хора от народа публичните речи на Тит Ливий; освободения роб Епафродит — защото помогнал на Нерон да се самоубие; Хелвидий — защото представил на театралната сцена Парис — Домициан сметнал, че с това Хелвидий искал да припомни на римляните танцьора Парис, любовника на жена му, когото Домициан собственоръчно бил убил.

С течение на годините станал толкова жесток, че наказвал „заговорниците“, сиреч враговете си, по нов начин — изгарял подкоремните им части и им отсичал ръцете.

Домициан, последният от рода на Флавиевци, но нито първият, нито последният кошмар на древния свят, бил висок, атлетически сложен, красив мъж, с големи очи и благо изражение. Така ни го описва Светоний. Ала след някаква болест, която прекарал, краката му станали хилави, а с годините и поради заседналия живот коремът му нараснал извънредно много и косата му окапала. Останало му обаче благото изражение на лицето. То било толкова „благо“, че веднаж сам той казал в Сената:

— Моята честност личи и по делата ми, и по . . . лицето ми!

Личали наистина, и то толкова добре честността и благостта на това чудовище, и аристократи и народ така хубаво ги чувствували, че когато „заговорниците“ го убили, върховното и древно събрание на patres conscripti — Сенатът — веднага гласувал трупът на убития да се хвърли в Тибър от скалата, от която още от стари времена хвърляли труповете на убитите роби, да се разтрошат на парчета всичките му статуи, да му се отнемат всички титли и занапред името му никога да не се споменава в римската история и в политическия живот.

В отличие от баща си и от брат си Домициан бил голям мързеливец. Не обичал да се движи пеша или на кон, а само на носилка. Не четял, не пишел, не размишлявал много-много и не ядял кой знае колко, но затова пък много обичал жените. Цялото си време прекарвал в компания с красиви жени. Това била цялата му гимнистика — „любовна гимнастика“, както сам казвал.

Когато станал император, Веспасиан направил свои съуправници двамата си сина — Тит и Домициан. Тит бил сдържан, но Домициан злоупотребявал много с властта, която му дал баща му; продавал държавните длъжности и се показал толкова разпуснат в нравите си, че хората още оттогава си знаели какво ще стане един ден, ако той се качи на трона.

Когато Веспасиан умрял, Тит, и като първороден син, и като прославен военачалник, трябвало да наследи баща си. Ала бездарният и страхлив Домициан се опитал да плати двойно повече на преторианците, за да провъзгласят него за император вместо брат му. Но тъй като не успял да нагласи работата, започнал тайно да действува против брат си. Разправял, че в завещанието си баща им Веспасиан определял двамата братя да царуват заедно, но Тит фалшифицирал завещанието — твърде обикновени неща за епохата на римските диктатори и императори.

И когато Тит легнал болен, всички смятали, че Домициан го отровил, или пък разправяли, че го посъветвал да се окъпе със сняг и тази баня го пратила в гроба.

Това нищожество Домициан, този зъл, мързелив и коварен човек, през първите години на царуването си, като се чудел как да убива времето си, се затварял всеки ден по един час в стаята си, ловял мухи и ги... нанизвал. Де да можел да продължи все това си забавление — да убива мухи! Защото по-късно, когато сребролюбието му го направило алчен, а страхът — жесток, убивал хората като... мухи! И както Светоний ни казва — „проявявал голяма изтънченост в зверствата си".

Веднъж поканил в двореца един прочут през онази епоха актьор, турил го да седне до себе си, отрупал го с подаръци, а сетне го изпратил до дома му с почетен ескорт. А на другия ден... го разпънал на кръст!

Никога не произнасял смъртна присъда без съжаление — или по-скоро си давал вид, че съжалява. И за да покаже добротата и великодушието си, позволявал на жертвите сами да си изберат каква смърт им... харесва най-много!

Домициан мразел благородниците, защото те го презирали, както казахме, заради народния му произход. Но това съвсем не означава, че обичал народа. Във всеки случай имал голяма полза от омразата си към благородниците — убивал ги и конфискувал имуществата им. Върховният официален представител и защитник на благородническата класа бил Сенатът. И затова Домициан найчесто избирал жертвите си от „патрицианството" и от Сената. Но не пренебрегвал и... народа. Не само. че не обичал народа, но и го избивал. Ето едно доказателство за това — Домициан предприел едни от най-жестоките гонения срещу християните. А обикновено християните били бедни хора от народа. Преследвал ги и ги избивал „на стада" за безбожие! Но нито той, нито пък някой друг от гонителите им не знаел какво представляват християните и в какво вярват. И нито той, нито другите се интересували от това. Всички считали християните за магьосници, които извършват човешки жертвоприношения, за кръвосмесители и рушители на божествения порядък. Веднъж довели при него неколцина християни и когато той ги запитал какво работят, те му показали мазолестите си длани и му отвърнали:

— Земеделци!

„И тогава — казва Зонарас — Домициан разбрал, че християните не са опасни хора, и дал заповед да се прекратят гоненията.“

Възмездието за всичките злодеяния и грабежи на Домициан дошло от аристокрацията и от жена му. Аристократите избрали човека, който трябвало да убие императора. Това бил ковчежникът на императрицата Стефан. Тъй като ликвидирането на чудовището било организирано много хитро, ще разкажем това.

За да не събуди подозренията на недоверчивия си и коварен господар, Стефан няколко дни преди убийството превързал лявата си ръка и скрил ножа си под превръзката. Една вечер тъкмо когато Домициан се бил запътил към банята, дежурният офицер го настигнал и му доложил, че един от дворцовите служители моли да бъде приет от императора, за да му предаде „важни и спешни новини“. Императорът разрешил да въведат този дворцов служител. Това бил именно Стефан, който му предал малка записка. И докато Домициан я четял изплашен, Стефан забил ножа си в корема му. Домициан се нахвърлил веднага върху нападателя, за да го обезоръжи, но тогава изскочили и други заговорници, все дворцови хора, и го довършили.

Така заплатил за греховете си този зъл владетел — „най-отвратителният император след Нерон“, както го нарича Зонарас.

ИКОНОМИЧЕСКАТА ОЛИГАРХИЯ

Запознахме се досега с немалко прочути римски политически дейци. Описахме ги, разказахме историята им, разголихме ги. Но читателят не бива да се мами, че именно тези „герои“ представляват историята на римската държава и цивилизация. С други думи, читателят не бива да мисли, че историята на народите е историята на няколко изключителни личности, както смятат историците идеалисти и философите индивидуалисти като Карлайл. Историята на Рим е преди всичко история на класите и в историята на никой друг народ това явление не е така силно изразено. Борбите между патрициите и плебеите продължили цели два века. Те били много кървави, но в края на краищата завършили с равенство пред законите на представителите и на двете класи. Казваме „пред законите“, защото в действителност пак само патрициите и богаташите можели да се занимават с политическа дейност, да управляват държавата и да експлоатират плебеите.

Начело на римското общество стояли сенаторите и конниците — съответно, класата на политиците и класата на плутократите. Тези две класи представлявали политическата и икономическата. олигархия на Рим. Видяхме как големите богатства се натрупвали от ограбването на провинциите. Но управлението на провинциите не било единственият източник на забогатяване.

Сенаторите се занимавали само с политика. На тях им било забранено да се отдалечават от столицата, за да не изоставят големите си задължения. Стопанските си интереси те възлагали на конниците, които били един вид бизнесмените на онази епоха. И тъй сенаторите и конниците си сътрудничели и били тясно свързани помежду си не само икономически, но и политически. Най-големите „работи“ ставали с помощта на държавата. Благодарение на концесиите, давани от държавата, конниците държели в ръцете си целия икономически живот на страната; работели за своя сметка и за сметка на сенаторите, които пък били... държавата!

В Рим съществували два икономически кръга — банкерите, които отпускали заеми с огромни лихви на частни лица или на държавата, и предприемачите и „бирниците“. Предприемачите се занимавали със строежа на обществени сгради и с големи държавни доставки, получавани чрез търг. „Бирниците“ вземали под наем събирането на обществените приходи. Банкерите, предприемачите и „бирниците“ образували дружества и издавали акции, за да носят по-малък риск. Защото работите, с които се занимавали, носели големи печалби, но и големи рискове.

Държавата почнала да взема заеми главно след Втората пуническа война, когато нахлуването на Анибал в Италия принудило Рим да хвърли и последния си петак за спасението на отечеството. Хората, които най-напред почнали да дават заеми на държавата, първоначално не били банкери, а най-обикновени сарафи. Заменяли чуждите пари с римски монети. С покоряването на голям брой чужди страни войниците и военачалниците донасяли много чужди пари и се появила нуждата от специални хора, които да познават чуждите пари и техния курс. И, естествено, тези сарафи спекулирали с тази работа.

Всички „банки“ от този род и всички „дружества“ за държавни доставки и строежи имали кантори на форума. И така с течение на времето думата „форум“ (на гръцки „агора“), започнала да означава „борса“!

Дружествата на „бирниците“ вършели големи работи. Защото държавата нямала организирани служби по много въпроси, както днес имат такива министерствата. И затова повечето от държавните работи се поемали от „бирниците“. Те и предприемачите се занимавали с въоръжаването и снабдяването с хранителни припаси на войската и флотата, с прокарването на обществени пътища, строежа на обществени сгради и храмове, събирането на данъците и набавянето на необходимото жито за хляба на народа. Всички тези „работи“ били много сладки, но и много смърдели. Заемали се с тях както винаги най-отраканите, дето разполагали с най-много средства и „смазвали“ най-много управниците.

И сега си представете какви били „бирниците“ в провинциите при събирането на десятъка и на другите данъци. Били същински зверове и народът треперел от тях. Това били не само кръвопийци, но и съвсем безсъвестни хора. И за да могат да дерат здравата нещастните селяни и занаятчии, погрижвали се да бъдат добре с управителя на провинцията. За да го имат на своя страна и да им оказва помощ с войниците си, „смазвали“ го и него както трябва!

Всички провинции и цяла Италия били опустошени от гражданските войни и от грабителствата на различните военачалници. Така че и управителите, и „бирниците“ не можели да намерят много нещо за крадене. И въпреки това съумявали да си тръгнат натъпкани с пари и вещи. Управителите на провинциите подкрепяли бирниците, разбира се, за да понамажат нещо, но и по политически съображения. Бирниците били важни политически фактори, защото поддържали партиите с пари и гласоподаватели. И когато напускал „вилаета“ си, всеки управител представял своите приятели бирници на приемника си. Дето се казва, машинката била добре курдисана и работела за всеки нов „паша“ на провинцията.

Когато станал управител на Киликия, Цицерон написал препоръчително писмо до пропретора на Витиния Поплий Силий Нерва за едно „приятелско“ дружество, което било откупило събирането на данъците: „Това дружество — писал той — е не само мой клиент (Цицерон бил един от най-големите адвокати на своето време!); аз съм тясно свързан с повечето от съдружниците.“

В друго свое писмо до зет си Фурий Красип, квестор на Витиния, Цицерон писал за същото дружество: „Направи всичко, каквото можеш... Знам какво е влиянието на един квестор... Ще ми направиш голяма лична услуга и ти гарантирам, че витинийското дружество не забравя улесненията, които му се правят, и знае да изрази признателността си!“ Струва ти се, че е писмо от наше време! Политическите нрави през всички епохи на упадък изумително си приличат. И като си помисли човек, че Цицерон се е гордеел и дори сам си вярвал, че е истински патриот, честен гражданин и високонравствен философ!

Държавни служби от този род и такива безбожни грабители на народа докарали общественото и нравственото разкапване на империята. Парите, които се стичали в Рим от тези „бирници“ по този начин — не постоянно, а на вълни, изведнаж, приличали на наводненията, когато водата не напоява нивите, а ги съсипва.

Тези пари не се използували за производствени мероприятия, а се превръщали в банков и предприемачески капитал. Никога не се връщали в провинцията, от която били дошли. Парите на Сула, на Лукул, Помпей, Крас, Цезар, Антоний, Октавиан, на всички тези „велики мъже“ и на хилядите други „малки мъже“, на завоевателите, на управителите на провинции, на бирниците и на предприемачите не отивали за обработването на земята, нито за производството (занаятчийското), а се превръщали в капитал, в пари, които раждат други пари, или пък се харчели за непроизводителни цели — строеж на дворци, забавления и покупко-продажба на съвести на управници и управлявани. Пръскали се пари, за да се подкупват разни управници, които да правят отстъпки от стопански характер на богатите или да се преструват, че не виждат злоупотребите, грабежите и измамите им; пръскали се пари, за да се купуват гласовете на тълпата — раздаване на крадени пари, на жито, месо и вино, — та да избира най-разточителните управници, които се нахвърляли като хищници върху държавната хазна или пък поемали управлението на разни провинции, което ще рече, абсолютна власт над нещастните им жители и ограбване на всичко! Защото, както вече много пъти казахме, управителите на провинциите — проконсули и пропретори с цялата си алчна сган от служители! — имали право да издават закони, без да питат никого и без да носят задължението законите им да са съобразени със законите на Рим.

Жестокостта на римските управници и на икономическата олигархия към сънародниците им и към чуждите народи, отвратителните забавления на управниците и тълпата, на богаташите и безделниците с гладиаторските борби, боят с диви зверове, публичното изгаряне на осъдените на смърт и други подобни неща показват колко варварска е била римската цивилизация и до каква степен политическата и икономическата власт ограбвала и покварявала народа!

Рим почнал да забогатява след победите си над Картаген, Гърция, Македония и Сирия — от началото на първия век преди нашата ера. Златото се стичало в държавната хазна от най-различни източници. Първият източник били огромните военни репарации, които победените народи плащали — за да не могат да се съвземат „во веки веков“. Вторият източник била плячката, която победоносните военачалници домъквали в Рим. Изчислено е, че от големите войни през I век пр. н. е. репарациите достигнали сумата от 150 милиона златни франка (20 франка един наполеон), а взетата плячка — на други 150 милиона франка, изразено в пари. Това са „чистите“ суми, които влизали в Рим. Към тях трябвало да прибавим и парите, които военачалниците слагали в джоба си — а на тях никой не можел да им хване края.

Ако не съществувал този „голям късмет“ за военачалниците, никой не би се стремял с позволени и непозволени средства да стане военачалник. Ръководенето на определена война се купувало, защото било извънредно доходно предприятие. Военачалниците трябвало да откраднат много пари през войната, та след победоносното си завръщане в „родината“ да имат възможност да натъпчат джобовете на управниците, за да се отърват от процесите, които политическите им противници им устройвали, обвинявайки ги в „незаконно забогатяване“. Този род процеси представлявали обратната страна на военните походи. Но почти нито един военачалник не бил наказан по горното обвинение. Не бивало да се създава „прецедент“, защото тогава политиката губела всякакъв смисъл!

Третият източник на богатство били сребърните рудници в Испания. Най-богатите от тях се намирали в Картагена и, както ни съобщава Полибий, там работели 40 000 роби!

Всички тези съкровища отивали в държавната хазна. Но както видяхме, не само държавата забогатявала. Забогатявали и военачалниците, които създавали войните, и политиците, които създавали военачалниците. И заедно със забогатяването на държавата, на военачалниците и политиците нараствали и богатствата на бирниците и предприемачите, на доставчиците и банкерите-лихвари, които давали заем с 48 на сто лихва! Покварата почнала да обхваща държавния апарат с възникването на силна икономическа олигархия. Първата им работа била („високо патриотична“ при това!) — когато след Втората македонска война Емилий Павел унищожил Македонската държава и отнесъл в Рим несметни съкровища от Гърция, като откарал и самия цар Персей (167 г. пр. н. е.) — да премахнат данъка върху имуществата! Този наглед дребен факт има голямо историческо значение. Той показва категорично, че оттам насетне римската плутокрация станала господар на държавата. Отсега нататък римските богаташи имали само права и почти никакви задължения! Почнали да отбягват дори военния си дълг.

Средният римски гражданин виждал как „големите личности“ на неговата епоха забогатявали в „странство“ от ограбването на чуждите народи — като пълководци или управници — и как водели блестящ и съблазнителен живот, и този гражданин, от една страна, загубвал старото си доверие в управниците си, а, от друга, искал да не остане по-назад — стремял се с всички средства, позволени и непозволени, да натрупа пари и да живее и той богато!

Покварата взела такива размери, че поради наглостта на управниците и всеобщото възмущение на народа държавата била принудена през 149 г. пр. н. е. да създаде постоянни съдилища, които да съдят управителите на провинциите за произволите им.

Форумът, както казахме, бил център на политическия и икономическия живот в Рим. Когато някой римлянин казвал: „Отивам на Форума“, разбирало се, че отива на борсата или в Сената. Защото, освен канторите на предприемачите и на банкерите, на Форума се намирала и сградата на Сената.

Всички, които били вложили парите си в акции на дружества за държавни строежи и дружества за събиране на държавните приходи, отивали на Форума да научават „новините“ на борсата, с други думи, какво е положението с парите им!

Но ще попитате — как е възможно да получават всеки ден „новини“ от различните краища на Италия и от далечните провинции? Между „централите“ на дружествата и клоновете им в провинциите се поддържала връзка чрез куриери, които обикновено били роби. Тези куриери донасяли в Рим по най-бързия възможен начин служебни и частни писма и предавали устно някои известия.

Но от какво естество били „новините“,` които тези акционери-рентиери очаквали? Какъв е например урожаят в Сицилия и Азия; дали еди-кой си управител на провинция брани интересите на дружеството; дали Митридат в Азия или Ариовист в Германия са навлезли в римска територия. Всички тези новини били от жизнено значение за акционерите. Лошата реколта опропастявала дружествата, които се занимавали с търговия с жито; нахлуването на чужди войски в римска територия освобождавало поданиците от задължението да плащат данъците си — и тогава „бирниците“ фалирвали!

Форумът почти изцяло давал насока на политиката на римската държава. Когато Цицерон държи реч пред народа и иска от него да даде пълномощия на Помпей, за да завърши войната с Митридат Понтийски, той не прави това само като политик и „патриот“, а и като адвокат на дружествата, вложили капитали в Азия, а също така и като защитник на капиталистите, които искали да вложат парите си не само в доходни, но и сигурни операции. Чуйте чисто капиталистическата му аргументация, която може да послужи на всяка олигархическа система за всички страни и времена. „Съсипването на малцинството (капиталистите), ще доведе до съсипването и на мнозинството! Спасете... отечеството от тази беда! Повярвайте ми — цялата наша стопанска система, всички операции, които стават тук на Форума, зависят от приходите от Азия. Ако оставите този извор да пресъхне, целият ни кредит ще се сгромоляса! Бъдете бдителни! Не се колебайте нито за миг да продължите войната с още по-голяма енергия. Защото тази война ще донесе... слава на римското име, сигурност на поданиците ни, най-богати доходи за нас и ще осигури имуществата на безброй частни лица“ (Цицерон, Реч за закона на Манилий).

И така Помпей отишъл в Азия като „представител“ на дружествата и като представител на самия Цицерон, който също бил акционер в много дружества и освен това и техен адвокат.

Ето за какво Рим изпращал синовете си да воюват по четирите краища на света и разпростирал властта си все по-далеч и по-далеч — за да взема военни репарации и плячка и да открива нови пазари за капиталите на икономическата олигархия на Форума.

Ето няколко примера за начините за забогатяване в провинциите. Братът на Цицерон, Квинт, управлявал в продължение на три години Мала Азия и въпреки бедността на този край, успял да натрупа огромно богатство. След това придружил Помпей като легат, натоварен със снабдяването на войската — голям извор, даващ възможност за много злоупотреби и измами! Същият този Квинт придружил и Цезар в Галия и сложил в джоба си голяма част от „плячката“.

Също така племенникът на Цицерон, и той на име Квинт, придружил Цезар срещу партите, от една страна, за да избяга от кредиторите си, а от друга, за да намери пари да им се изплати. Ето друг случай. Раверий Постум, финансист, спекулирал, сиреч заложил на възможността да бъде възстановен на трона Птоломей Авлет, баща на Клеопатра, и основал дружество, което отпуснало големи заеми на сваления цар. За жалост обаче, когато Авлет заел отново трона си благодарение на парите на римските банкери, не изплатил дълговете си! Така става понякога с рискованите начинания!

Казахме вече, че парите на богатите римляни не отивали за производствени цели. Аристократите презирали всякакъв вид работа. Харчели пари само за политическите си интереси — да заемат някоя голяма длъжност, за да крадат! Харчели, с други думи, само за купуването на гласоподаватели и за развлеченията си. След като Антоний направил „арка“ от злато, а Клавдий „вомиториуми“, за да повръща това, което бил изял, та да може отново да почне да се тъпче, всеки ще разбере колко егоистична, грубо материалистична и безчовечна била римската цивилизация през последните години на републиката и през всичките години на империята. През всичкото това време целият свят работел, за да живеят и се забавляват шепа големи грабители.

РИМСКОТО БЕДНЯЧЕСТВО

Двата най-горни обществени слоя в Рим, сенаторите и конниците — политическата и икономическата олигархия — не само че притежавали всички привилегии и богатства, но се отнасяли презрително към народа и избягвали всякакъв досег с него, въпреки юридическото равенство на класите пред закона и правото да се смесват помежду си.

Така че в Рим имало два отделни „града“ — градът на богатите и градът на бедните.

Аристократите — аристократите и плутократите се слели в едно — живеели високо горе на Палатинския хълм, над Форума, където по-късно императорите построили своите дворци, които получили името си от Палатинския хълм — „палати“. Беднотата живеела долу в падините, образувани между хълмовете на Есквилина и Квиринала. Това бил градът на „парииите“.

Първите имали собствени разкошни огромни къщи с прекрасни градини, разполагали с коне, колесници, многобройна прислуга и прочие; а вторите живеели в народни многоетажни постройки, наречени „острови“ (isulae), защото и от четирите страни били отделени от останалите сгради с улици, потънали в кал и прах, както водата отделя един от друг островите.

Постройките на бедните се състояли от три или четири етажа с магазини на приземието; те имали малки стаички, които се осветявали от съвсем малки прозорци. Различни дружества на богаташи строели тези сгради и ги отдавали под наем. Бедните живеели просто наблъскани в тези къщи — и то само за да ядат и да спят. В същност тези зандани не били годни за живеене.

По-голямата част от времето си бедните наематели прекарвали извън стаята си — на улицата, в кръчмите, на Форума. Лесно разбираемо е тогава, че при такива битови условия един истински семеен живот, с домашни божества и прочие бил невъзможен.

Не ще и питане, че тези сгради, предназначени за бедняците и издигнати от хора, които презирали народа и го считали ни повече, ни по-малко за животно, били лошо построени.

Натрупването на много наематели в тези паянтови къщи, овехтяването им и липсата на всякакви поправки, на каквото и да е поддържане, ставало причина за рухването на тези „острови“, които погребвали в развалините си бедните хорица.

Крас Богаташа не пропускал такива изгодни случаи. Така както купувал за парче хляб изгорелите къщи, по същия начин се сдобивал и със срутените или готови да се сгромолясат постройки, заедно с околните строителни участъци. Благодарение на тази система половината Рим станал негова собственост!

И тъй народът живеел в паянтови къщи сред мръсотия, мрак, болести и гадини. А какво ядял? Хляб и зеленчуци, най-вече боб и кромид. „Невзискателен“ народ, са казвали навярно с национална гордост богатите разбойници от онази епоха, „невзискателен“ и затова патриотичен!

В Рим живеели 500 000 бедняци. Богаташите не надхвърляли 2000 души. Съпоставката и съотношението са като съвременните — трябва да се удесетори числото на бедните! И след като хлябът бил основната храна на народа, за да избегне вътрешни сътресения, държавата трябвало да има винаги пълни с жито складове, за да може да го раздава на гладния народ. За всеки човек от народа било необходимо кило и половина жито на ден. Обаче Италия не произвеждала достатъчно зърнени храни. Защото големите земевладелци станали банкери и бирници и не влагали парите си за производителни цели. Освен това обработването на земята струвало скъпо. Първо, тъй като е планинска страна, Италия не разполага с голяма обработваема площ. Сетне, нямало добри пътища за пренасянето на житото. И трето, превозът бил много скъп. Но не било само това, имало още нещо — държавата определяла ниски цени за житото. Искала да улесни себе си в отношенията си с народа. Ала едрите чифликчии съвсем нямали намерение да си създават грижи и да бъдат „ограбвани“ заради простаците бедняци! И затова предпочитали да дават под наем земите си на скотовъдците за паша. Получавали по-големи и при това без труд придобити доходи от нивите си, отколкото ако ги засявали с жито.

Но тогава откъде държавата доставяла нужното за изхранването на народа жито? От Сицилия, Сардиния, Африка. Превозът по море бил много по-евтин, отколкото по суша. А освен това житото в провинциите било по-евтино по две причини: първо, управителите принуждавали с бич поданиците да обработват земята, а след това им вземали зърното на съсипващи цени. С една дума, едрите чифликчии не желаели да обработват земите си заради народа. Народът в провинциите трябвало да работи и за богаташите, и за народа в Рим. Провинциите хем хранели целия Рим, хем от тях държавата и управниците забогатявали — чрез данъците и плячкаджийството!

Проблемът за изхранването на народа бил жизнено важен за съществуването на държавата. Защото държавата, управниците и плутократите наистина презирали народа, но ако този народ нямал какво да яде, ставал много опасен звяр! Народът, както и друг път отбелязахме, е бил покварен и развратен от самите политици. Когато се завръщали от война, победоносните военачалници домъквали много „крадено" жито от чуждите страни и го раздавали безплатно на народа, за да увеличат популярността си и да спечелят гласовете му.

Това нещо се повтаряло много често. Народът свикнал да получава даром хляба си. Държавата сама утвърдила това положение. Всеки ден раздавала безплатно жито на 350 000 души! Веднъж установена тази „система", по-късно никой не посмял да я отмени. Единствен Август, когато се отървал от политическите си противници и станал пожизнен и абсолютен господар на държавата и следователно нямал нужда от гласовете на народа, свел броя на дармоедите на 150 000 — не посмял да ги съкрати напълно, защото макар че бил диктатор, все пак имал нужда и от привързаността на народа.

Тази система на безплатно хранене имала големи икономически и морални последици и за държавата, и за народа. Държавата харчела много средства, а народът не работел, но се продавал или предизвиквал смутове, когато властолюбците го подстрекавали.

Народът в Рим избягвал да работи. Занаятчийството и дребната търговия били считани от аристократите и народа за унизителни неща. Всичко; от което се нуждаел, богаташът го имал в дома си. Доставяли му го робите. Всичко — дрехи, обувки, масло, олио, сирене, покъщнина, съдове и прочие. Следователно, когато някои „свободни“ хора от народа почвали да правят такива неща и ги продавали, те отпадали от съсловието на робите. Целият духовен елит на Рим — историци, философи, поети — имал, както всички аристократи, позорно отношение към народа. Никой от тях не говори за народа, нито го зачита, нито му обръща внимание. Дори философите стоици, които провъзгласявали принципите на човеколюбието и космополитизма, правели по-скоро литература. Никой писател не ни дава никакви сведения за народа, за живота му, за тежненията му, изкуството му, традициите му. Считали историята, както почти всички днешни академични историци, за дело на изключителните личности.

Макар и да казвал, че „човекът е роден за човека и всички са длъжни да си помагат един на друг“, в основата си Цицерон си оставал аристократ, който дълбоко презирал народа, както и Марк Аврелий Антонин, който пишел на гръцки: „Като Антонин мой град и родина е Рим, но като човек — светът.“ Но по-искреният Хораций се провиква направо: „Мразя невежата тълпа!“

Имало обаче много хора, които работели, за да преживяват. Организирани били на сдружения. Хлебари, шивачи, ботушари, ковачи, грънчари и други работели само за хляба наравно с робите, без да ги чувстват като „професионални конкуренти“. Робите работели непосилно за господарите си и, естествено, отнемали част от клиентелата на свободните занаятчии. Имало и роби, които работели за своя сметка, като свободните занаятчии.

Но с течение на времето занаятчийските сдружения се превърнали в политически клубове. С други думи, агенции за покупко-продажба на гласове, с водачи и прочие.

Аристократите от Палатинския хълм покварили народа от Субур и Архилат — жителите на найбедните квартали в столицата. И като си помисли човек, че в Рим не съществувала никаква служба по безопасността и злосторниците си „работели“ безнаказано, тогава ще разбере теглото на бедния народ, който се трудел и работел, без да бъде сигурен дали ще успее да продаде произведенията си. Затова по-сигурна „работа“ било да се продадеш, да те наемат като побойник и да убиваш и грабиш, отколкото да се трудиш. Плутократическата олигархия не се грижела за защитата на трудещите се хора и за произведенията на техния труд. Не щели и да знаят за простия народ!

РОБИТЕ В РИМ

През последните години на републиката — I век преди нашата ера — в Рим имало 600 „отци“ или „съвършени“, сиреч сенатори, 1500—2000 плутократи, 500 000 бедняци и 250 000 роби!

Родовата и финансовата аристокрация считала хората от народа за „скотове“. А пък законът смятал робите за нещо по-долно и от „скотове“ — считал ги за „неодушевени“ предмети.

Робът не бил личност — personna — а безлична вещ — res. Не притежавал никакви човешки права. Не можел да се жени. Не можел да има никаква собственост. Господарят имал над роба право на живот и на смърт. Можел да бие робите си с бич, когато му скимне, да ги хвърля в затвора, да ги продава или да ги убива, без да дава никаква сметка за това никому, нито да отговаря пред закона.

Главният източник за набавяне на роби била войната. Всеизвестните „велики“ пълководци, които прославяли римските орли по всички краища на земята, били същевременно плячкаджии и доставчици на роби. Грабели от чуждите страни всичко полезно и ценно — злато, сребро, покъщнина, жито, стада добитък и прочие, но не забравяли да откарват със себе си и хора — мъже, жени и деца. И ги продавали по пазарите за роби на добра цена. Приходите от продажбата на роби били едно от най-важните пера в държавния бюджет.

Търговците на роби следвали войските като гарвани. Още от Рим тръгвали заедно с войските. След всяко сражение и след падането на някой град военачалниците събирали пленниците и ги продавали на търг. Разпродавали на наддаване нещастните роби. Тази търговия била толкова естествена, че съвестта и на „най-образованите“ римляни не се възмущавала от нея. Емилий Павел, „премъдрият“, когото Полибий представя като образец на човечност и носител на всички добродетели, продал след унищожението на македонската държава 150 000 епирци в робство, привърженици на цар Персей.

Грубият невежа Момий, след като опожарил Коринт и изклал колкото изклал, взел че продал около сто хиляди души в робство.

Идеалистът, моралистът и стоикът Цицерон, най-изтънченият представител на цялата римска литература, като управител на Киликия също продавал в робство жителите на „варварската“ си страна, както Момий — жителите на Елада! „На третия ден от Сатурналиите продадохме робите“, пише той на своя приятел Атик без ни най-малки угризения на идеалистическата си съвест.

След победата си над кимврите и тевтонците, Марий продал 150 000 пленници по пазарите за роби. А великият Цезар след превземането на крепостта на адуатиките продал 53 000 роби.

Тези числа показват какво страшно бедствие били победите на римските пълководци за покорените народи.

Друг източник на роби било отвличането на свободни граждани от пирати или от избягали роби, които разбойничествували по планините и пътищата. Плутарх ни съобщава следната подробност, за която би трябвало сами да се сетим — много ползуващи се с добро име римляни образували дружества с пирати за отвличане на свободни хора, които след това били продавани като роби!

Освен тези два главни източника за роби, имало още други два, по-второстепенни. Първият бил „робовъдството“, по подобие на скотовъдството, сиреч „развъждането“ на роби по имениятa; вторият се състоял в превръщането на свободни граждани в роби заради дългове.

Цената на робите била подчинена на закона за търсенето и предлагането. Колкото повече стока имало, толкова по-евтина била тя. Но пазарната цена зависела и от други три фактора — възрастта, пола и способностите на роба. Младежът и девойката, лекарят, учителят или краснописецът имали по-висока цена от зрелия и способен да върши само груба работа роб.

Ако искал, господарят можел да освободи робите си без големи формалности. Сиреч можел да ги превърне от „предмети“ в „личности“, с други думи, в свободни граждани, които обаче, за да се знае произходът им, били наричани не свободни, а освободени. Господарят имал право както да убие робите си, така и да ги освободи.

Поради тези изключителни права на господаря робската институция създала нещо като „държава в държава“. Сиреч държавата нямала право над живота, смъртта и свободата на 250 000 души вътре в самия Рим. Каквото и престъпление да извършел, държавата нямала право да наказва роба. Само господарят му! И затова господарите имали в имениятa си — за такива случаи — затвори и бесилки!

Ала един собственик на много роби би могъл да стане опасен за обществения ред. Можел да ги въоръжи, да извърши убийства, да предизвика смутове и да повлияе на резултатите на „безупречните“ избори! Така че робите, които не били признати за личности, можели да разбият националното единство и да разклатят демократичните основи на свободното общество — когато било... свободно и демократично! И не само като роби биха могли да съборят държавата, но и като освободени, бивши роби! Тези освободени роби омърсявали чистотата на римската кръв — това не било кой знае каква загуба! — но най-вече увеличавали числото на несъзнателните римски граждани. Защото, с редки изключения — някои освободени роби станали големи писатели! — повечето от тях били хора с мъртво национално съзнание, каквито били и повечето от политиците и военачалниците в Рим, господарите им.

Споменахме вече, че държавата нямала право да се меси в освобождаването на роби. Но въпреки това Сула само за един ден освободил десет хиляди роби! Защо? За да ги превърне в побойници и опора на диктатурата си. Тези освободени роби повлияли за нарастването на безнравствеността сред свободните граждани и разстроили националното единство в Рим и Италия.

Стопанското значение на робовладелческата система останало на втори план. Превес взело моралното значение. Загубвайки свободата си, всички роби загубвали своята индивидуалност, националното си съзнание, езика си, традициите, обичаите и нравите си. Следователно загубвали всякаква вътрешна възпираща сила срещу Злото. Губели всякаква предпоставка не само за нравствено, но и за обществено развитие.

Робите представлявали един много силен фактор за покваряването на гражданите, а господарите от своя страна представлявали основната причина за покваряването на робите.

Робите нямали никакъв друг „идеал“ освен сляпото, пасивно подчинение на господаря. Най-голямата им „добродетел“ била страхът от наказание. В своите комедии Плавт ни дава няколко типа на „градски“ роби. Всички те са хора лукави, зли, безсъвестни, без радост, без надежда, алчни, лъжци и злосторници!

Злосторници били най-вече полските роби и особено тези, които били по планините. Това е лесно обяснимо. По полята и планините много по-лесно можело да се разбойничествува, защото и опасността била по-малка.

В повечето случаи робите работели по цял ден оковани във вериги, а през нощта ги затваряли в тесни помещения като животни;-понасяли или вършели най-унизителните неща, всичко, каквото им заповядал господарят. Тези оскотени, низвергнати, без никакво национално, семейно и обществено чувство „подхора“ безусловно са оказвали влияние върху моралния и духовен живот на робовладелците и особено върху техните деца. След като не били длъжни да дават сметка никому затова, как използуват робите си, съвсем естествено било господарите да загубят на свой ред всякакво чувство за човечност и справедливост не само спрямо робите, но и спрямо свободните хора. Ето как възникнало в римската държава това крайно пренебрежение към живота на другите. Най-голямата проява на това презрение били кървавите зрелища с гладиаторите и с дивите зверове, зрелища, които представлявали най-изтънчено естетическо удоволствие за тези ужасни хора. Това незачитане на живота на другите свидетелствува за жестокостите, на които се отдавали римските пълководци над победените народи.

Бащите насаждали в душите на децата си диви инстинкти и дух на властолюбие. По този начин незачитането на живота на другите в течение на няколко века се превърнало във „втора природа“. Невъзможно е да си представим един римлянин от епохата на упадъка като човек със съвест, притежаващ най-важното чувство за едно обществено съжителство — чувството за състрадание.

ГРЪЦКАТА КУЛТУРА

Римляните като всеки земеделски народ в онези първи години на историческия си живот били хора практични и много консервативни; а това ще рече — егоисти. Равнодушни били към най-големите проблеми на живота и духа и почти напълно им липсвало творческо въображение.

Всичките били такива, но най-вече управляващото съсловие на сенаторите, които представлявали цвета на старата родова аристокрация. Тази управляваща класа наложила своя отпечатък върху „духовната“ култура на Рим. Ала по-късно, преди и след покоряването на Гърция, досегът с гръцката цивилизация пробудил римляните и изтънчил нравите им.

Консервативният тип на Катон Стария, който пламенно провъзгласил своята непоклатима привързаност към древните строги нрави на прадедите, отстъпва пред новия, модерен тип на Емилий Павел.

Емилий Павел е първото официално лице в Рим, първият представител на съсловието на сенаторите, който имал гръцко образование. Макар че пил от изворите на гръцката мъдрост и изкуство, Емилий Павел никак не загубил римщината си. Просто съумял да спои тези две култури, гръцката и римската и да стане един съвестен поддържник на справедливостта и съзнателен римски гражданин както в личния си, така и в обществения си живот — освен когато самото му отечество му нареждало да върши престъпления!...

Друг подобен тип на римлянин поклонник на гръцката култура бил Сципион Африкански Стария. Ако Емилий Павел събирал гръцки книги, то Сципион събирал около себе си най-големите гръцки писатели и учени на своето време — историка Полибий и философа Панетий.

Тези гърци открили нови пътища за римската литература и мисъл, променили нравите на аристокрацията и, най-важното, усъвършенствували римската правна наука и показали на римляните колко стрували като народ.

Римляните, които се хвалели, че имат най-съвършената правна система, в същност, преди да опознаят гръцката култура, имали много елементарно, чисто практично понятие за право. Една ограничена, нефилософска представа за право. Не зачитали нравствените принципи, които трябва да представляват основата на всеки закон и на всяко управление. Стоическата философия на Панетий и на последователя му Посейдоний — и двамата били от Родос — приемала, че един всеобщ закон управлява света, един божествен закон, който произтичал от всеобщото Слово. Тази философия възродила и разширила римските правни теории.

И тъй, пак ще повторим, гърците направили някак по-възвишена представата за право, която римляните имали дотогава; те издигнали и националното им съзнание, рафинирали нравите им и създали литературата им. Първият римски поет е освободеният роб грък Андроник (24 —207 пр. н. е.). Римската литература започва с преводи на гръцки текстове и продължава с подражание на гръцки образци. Лнвий Андроник превел „Одисея“ на

Омир. Така че римската литература и в началото си, и в разцвета си, и в упадъка си вървяла по стъпките на гръцката литература.

И възниква въпросът: каква ли би била римската духовна култура — поезия, проза, философия, история, наука и изкуство — ако гърците не съществували? Естествено римляните биха постигнали пак много във всички области на Красотата и Мъдростта, но навярно то би било силно белязано с отпечатъка на един егоистичен материализъм и на една безкрила мисъл.

Обаче благотворното влияние на гръцката култура не успяло да премахне напълно тези характерни черти на римската цивилизация и литература — егоистичния материализъм и безкрилата мисъл. Почти всички постижения в областта на духа са запазили белезите на тези два недостатъка.

Мислителите и писателите с гръцка култура от типа на Цезар и Цицерон са действително гениални и техните произведения биха правили чест на всяка литература. Тези гении съумели да запазят умереността, сериозността и трезвеността на гръцката Мисъл. Подобни на тях са и по-късните Хораций и Виргилий. Ала повечето от римските книжовници неправилно изтълкували и възприели гърците и вместо да ги приемат като свои учители в областта на Истината и Красотата, те ги приели като свои учители в областта на Греха.

Голямо зло сторило на римската мисъл и изкуство криво изтълкуваното учение на Епикур. Но римляните не биха изтълкували това учение неправилно, ако не притежавали пороците, които философията на Наслаждението, според тях, оправдавала.

Римляните по традиция обичали приятния живот и чувствените удоволствия. И за да могат да живеят приятно и да се наслаждават на всичко, стремели се с всички възможни средства, законни и незаконни, към парите. И парите им осигурявали този живот, и най-вече политиката и свързаната с нея военщина, и свързаното с военщината оплячкосване на провинциите и чуждите страни.

Нравственият упадък, който владеел в обществения и в личния живот на римляните — а когато казваме римляни, разбираме винаги най-напред управляващата класа, която повлияла върху останалите класи! — намерил в лицето на Епикур своя адвокат!

Дилетанти в областта на духовните проблеми, римляните не се стремели да схванат определено философско учение, за да го превърнат в канон на живота си, а възприемали някакво философско течение само за развлечение и спорове... Ала робували на всички лоши наклонности на „националния" си характер. Сиреч правели ясно разграничение на нещата — едно било това, в което вярвали, и друго — това, което правели.

С други думи, зле изтълкували Епикур, философа на Насладата, и си представяли, че Епикур проповядва и препоръчва чувствените удоволствия. При това самият Епикур решително осъжда това заблуждение: „Когато казваме, че целта на блажения живот е насладата, не бива да разбираме телесните наслади на блудниците, а удоволствията на трезвата мисъл."

Най-големите пороци на римляните били, както казахме вече, страстта им към чувствени удоволствия и отвращението от работа. Дори тези, които успявали да достигнат до най-високите държавни длъжности, не проявявали голямо усърдие при изпълнението на служебните си задължения. Сенатът през времето на Сула имал 600 членове. Да станат членове на Сената представлявало най-висока чест за родовите аристократи и за хората с безспорни качества. От тези 600 души едва 200, и то насила, идвали на заседанията. При това не идвали за „разискванията", а за да си направят далаверите, да се пазарят за политическите си сделки и да се попрозяват... за родината!

Това равнодушие, тази апатия към обществените интереси — интересите на народа — се превръщали в огън и плам, когато се касаело за собствените им интереси. Големите думи, жертвите, славата, завоеванията, триумфите служели за заблуждаване на народа. Нужно било да се залъгва народът с такива неща, за да следва управниците си. Но щом управникът виждал, че интересите му грози опасност, щом виждал, че друг се готви да му отнеме властта с всичките ѝ облаги, тогава не се поколебавал да предаде родината си и да потопи в кръв народа.

Навред, и в обществения, и в личния, и в деловия, и в духовния си живот римляните имали за двигател и цел само собствената си личност. Навсякъде и винаги властвувал егоизмът.

Римляните били големи формалисти и всячески гледали да се измъкнат от отговорност. Затова именно основа на цялата им образователна система била риториката. Тази риторика навлязла и в историографията им, и във философията им, и дори в поезията им. И развалила и трите!

Риторичността, велеречивостта, надутата фраза и преувеличенията са характерни белези на упадъка. Духовната култура, изградена на празните големи думи, не е нито дълбока, нито истинска. Тя е повърхностна, много далеч от смисъла на живота.

ГРАБИТЕЛСТВОТО

Дадохме портретите на най-прочутите политически мъже на световната Римска империя. Направихме анализ на обществения и политическия ѝ живот. Говорихме за всеобщата поквара в Рим, която почвала „отгоре“, сиреч от двете управляващи олигархии на сенаторите и конниците, и обхващала и народа, и робите и затова по-късно народът и робите били неспособни да защитят този строй, който варварите унищожили.

Сега ще завършим с един пример на грабителство — ограбването на Азия от най-образования човек, човека с най-голямата гръцка култура за своето време — Лукул, чийто живот и дейност вече описахме.

Сула наложил на малоазийските градове една „малка“ глоба от 20 000 таланта! Инкасирането на тази сума възложил на Лукул. И Лукул, казва ни Плутарх, „се показал не само честен и справедлив, но и... мек, при изпълнението на едно толкова тежко и неприятно задължение“. „Сула възложил пак на Лукул да насече пари от златото, което „Епафродит“ задигнал от Делфи, Олимпия и Епидавър — сиреч от най-големите верски средища на гърците. Монетите, издадени от Лукул, приели името му — нарекли ги „лукулки“, подобно на богатите угощения, които също получили названието „лукулии“.

Това са двете административни задачи, които Лукул изпълнил по нареждане на Сула като квестор на войските през първата митридатска война — 88—84 г. пр. н. е. От тази работа все нещо полепнало по пръстите му.

Лукул съумял да спечели доверието на силните на деня — Сула и хетерата Преция. Но първия си грабеж по собствена инициатива извършил на остров Митилин.

Митилинците се били присъединили към Митридат. Лукул обсадил безрезултатно главния им град. Тогава се престорил, че вдига обсадата — трикът на Одисей! — качил хората си на корабите и отплувал. Но се скрил в един залив и когато митилинците отворили вратите на града и се пръснали, за да разграбят вражеския лагер, Лукул се появил неочаквано и се нахвърлил върху тях. Избил петстотин души, пленил други шестстотин и разрешил на войниците си да разграбят богатия град.

Това станало през първата митридатска война. Когато му възложили върховното командуване през третата митридатска война (74—63 г. пр. н. е.), Лукул се погрижил първо да въведе дисциплина във войската си. След това разработил свой метод за омаломощаване на противника. Разбрал, че Митридат не би могъл дълго да изхранва 140 000 армия! И Лукул почнал „война на корема“, сиреч погрижвал се да бъдат задигани всички хранителни припаси в селищата, през които минавал, и избягвал открит бой, за да омаломощи войската на Митридат чрез глад.

Но когато нахлул в пределите на противника, Лукул взел със себе си и 30 000 гали . . . преносвачи! Защо? За да носят житото на неговата войска, та да не настъпи глад. В тази планинска и трудно проходима страна всеки гал бил длъжен да носи на гърба цял медимн жито — 52 литра!

Навлизайки все по-навътре във вражеската страна, Лукул грабел всичко, каквото му паднело. Имало такова изобилие от храни, че цял вол се продавал само за една драхма от онова време! Плутарх казва: „Плячката била несметна и затова едни я захвърляли, а други я пилеели, защото никой не намирал на кого да я продаде.“

Конницата на Лукул през целия поход се пръскала на всички страни и грабела наред каквото ѝ паднело. А това, което не успявала да отнесе, го унищожавала. Войниците му се оплаквали:

— Лукул завладява градовете със споразумения и капитулации! По този начин не ни дава възможност да грабим и ние пари и скъпоценности!

Войниците му не били по-малки плячкаджии от него. Впрочем целта на завоевателните войни на Рим била плячката!

Веднаж конницата на Лукул преследвала самия Митридат. И вече го настигала. Тогава хитрият азиатец оставил зад себе си едно муле, натоварено със злато. Римляните се нахвърлили върху мулето и го . . . облекчили. Сбили се и се избили при подялбата на златото. И Митридат успял да избяга. Но римляните заловили Калистрат, доверено лице на Митридат. Лукул дал строго нареждане да го доведат жив при него. Но конниците му, които узнали, че пленникът имал скрити в пояса си петстотин златни монети, убили Калистрат и си поделили парите!

Какъвто майсторът, такива и чираците му!

Лукул превзел Кабейра, където намерил големи богатства — сиреч взел ги! Завладял и Амиза и разрешил на войниците си да разграбят града и да го опожарят. След това превзел Тиграноцерта, столицата на Армения. Това бил голям и много богат град, пълен със скъпоценнни дарове. Парите и даровете взел Лукул, а на войниците си разрешил да разграбят града. Сумата, която Лукул обрал от столицата, възлизала на 800 таланта суха парà!

След това навлязъл в страната на гордианците. В двореца на своя приятел крал Зарбиен намерил несметни богатства в злато и сребро и три милиона медимни жито! Задигнал всичко това, а краля, приятеля си, убил!

Към средата на лятото преминал Тавърските планини. На тази надморска височина житото не било още узряло, за да го ожъне и го вземе. Лукул много съжалявал за този... кутсузлук! Въобще отдето и да минел, обирал златото и житото и все не можел да насити алчността си!

Най-сетне на войниците му им омръзнало да го следват, а той да „тлъстее" и заради тях. И казали — стоп!

— Стоп! Не отиваме по-нататък!

Хвърляли в краката му празните си кесии и крещели:

— Върви сам да се биеш с врага, щом само ти забогатяваш!

Така обяснява Дион Касий отказа на войниците му да продължат по-нататък. „Дотогава ограбеното възмездяваше войниците за опасностите и те го слушаха." Но сега опасностите били по-големи от плячката — доколкото алчният им началник позволявал да вземат и те дял от плячката! И така Лукул бил принуден да прекъсне похода (оплячкосването) и да се върне.

Междувременно обаче римляните отнели от Лукул командуването на войските и пратили на негово място Помпей.

В шествието на триумфа, който Лукул си устроил, когато се завърнал в Рим, имало 20 носилки, пълни със сребърни съдове, и още други 32, пълни със златни оръжия, чаши и монети! Имало също така и осем мулета, натоварени със златни легла, 56 натоварени с претопено сребро и 107 — със сребърни монети.

Тези... дребни неща представляват само онази част от плячката, която предал на държавното съкровище. А като си помислим, че Лукул станал един от най-богатите и разточителни римляни на своето време, тогава ще разберем какво задържал за себе си, сиреч — колко много укрил!

Това е бил смисълът и целта на римските завоевания — грабеж и поробване на народите в Азия, Африка и Европа. Емилий Павел, поклонник и той на гръцката култура, до такава степен ограбил бедната Гърция, че поколения наред римските граждани не плащали данъци. Защото държавното съкровище било претъпкано. И затова Плутарх има право, като казва: „За римските пълководци варварите не били нищо друго освен плячка и трофей."

Ограбвали и оголвали „варварите" цивилизованите „освободители" и „покровители" римляни, но знаели и да пилеят спечеленото със собствената си пот и с кръвта на войниците си! Лукул е съвършен тип на римлянин — егоист и разсипник. Когато се завърнал свръхбогат в родината си, той зарязал политиката и авантюристичните войни и се заел да се порадва на парите си — да ги харчи, да ги пилее, разбира се, не за да облекчи сиромашията, а за да задоволи и най-странните си прищевки. Само за себе си.

За едно угощение похарчвал по 350 000 златни драхми! Построил си великолепни дворци, потънали в райски разкош, които и през епохата на императорите били най-красивите в Рим. Построил библиотеки и ги напълнил с най-хубавите произведения на гръцката и римската литература.

Всичко това, пак повтаряме, направил само за себе си, а не за другите хора. Ето едно признание от самия него за егоизма му. Веднаж поканил на гости в двореца си няколко гръцки философи. Те останали смаяни от огромните разходи, които Лукул направил, за да ги посрещне — поне така мислели. Но когато му казали това, той им отвърнал надменно:

— Всичко това направих не заради вас, а заради... Лукул!

Така с ограбването на „варварите" забогатял „римският Ксеркс" и така пръскал парите на „варварите", докато най-сетне поради много разпуснатия си живот и други крайности заболял от прогресивна парализа на мозъка и умрял без никакви угризения, както умрял и Сула — без угризения и той, но изяден от въшките.

РИМЛЯНИ И ГЪРЦИ

Нека затворим за момент албума на коронованите римски зверове и видим какво отношение е имал Рим към Гърция, духовния център на древния свят, неговата духовна „дойка“.

Гърция загубила своята свобода постепенно, на части, малко по малко, почти без да... забележи това. Начинът, по който е била поробена, представлява един от най-ярките примери на методите, използувани от Рим, за да погълне чужди земи и народи. Тези методи са били винаги много полезен урок за всеки завоевател.

Формално Рим оставял гърците свободни. И се стремял да ги разедини. С непрекъснатите си намеси в работите им и с провокациите на привържениците си във всеки град Рим унижавал гърците и ги дразнел до крайност. И един ден, за някакъв нищожен или измислен повод, им слагал веригите. Монтескьо описва много сполучливо този „разяждащ“ метод на римската политика: „Когато Рим побеждавал някой народ, първата му работа била да го отслаби, като му наложи такива условия за живот, че и малкото останали му сили да бъдат непрекъснато подкопавани. Ако този народ не можел да издържи на подобен гнет и се вдигал, за да отхвърли римското попечителство, Рим го усмирявал и го притискал още повече, така че полека-лека, без някаква рязка промяна, този свободен народ — поне той си мислел, че е такъв! — се събуждал един ден поробен, без сам да разбере как е станало това!“

Поробването на Гърция станало по същия начин — полека-лека! Не можем да определим точно хронологията на събитията. Във всеки случай Коринт бил опожарен през 146 г. пр. н. е. и „Ахайя“ била обявена за римска провинция. Въпреки това много градове продължили да се считат за свободни — самоуправляващи се или пък притежавали специални привилегии. Това положение продължило така около двеста години и едва при Август можем да кажем, че поробването на Гърция било завършено напълно. С други думи, цели два века римската политика гризела като мишка свободата на Гърция. Римляните не бързали. Времето работело за тях, а също така и много гърци! Този метод струвал по-малко в кръв и в пари! Предателството процъфтявало!

Във всеки случай гърците са били разединени и без римляните да ги разединяват.

Градовете били разделени на две партии — демократична и аристократична (аристократичната била римофилски настроена) и се ядели една друга. Но и самите градове-държави се ядели помежду си. Гражданските войни не стихвали. През III и II век пр. н. е. в Гърция съществували вече два съюза — ахейския и етолийския. Ала възникнал още един — спартанският. Същевременно македонските царе непрекъснато се стремели с войни и дипломация да включат Гърция в своята държава. Политическите цели на съюзите и на македонските владетели се сблъсквали непрекъснато помежду си и предизвиквали безконечни граждански войни. Етолийците воювали срещу ахейците; македонци и ахейци воювали срещу етолийците. Спарта воювала срещу ахейците и македонците; македонците и Антиох III Сирийски воювали срещу Птолемеите; Пергам и Родос воювали срещу македонците и Антиох... в полза на римляните!

Когато прочутият с „елинофилството“ си римски пълководец Тит Квинт Фламинин победил македонския цар Филип V при Киноскефалес — между Лариса и Фарсала — спуснал се надолу и отишъл в Истмос (196 г. пр. н. е.), където всички гърци чествували Истмийските игри, събрал и аристократите и народа и им известил, че почтеният Рим ги освободил от игото на македонците!

Какво представлявала тази помпозна и театрална свобода, ни обяснява Папаригопулос: „Фламинин подготвял гърците за римското господство.“ А Момзен иронизира просветения Фламинин, поклонника на гръцката култура, задето се показал толкова добър към един раболепен народ и не му отнел направо независимостта, та Рим да бъде спокоен!

Когато синът на Филип V, Персей, човек сребролюбив и лош военачалник, се вдигнал срещу римляните, те изпратили срещу него стария патриций Емилий Павел, стар, но образец на римски добродетели. Емилий Павел победил Персей при Пидна в Македония (171 г. пр. н. е.). И тогава приложил принципа „разделяй и владей“ по най-драстичен начин. Унищожил напълно македонската държава и разделил страната на четири съперничещи си провинции.

Като разделил Македония на четири съперничещи си провинции, Емилий Павел направил безопасна тази толкова размирна северна част на Гърция.

И за да прекъсне всякаква материална и духовна връзка между тези четири части, извършил нещо много макиавелистко, нещо, което са вършели много често и всички големи завоеватели. Забранил търговията и сключването на бракове между четирите провинции. Сиреч обградил всяка от тях с безкрайни... редове бодлив тел, та да не може, дето е речено, и птичка да прехвръкне през границите им!

„Мъдър", добродетелен и голям учител в правото на по-силния, Емилий Павел се превърнал и в образец на жестокост. Той не можел да върши половинчати работи като Фламинин. След като „наредил" Македония, спуснал се надолу, за да „оздрави" Гърция. От Пелопонес, който след Македония бил най-неспокойната част на Гърция, взел хиляда заложници; с други думи, заловил и оковал във вериги най-добрите, най-свободолюбивите и най-родолюбивите хора от градовете на ахейския съюз под предлог, че подготвяли война срещу Рим и били приятели на Персей.

Разбира се, той не познавал лично тези заложници от Пелопонес. Други му дали списъка с имената им. Гърци! Гърци римофили и врагове на патриотите гърци! Нищо ново под слънцето! Сред тези патриоти заложници се намирал и един голям ум — историкът Полибий.

След като „наредил" и устроил всичко както трябва, Емилий Павел се сбогувал с гърците и им препоръчал да помнят, че римляните са ги освободили, и да пазят тази „свобода" и да живеят в мир и съгласие. И заминал за Епир. Трябвало да изпълни една заповед на Сената — „да възмезди войниците си с ограбването на тамошните градове", пише Плутарх.

Но понеже не искал да си губи времето и най-главното, понеже нямал сметка да ограбва селата и градовете един по един, защото по този начин жителите щели да научат и да съберат парите и ценните си вещи и да избягат, решил да направи тъй, че за един ден да ограби целия Епир, и то съвсем неочаквано. Използувал най-долна измама. Изпратил отреди във всички градове, за да съберат по мирен начин парите и скъпоценностите им. Изплашените жители събрали каквото имали и нямали, за да го предадат на римляните, та по този начин да спасят поне живота си. Но в определения ден и час вместо да приемат събраните пари и скъпоценности, частите на Емилий Павел се нахвърлили върху нищо неподозиращите жители и го ударили на грабеж. Отмъкнали всичко — вещи и хора. И опожарили градовете. Само за един ден 70 града в Епир се превърнали в пепелища и 150 000 души били отведени в робство и по-късно продадени.

Такъв бил „премъдрият, човеколюбивият и елинофилът“ Емилий Павел. Но премъдрите му човеколюбиви и елинофилски дела не спират дотук.

Римският военачалник заловил в плен царя на Македония Персей. И за да не забравяме мръсотиите в гръцката история, ще споменем, че съюзник на римляните и участник във войната срещу Персей бил гъркът-цар на Пергам.

Заедно с Персей Емилий Павел заловил и децата му — две момчета и едно момиче. Отмъкнал също така всичко от съкровищницата на Персей. „Среброто и златото“ — казва Плутарх — Емилий Павел не задържал за себе си, а ги предал на квесторите, за да ги внесат в държавната хазна в Рим. Задържал само библиотеката на пленника — за себе си и за децата си, защото много „обичали“ гръцката култура.

Толкова почтен, скромен и възвишен човек бил, че когато отишъл в Олимпия, заповядал на своите блюдолизци гърци да поставят статуята му в свещената горичка на Зевс — Алтис. И с право! Нали „освободил“ Гърция!

Персей и плячката откарал в Рим и ги показал на народа през дните на триумфа си. Плутарх и Диодор Сицилийски са ни оставили описание на това блестящо празненство, което траяло цели три дни. От това описание научаваме колко безмилостен бил човеколюбивият грабеж на „премъдрия“ Емилий Павел.

През тези три дни по улиците на Рим преминали 1200 коли, натоварени с оръжия, щитове, шлемове, лъкове, колчани и прочие. Целият този метал блестял под слънцето на славата и заслепявал тълпата. Преминали също така и петстотин коли, натоварени с картини, златни чаши, с двеста и двадесет вази, пълни със сребърни монети — седемстотин и петдесет тройни таланта. Преминали и 120 вола с позлатени рога — определени за жертвоприношения и угощения.

Зад сто и двадесетте бели вола с позлатени рога следвали осемдесет съда, пълни със златни монети, а подир тях — четиристотин златни венци, изпратени на Емилий Павел чрез специални посланици от разни градове като отличия за победата му, и т. н.

Никак не е малко това, което победоносният пълководец показал пред всички. Лично той не задържал нищо за себе си — освен книгите, — но войниците му, съобразно заповедта на Сената, разграбили седемдесет града в Епир. Ала освен показаната и непоказаната плячка, Емилий Павел събрал цели планини гръцко оръжие, което изгорил в Амфиполис пред очите на представители от цяла Гърция.

Сумата, която Емилий Павел внесъл в държавната хазна, била толкова огромна, че, както ни казва Плутарх, „не станало нужда народът да плаща данъци чак до времето на консулите Хиртий и Панс, през първите години на гражданската война между Антоний и Цезар“, сиреч в продължение на почти век и половина.

От тази „подробност“ става съвсем ясно какъв вид свобода дал на македонците и гърците Емилий Павел! Освободил ги от всякакво излишно бреме — пари, оръжия, хора, животни. С други думи, в продължение на сто и петдесет години бедната Гърция хранела мързеливия народ на Рим.

Такива били всички триумфи на римските пълководци и императори. От количеството и стойността на плячката, която показвали на народа, се съдело за величината на победата. Сиреч величината на победата била пропорционална на величината на грабежа и безчовечността на победителите! А жестокостта на триумфаторите била неизмерима, както въобще на цялата римска цивилизация. Тази „цивилизация“ прекарала през улиците на Рим Персей с трите му деца и свитата му от 250 князе, всички окъсани и във вериги. „И македонският цар — казва Плутарх — изглеждал като човек, загубил разума си от многото нещастия. Мнозина от тълпата, като гледали трите му деца, които следвали баща си в мъченичеството му, без да разбират участта си, ги съжалявали и дори някои се просълзили!“

След като парадът на пленниците завършил, римската цивилизация хвърлила Персей в затвора. „Този затвор — казва ни Плутарх — представлявал дълбока, много тъмна яма, от която се издигал страшен смрад, поради големия брой хора, хвърлени в това място, все осъдени на смърт престъпници... Вонята била толкова непоносима, че никой не можел да се приближи до ямата.“ Значи, човек не можел да се приближи до тази яма, камо ли да живее в нея!

И в този „карцер“ хвърлили на Персей един меч и едно въже, за да се убие сам, като избере онзи вид смърт, който предпочитал.

Но Персей не се решил да се самоубие. „Показал се малодушен“ — както отбелязва Диодор. И тогава самите римляни го ликвидирали по следния сатанински начин — поставили го в друг затвор и пазачите не му давали да спи. Щом затварял очи, те го събуждали. И така умрял от изтощение. Но много е възможно и да е полудял, преди да издъхне. Защото това изтезание неминуемо довежда до лудост.

„Премъдрият“ и „човеколюбив“ Емилий Павел проявил още веднаж мъдростта и човеколюбието си към Персей. Нещастният македонски цар го помолил да не го преведе при триумфалното си шествие през улиците на града пред очите на стотици хиляди хора. А почтеният Емилий Павел му отвърнал със зловещ сарказъм:

— Но това и преди, и сега зависи само от теб!

С този отговор искал да каже — от теб е зависело да се самоубиеш, преди да те заловя; а и сега от теб зависи да се самоубиеш, ако искаш да се избавиш от преминаването по улиците.

Древногръцките историци Полибий, Плутарх и Диодор се възхищават на този римлянин, който поробил, опожарил, опустошил и ограбил Гърция. И защо? Защото са били повече римски, отколкото гръцки историци! Такива странни явления се срещат и в наши дни. Но най-интересното извън личния интерес на историците е това, което изтъква Плутарх: „Пълководецът Емилий Павел бил по-добър от войската си. Защото успял да извърши толкова големи дела с една недисциплинирана и изпълнена със злоба войска.“ За отечеството си, естествено. Ако и той бил като войската си, може би днес нямаше да съществува Гърция!

Както споменахме вече, Емилий Павел взел като заложници хиляда най-изтъкнати родолюбци от Пелопонес, та Рим да бъде спокоен. Това бил „цветът на гърците“, както ги нарича Зонарас.

Родните градове на тези заложници непрекъснато молели римляните да освободят техните граждани; но Рим дори не благоволявал да им отговори. Така се изминали седемнадесет години. Повечето от заложниците починали, останалите остарели — и когато най-сетне Рим решил да ги освободи, живи били само около една трета, към триста души.

Тези триста души се завърнали в родината си остарели и съсипани, но изпълнени с омраза към римляните. Заварили Гърция в не по-добро вътрешно положение от преди. Гражданските войни — с подкрепата на Рим — продължавали. И понеже водачът на Ахейския съюз Критолаос обявил война на Спарта — която била оръдие на чужденците — въпреки изричната забрана на Рим, пълководецът Метел, който се намирал в Македония, където току-що бил потушил едно безразсъдно въстание на някакъв мним Филип, се спуснал надолу към Гърция, за да накаже непокорния Критолаос. И го победил близо до град Скарфея. Критолаос паднал убит. Тогава начело на Ахейския съюз застанал Дией.

Но и Метел бил заместен от консула Луций Мумий, който пристигнал от Рим, за да продължи войната и злодеянията.

Както Емилий Павел се наричал „човеколюбив", така и Мумий наричал себе си „любител на изкуството". При подобни случаи на насилие думите губят своето значение.

Мумий бил човек необразован, груб и суров. Като управител на Лузитания (Португалия) веднаж избил като овце девет хиляди души, а при друг случай още повече — петнадесет хиляди. Вторите, петнадесетте хиляди Мумий изклал, защото преминали с лодки Херкулесовите стълбове (Гибралтар) и опустошили отсрещния африкански бряг. Те били избити до крак, „за да не остане никакъв свидетел на тази сеч", както казва Апиан — сиреч да не остане нито един, който да разкаже ужаса на другите. Сетне Мумий взел плячката на лузитанските „башибозуци" и я раздал на войниците си. А всичко, което не можело да бъде пренесено, било изгорено на място. „Останалото изгорил в чест на морските божества." С други думи, благодарил на боговете на морето за касапницата, която устроил, но нямало море, което би могло да я измие!

Имал значи забележително, съвсем чисто минало този Луций Мумий. И този зверски жесток човек римляните изпратили в Гърция да „оправи" гърците. Този суров изпълнител на волята на суровата си родина бил добър пълководец и победил Дией при Коринтския провлак. Защото както на времето Емилий Павел получил нареждане да опустоши 70 града в Епир, така и сега римският Сенат дал заповед на Мумий да опожари и разруши напълно Коринт. Защо?

Защото Сенатът, този консервативен и аристократичен върховен съвет на римската държава, бил същевременно и орган на плутокрацията. А римската плутокрация искала да унищожи Коринт, защото този най-гъсто населен и най-богат град в Гърция по онова време бил търговски съперник на Рим и искал да се наложи като най-голямо пристанище в източното Средиземноморие. По този начин читателят може да види, че зад прекрасните думи „отечество , слава, свобода“ се криела материална изгода!

Коринт бил най-големият морски, търговски и производителен център в Гърция. И най-многолюдният град. Броял 300 000 свободни граждани и 500 000 роби. Производството на керамични изделия — прочутите в цял свят коринтски вази! — тъкани, благовонни вещества и други, процъфтявало. Тук в Коринт били построени първите триери — големи кораби с три реда весла. Тук се трупали несметни богатства от таксите, които корабите плащали, за да бъдат прехвърлени чрез „плъзгане“ през провлака от едното море в другото.

Изпълнявайки заповедта на Сената, Мумий съборил и разрушил стените на Коринт и подпалил къщите му. Преди това събрал всичкото оръжие, което градът и жителите му притежавали. Събрал също така и всички статуи и картини, които били с хиляди в този богат град, опаковал ги, натоварил ги на кораби и ги изпратил в Метрополията... на света — Рим!

Но чувствителното му сърце не му дало да изгори заедно с къщите и хората — поне нямал такава заповед! И затова освен оръжията и произведенията на изкуството, събрал и хората. Изклал всички мъже, а жените и децата оставил. Тоест не ги оставил, оставя ли се такава стока — продал ги като роби.

Суровостта и жестокостта на римските войници, които опожарявали и колели, били толкова големи, че много от жителите, които не могли да понесат нещастието на родината си и собствената си тежка участ, се самоубивали или полудявали.

Територията на Коринт била обявена за „прокълната“ и било забранено на същото място да се издигне нов град.

Но кланетата не се ограничили само в Коринт. Мумий, този жесток и див човек извършил същото във всички градове, които се вдигнали срещу Рим. След като опожарил, опустошил и обезоръжил Гърция, той я провъзгласил за „римска провинция“. А това означавало, че отсега нататък в гръцките градове нямало да управлява народът, а римският военачалник и Куислинговците![1]

Това станало през 146 година преди нашата ера.

И така „богатият Коринт“, „Коринт, звездата на Гърция“ бил затрит от лицето на земята, а и територията му — пустош от пепелища и купища камъни — станала част от римската държава. Имало стара поговорка, която гласяла: „Не всеки може да отиде в Коринт“ — сиреч в Коринт има толкова много съблазни и развлечения, че пътникът трябва да има много пари, за да отиде там. Така че в Коринт отивали само гуляйджиите паралии.

А сега римляните забранили и на богатите, и на бедните да отиват в Коринт!

---

[1] Куислинг — министър-председател на Норвегия през периода на немската окупация. Името му е станало нарицателно за човек, който сътрудничи с враговете на родината си и предателствува спрямо сънародниците си. — *Б. пр.*

След сто години, през 44 г. пр. н. е. Юлий Цезар минал оттам и се натъжил като видял останките на този голям град. И наредил да се изгради отново Коринт, но като юлиянска колония — Colonia Julia Corinthus!

Мумий предал вътрешното управление на градовете на олигархите, тоест на богатите: римската окупация ограничила привилегиите, властта и богатствата им, а народа превърнала в роб. Историческият живот на гръцката нация бил спрян за векове наред. Оттогава Гърция „се превърнала в прост сателит или в статист в историческата драма" казва Папаригопулос.

Същата година, когато Коринт е бил унищожен от Мумий, в Северна Африка е бил разрушен друг голям търговски град, Картаген, от Сципион Млади. Рим опожарил и разрушил и този град, защото бил търговски конкурент на римските плутократи. Полибий, който бил очевидец на разрушаването на Картаген и на Коринт признава, че унищожаването на Коринт било по-трагично.

За Мумий се разправят разни истории, които показват недодялаността и варварщината му. Когато товарел статуите и картините на корабите, сам надзиравал работата и заплашвал капитаните да внимават да не строшат нещо, защото щял „да ги накара сами да ги направят"! Може би е искал да каже, че ще заплатят стойността им, та други живописци и скулптори да направят нови статуи и картини!

Ето какви груби и невежи хора тържествували над Духа! Както винаги!

И когато се завърнал в Рим, този страшен подпалвач, грабител и касапин на Гърция си устроил величествен триумф в чест на своя подвиг и получил почетната титла „Ахейски“.

А сега затваряме тези скоби и се връщаме отново към албума на римските императори.

КОМОД

Ще затворим мрачните страници на римската история с портретите на три от най-отвратителните чудовища, които са яхвали някога врата на окования във вериги древен свят. Тези три чудовища са Комод, Каракала и Хелиогабал.

Комод царувал от 180 до 191 година.

Той бил син на мъдрия император Марк Аврелий, стоика, който написал на гръцки език чудесната книга „На себе си“.

Ето как Маламас описва Комод, сякаш го е виждал с очите си: „Той имал войнска осанка, бил бял, синеок, с широко лице, чип нос, имал яки плещи, къса брада, обичал да строи и бил набожен“.

Комод се възкачил много млад на трона, едва 19-годишен, след като накарал дворцовите лекари да отровят баща му с лекарствата си — така поне разправяли и вярвали хората. И наистина по-нататъшното му поведение потвърждава напълно това подозрение.

Баща му се погрижил да му даде отлично образование, казва ни Зонарас. Но, изглежда, това образование не било от голяма полза за него, защото имал слаб характер. Бил нерешителен и лековерен от „простодушие“, или по-скоро от глупост. И мързелив. Не обичал трудностите и усилията, а изпълнения с удоволствия живот. А безотговорността му като император му давала пълна възможност да осъществи и най-причудливата си прищявка, да ограбва имуществото на богатите и да убива когото си ще, без да дава сметка никому, а най-малко на несъществуващата си съвест.

Луций Марк Антоний Аврелий Комод притежавал атлетическо телосложение. И затова се мислел за втори Херкулес и се явявал пред тълпите с боздуган и лъвска кожа. При други случаи идвал на театър облечен като Хермес с кадуцея[1] в ръка. И искал всички да го гледат.

Тези неща били най-естествени явления в императорския Рим. Вече от два века насам съществувала здраво установена традиция — тронът на световната империя да бъде заеман от налудничави и кръвожадни властелини, а народът да се възхищава на тези коронованн зверове и да се забавлява със зверовете на арената.

Понеже имал голяма нужда от пари, Комод избивал наред богаташите, мъже и жени, и обсебвал имуществата им, съобразно старата традиция на всички римски тирани, диктатори и императори от времето на Сула насам. „И ги убивал — казва Зонарас, — или по донос, или по подозрение, или заради голямото им богатство, или заради знатния им произход, или защото били много образовани, или защото притежавали големи добродетели.“

---

[1] Емблема на Хермес (или Меркурий), която представлява тояжка с две змии, омотани около нея и увенчана с две разперени криле. Змиите били символ на предпазливост и хитрост, а крилете — на деятелност. — *Б. пр.*

Зет му Помпейан организирал заговор против него. Този Помпейан бил женен за племенницата на императора Криспия, дъщеря на сестра му Лукила, за която казвали, че била любовница на брат си. Лукила подбудила зет си да убие брат ѝ.

Ала Комод, като човек страхлив и мнителен, бил обкръжен от телохранители и шпиони. И узнал навреме за заговора. И тогава убил наведнъж и тримата — Помпейан, Криспия и Лукила.

Този атлетически сложен император слизал редовно на арената и се биел и като гладиатор, и със зверове. Той задължил Сената да отбелязва в протоколите си победите на господаря на света. Седемстотин и петдесет победи спечелил Комод над опитни гладиатори и диви зверове!

По едно време му скимнало да промени имената на месеците и на столицата си. Искал да ги нарече на свое име, защото смятал, че по този начин ще увековечи името си, както Цезар увековечил своето с месец юли, а Октавиан — с месец август.

Но Комод не избрал само един месец, за да го нарече на свое име, а кръстил и дванадесетте на своите имена и презимена, които били следните: Непобедим, Щастлив, Благочестив, Луций, Елий, Аврелий, Комод, Август, Херакъл, Римлянин, Всевечен! „И винаги така пишел имената на месеците“!

По този начин премахнал и досадните имена на Юлий и Август. Както казахме, пожелал да промени и името на Рим и го прекръстил на Комодиана, както на времето Нерон искал да го нарече Неронопол.

Издал също така заповед неговото царуване да се назове „Златен век“! Защо не!

И за да има време да се занимава със сериозните работи — гладиаторските борби и боевете със зверове — предал управлението на... света на някой си Клеандър. И този Клеандър продавал открито и в продължение на много години най-високите държавни длъжности.

Когато Комод, облечен като Херакъл, слизал с боздуган в ръка на арената и разбивал главите на вързани куци, слепи и еднoръки хора, зрителите, благородници и плебеи, се смеели и се любували на своя император. Такава низост не бил проявил дотогава никой от предшествениците му.

Но накрая и „златният бог“ си платил за греховете. Не защото бил лош управник, а защото заплашил неколцина царедворци, че ще ги очисти. И за да спасят главите си, царедворците изпреварили господаря си и го очистили. Отровили го с говеждо месо, както пише Зонарас.

Така умрял този полулуд самохвалко-император, сит не само на човешко, но и на говеждо месо.

КАРАКАЛА

Марк Аврелий Антонин Васий Каракала царувал от 211 до 216 — пет годинки! За щастие на човечеството, много малко!

Всички чудовища, заемали някога трона на света, не сварили да остареят и да умрат от естествена смърт. И все пак подвластните им народи нямали някаква полза от това, че всеки от тези зверове царувал сравнително кратко време. Защото един звяр сменял друг, и по този начин теглото на хората продължавало.

Маламас ни дава портрета на Каракала със същата увереност, с която ни е дал портретите и на други императори. „Той бил висок и як, със здрав цвят на лицето, извит нос, с гъста брада и къдрави, сивеещи коси. Народът на Рим го обичал!“ Народът на Рим го обичал така, както обичал и Нерон, и вярвал, че един ден ще възкръсне и отново ще се възцари на трона — той именно е Антихриста от Апокалипсиса.

Каракала бил най-големият син на император Септимий Север. Още приживе Септимий Север провъзгласил за цезари и съуправници своите двама сина, Каракала и Гета. А когато умрял, оставил империята и на двамата.

Но Каракала не бил от хората, на които подялбата се нравела. Искал всичко да бъде негово, разбира се, и тронът. Затова още докато баща им бил жив, Каракала на два пъти се опитал да убие

Гета. Но едва когато старият умрял, той успял да очисти брат си и да остане сам господар на света.

Зонарас ни описва по какъв подъл начин Каракала убил брат си. Поканил го в стаята си, за да се „обяснят“ пред майка им и да разрешат веднаж завинаги въпроса за престолонаследието. Но щом влязъл в стаята, върху Гета се нахвърлили няколко центуриони, които били скрити зад една завеса и го съсекли.

Изплашената жертва се хвърлила в прегръдките на майка си, търсейки помощ от нея. Обгърнала шията ѝ и се притиснала върху гърдите ѝ, така че „кръвта му я обливала, а самата тя била ранена в ръката“.

След това коварно убийство последвали невъобразимо безсрамни и мерзки неща. Майката на Каракала, Юлия Домна, станала любовница на сина си. А щастливият син, за да осигури щастието си, заповядал да бъдат изклани всички привърженици и приятели на Гета в Рим. И само за няколко дни паднали двайсет хиляди глави!

След като завършил тези масови човешки жертвоприношения, Каракала поднесъл в дар меча на своя брат на Серапейона в Александрия със следните саркастични слова:

— Нека стане бог, стига да не е жив!

Сетне повикал прочутия по онова време учител по право Папиниан и му заповядал да направи една защита на убийството на Гета.

— Трябва ми, за да я представя на Сената!

Но Папиниан, мъж силен не само по ум, но и по дух, му отвърнал безстрашно:

— Много по-лесно е човек да извърши братоубийство, отколкото да го... оправдае.

И тогава Каракала му доказал, че е по-лесно

Каракала да убие Папиниан, отколкото Папиниан да не слуша Каракала. С други думи, очистил го.

Но брат му Гета и юристът Папиниан не са единствените жертви на Каракала. Убил и благодетеля си Евдокс, и най-доверения си слуга Кастор, и жена си Пантила, и нейния брат Плавт.

Този Плавт бил най-богатият човек в Рим и дал като зестра на сестра си баснословна сума, „която би задоволила много кралици".

Когато Каракала отишъл в Александрия, жителите го подигравали и казвали по негов адрес различни шеги, и най-вече, наричали майка му Йокаста — нали Йокаста се била омъжила за сина си Едип! — а самия него Александър Гетски, понеже убил брат си Гета. Всичко това разгневило императора и той заповядал като съвсем естествено нещо да се разграби градът и да се изколят всички млади хора.

А сам той, седнал в Серапейона, се наслаждавал на гледката на клането и разграбването на града, сякаш това било някакво весело празненство. А след това писал на Сената, че нямало значение кои и колко александрийци бил изклал, защото изклал по-малко, отколкото трябвало. „Всички заслужават смърт!"

Не по-малко от жестокостта му било и сребролюбието му. Ограбвал всички безразборно — бедни и богати. „През цялото време на неговото властвуване страната бе ограбвана."

И все пак парите не стигали. Безумният властелин правел безумни разходи. И когато веднаж майка му отишла при него, показала празните си ръце и му казала:

— Не ни е останало вече нищо — нито справедливо, нито несправедливо придобито!

Той й посочил меча си и й отвърнал:

— Бъди спокойна, майко, докато имаме това (сиреч меча), нищо няма да ни липсва!

В действителност обаче Каракала се сдобивал с пари не само с помощта на меча си, но и п други нечестни начини. Най-невероятното от всичките му долни дела е следното: сам издал — един вид държавата — фалшиви пари!

Както читателят може да забележи, римските императори не били никак еднообразни в злодеянията си. Всеки нов властелин е прибавял по нещо ново и оригинално към старите и обичайни престъпни методи на предшествениците си.

Видяхме как Комод избивал с херкулесовския си боздуган вързани недъгави хора; а пък Каракала бил фалшификатор на пари!

Освен това Каракала бил недоверчив и вероломен. Както измамил брат си Гета, като го повикал в стаята си и го убил в прегръдките на майка им, така измамил и двама владетели от Изтока — царя на Армения и царя на Осроин. Поканил ги да дойдат в палатката му, за да подпишат мирния договор, но щом влезли, хванал ги и ги вързал. Пак добре, че не ги заклал!

Нарекохме го безумен и това съвсем не е лъжа. Страдал от цял куп явни и тайни болести. Бил много недоверчив и затова бил постоянно заобиколен от стражи, доносчици и шпиони. Но въпреки всички тези предпазни мерки, не можал да се спаси. На връщане от война с партите Каракала бил убит от началника на гвардията си, Макриний Мавър от Сицилия. И естествено, гвардията провъзгласила за император убиеца, както обикновено ставало от два века насам.

Макриний се преструвал, че не желае да седне на трона. Но понеже войската много настоявала, уж се видял принуден да приеме. И когато приел, оплакал предишния си господар, добрия си господар. Писал на Сената, че покойният бил толкова добър, че достопочтеното събрание на „отците“ трябвало да го обяви за „бог“! Такава наглост не е необичайна за такива типове! Всички са от един дол дренки!

ХЕЛИОГАБАЛ

А сега нека разтворим вратите на Историята, за да влезе „двуродният император“ Хелиогабал, най-дегенералият тип от всички, заемали някога престола на римските цезари. Чуди се човек как е било възможно на най-високите върхове на държавата да се изкачват такива негодяи и да вършат безсрамията си пред очите на целия свят!

Варий Авит Васиан, когото съвременниците му нарекли Псевдоантонин, асириец и Сарданапал, бил едва петнадесетгодишен, когато се качил — тоест, когато го качили на трона. За щастие, той останал на трона само четири години — от 218 до 222.

Майка му Соемида била дъщеря на Меса, сестра на Юлия Домна, жената на Каракала. Така че Хелиогабал бил племенник на Каракала. Майка му Соемида и сестра ѝ Мамая, майка на Александър Север, живеели в Емеса в Келесирия. Малкият Хелиогабал бил възпитан там съобразно източните нрави и станал жрец на слънчевия бог Хелиогабал.

Политическото положение в империята през онези години било много неспокойно.

Император Макриний не съумял да се наложи и да се закрепи на трона. И тогава един друг авантюрист, Евтихиан, отвел младия Авит Васиан в Емеса и го представил на тамошните легионери за император.

— Той е незаконен син на Каракала — казал Евтихиан на войниците.

И те го признали за император под името Антонин, макар че бил още дете.

Когато научил неприятната вест, Макриний се изплашил много, зарязал трона и избягал. „И бягал нощем с обръсната глава и брада, и облечен в тъмни дрехи“, както казва Зонарас.

Бягал към Азия. Но в Халкедон го познали и го заловили. Отвели го вързан в Кападокия и там бил заклан. Тогава младият Псевдоантонин отишъл в Рим и на нищо ново не се научил, тъй като, сам бил крайно безсрамен, престъпвал закона и убивал.

А Евтихиан назначил началник на преторианците и го направил два-три пъти консул. Той веднага приложил обичайния метод на римските императори да избиват видни граждани за най-дребен повод и да конфискуват имуществото им „под някакъв предлог или без предлог“. И ако някой от най-интимните му приближени се осмелявал да го посъветва да бъде сдържан и да престане с несправедливостите си, Хелиогабал убивал и него.

Но как да опишем разпуснатите му нрави? Невъзможно е да бъдат назовани с думи тези неща. И много право отбелязва Зонарас — „когато се изброяват, те са еднакво отвратителни и за този, който ги казва, и за онзи, който ги слуша“.

Ще предадем най-деликатните пасажи на византийския летописец така, както са в оригинала. Древният език, старинната му форма притъпява донякъде пикантността на изразите в разговорната реч. „Хелиогабал се държал на трона не като мъж, а като жена, смятал се и за едното, и за другото, и развратничел“. Носел женски дрехи, седял заедно с жените от двореца и предял; уредил и един Сенат от жени, който да се грижи и да определя със закони модата. Пренесъл в римската религия култа към азиатския бог Хелиогабал — затова и сам получил това име! — и при извършването на тайнствата към този бог правел жертвоприношения с деца.

Нощем обикалял по кръчмите и други, ползващи се с лоша репутация заведения, „изгонвал хетерите“ и безобразничел. Отделил едно помещение в двореца за своите оргии — „заставал гол до вратите, разтърсвал с женски маниер един лек плащ и с тънък писклив глас канел пристигащите и събирал от тях пари. Наричал се „дама“ и „царица“. Носел мрежа за коса, предял вълна и си рисувал очите, и обезкосмявал тялото си като същинска жена. Неин (!) мъж бил един карийски роб, който се наричал Хиероклес“.

Хелиогабал се оженил за една весталка, „нарушавала най-безсрамно традицията“ — припомняме, че весталките давали обет да останат девствени през целия си живот. И казал: „Женя се за жрица на Веста, защото и аз съм жрец на Хелиогабал, и само така могат да се родят богоподобни деца“.

Оженил и своя бог Хелиогабал, за да има деца; „и настанил жена му в двореца и изисквал от поданиците си да ѝ дадат дарове в зестра“.

Толкова бил уверен, че всичко е възможно за един римски император и дори бог, че искал от лекарите чисто и просто да му направят един разрез — „двуроден“, както казва Михаил Гликас. Но не сварил да се радва на това чудо. Преторианците се разбунтували и го убили. И след като му отсекли ръцете и краката, хвърлили трупа му в мътните води на Тибър. И затова по-късно нарекли Хелиогабал „Тибърски“, както нарекли и Каракала „Гетски“.

И най-буйното въображение е неспособно да създаде такива човешки типове като римските императори и да измисли толкова мерзости, каквито те са извършили през живота си.

Тези мрачни страници на древния свят се дължат, разбира се, на системата — съсредоточаване абсолютна власт в ръцете на един човек. И все пак не този Един е виновникът. Той е бил избраник на войската — и по-точно, на дворцовата гвардия. Следователно империята била всъщност власт на военните, тъй като войската качвала и сваляла „пожизнените“ диктатори, защото в основата си и по произхода си императорската институция била пожизнена диктатура, а диктатурата — премахването на всяка друга власт и безконтролното упражняване на властта от една личност.

Тази система е била поддържана от господстващата класа, която използувала положението, и от покварената духовно и нравствено тълпа, която живеела от държавната хазна и от даренията на политиците си.

Тук свършваме нашия разказ за „великите мъже“ на Рим, който „цивилизовал“ древния свят с огън и меч. Милиони жертви били вложени в основите на неговата империя, която рухнала под тежестта на собствените си престъпления.

С такива необуздани „велики мъже“ са пълни историите на всички епохи.

СЪДЪРЖАНИЕ

Диктаторите и обикновените хора Георги Куфов 5
Увод 9
Югурта— Нумидският мавър 11
Сула Щастливия 22
Лукул — Римският Ксеркс 39
Крас „Богаташа“ 47
Катилина — „Общественият враг“ 54
Великият Помпей 60
Юлий Цезар — „Потомъкът на Афродита“ 66
Марк Антоний — „Потомъкът на Херкулес“ 79
Октавиан — „Човекът, който бързаше бавно“ 90
Тиберий Клавдий Нерон — „Кал, замесена с кръв“ . . . 103
Калигула — „Звездата на народа“ 116
Клавдий — Слабоумният император 128
Нерон 154
Галба 192
Отон 201
Вителий 210
Веспасиан 222
Тит. Въстанието на юдеите 233
Гоненията на християните 265

Домициан 295

Икономическата олигархия 303

Римското бедначество 314

Робите в Рим 320

Гръцката култура 326

Грабителството 331

Римляни и гърци 337

Комод 351

Каракала 355

Хелиогабъл 360

КОСТАС ВАРНАЛИС

ДИКТАТОРИТЕ

Второ издание

Преводач ГЕОРГИ КУФОВ
Редактор ДИМИТЪР ПОПИВАНОВ
Художник ПЕТЪР ДОБРЕВ
Художествен редактор ПЕНЧО МУТАФЧИЕВ
Технически редактор СТАНКА МИЛЧЕВА
Коректори: КЕВА ПАНАЙОТОВА И ВЕРА АЛЕКСИЕВА

Дадена за набор на 17. IV. 1980 г.
Подписана за печат на 19. I. 1981 г.
Излязла от печат на 25. III. 1981 г.
Печатни коли 23
Издателски коли 14,90
УИК 16,20
Формат 1/32/70/100

КОД 27 $\frac{95366-16531}{5637-61-81}$

Поръчка 4266
Цена 1,86 лв.

Издателство на Отечествения фронт
ДПК „Димитър Благоев“

ИЗДАТЕЛСТВО
НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ
ФРОНТ

Цена 1.86 лв.